

UiO • Universitetet i Oslo

Disiplinering ved arbeid

*Undersøkelse av levevilkår for tvangsarbeidere ved
Opstad tvangsarbeidshus 1915-1923*

Nora Ullern

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie
Det humanistiske fakultet
Universitetet i Oslo

Høsten 2021

FORORD

Arbeidet med denne masteroppgaven har strukket seg over halvannet år. Prosjektet har vært tidkrevende, til tider svært frustrerende, men fremfor alt lærerikt. Når det nå er over, er det flere som fortjener en stor takk for all støtte og hjelp underveis. Først vil jeg takke min dyktige veileder, Finn Erhard Johannessen, for alle konstruktive tilbakemeldinger, inspirasjon og motivasjon. Videre fortjener min samboer, Kristian, en stor takk for å ha vært så tålmodig og holdt ut med meg i denne perioden. Din støtte og motivasjon har vært spesielt viktig for meg. Jeg vil også takke min medstudent Synne, for alle samtaler om tvangsarbeid, alkohol og alt mulig annet. Det har vært fint å være to underveis i denne prosessen. Sist, men ikke minst, vil jeg takke min mamma, Lin, og søster, Sunniva, for gjennomgang og korrektur av oppgaven. Det har vært godt å kunne støtte meg på deres hjelp og kloke hoder i innspurten. Takk for meg, Blindern!

SAMMENDRAG

I siste halvdel av 1800-tallet ble løsgjengere og drukkenbolter antatt å være såkalte uverdige fattige, dvs. arbeidsdyktige, men -uvillig individer. Følgelig ble de betraktet som et samfunnsproblem. De eksisterende anksjonsmidlene ovenfor både løsgjengeri og drukkenkap ble ansett som utilstrekkelige og et nytt lovverk ble derfor utarbeidet. I henhold til «Lov om Løsgjengeri, Betleri og Drukkenkap» skulle løsgjengerne og drukkenboltene anbringes i tvangsarbeidshus over en lengre periode. Der skulle de forbedres gjennom regelmessige døgnrytme, fysisk hardt utarbeid, streng disiplin og moralsk påvirkning.

Hovedproblemstillingen som besvares i denne masteroppgaven er hvordan tvangsarbeiderne opplevde oppholdet de hadde på Opstad tvangsarbeidshus mellom 1915 og 1923.

Undersøkelsen er stort sett basert på arkivmaterialet i arkivet etter Kriminalomsorgen Åna fengsel. Gjennom offentlige kilder fra tvangsarbeidshuset kan en få inntrykk av tvangsarbeiderne levde et relativt godt liv på Opstad. Det begrensede, upubliserte kildematerialet fra tvangsarbeiderne selv i kombinasjon med det litt mer omfangsrike etterfunksjonærene, vitner derimot om at tilværelsen på Opstad var tøff. Det var lange dager, lite mat, hardt arbeid og et tøft miljø. Og de allerede harde dagene kunne fort bli enda vanskeligere dersom tvangsarbeiderne ikke fulgte tvangsarbeidshusets fastsatte ordensreglement.

INNHALDSFORTEGNELSE

KAPITTEL 1: INNLEDNING	3
HOVED- OG UNDERPROBLEMSTILLINGER.....	4
BEGREPSAVKLARING.....	4
AVGRENSNINGEN.....	5
SEKUNDÆRLITTERATUR	6
PRIMÆRKILDER OG ARBEIDSMÅTE.....	9
STATSARKIVET I STAVANGER.....	9
RIKSARKIVET I OSLO.....	11
FENGSELSSTYRELSENS ÅRBØKER.....	12
«OTH. PRP. NO. 2. ANG. UDFÆRDIGELSE AF EN LOV LØSGJÆNGERI, BETLERI OG DRUKKSKAB» OG «UDKAST TIL LOV OM LØSGJÆNGERI, BETLERI OG DRUKKSKAB SAMT OM TVANGSARBEIDSHUSE».....	13
ETISK VURDERING	14
STRUKTUR.....	15
KAPITTEL 2: HVORFOR OG HVORDAN OPSTAD BLE OPPRETTET	16
LØSGJENGERE	16
LØSGJENGERIET TILTAR.....	17
«UDKAST TIL LOV OM LØSGJÆNGERI, BETLERI OG DRUKKSKAB SAMT OM TVANGSARBEIDSHUSE».....	17
LOVEN BLIR VEDTATT, SATT I KRAFT OG ENDRET	20
INNKJØP AV OMRÅDER FOR OPPRETTELSE AV ET TVANGSARBEIDSHUS	20
OPSTAD TVANGSARBEIDSHUS	21
DIREKTØR OMSTED	22
SAMMENFATNING.....	23
KAPITTEL 3: HVA SOM KJENNETEGNET TVANGSARBEIDERNE SOM OPPHOLDT SEG PÅ OPSTAD MELLOM 17. APRIL 1915 OG 22. FEBRUAR 1923 OG HVORFOR DE VAR BLITT ANBRAKT TIL TVANGSARBEIDSHUSET	26
ANTALL.....	26

ANBRINGELSESGRUNNLAG.....	27
«ANBRINGELSE I HENHOLD TIL «LOV OM LØSGJÆNGERI, BETLERI OG DRUKKENS KAB»	29
GJENINNSETTELSE ETTER PRØVELØSLATELSE	33
OVERFØRSEL FRA ANNET TVANGSARBEIDSHUS	37
ALDER	38
OPPHOLDSSTED.....	39
BESKJEFTIGELSE	41
SIVILSTAND	42
SAMMENFATNING.....	44
 <i>KAPITTEL 4: HVORDAN OPPHOLDET TIL TVANGSARBEIDERNE SOM OPPHOLDT SEG PÅ OPSTAD MELLOM 15. APRIL 1915 OG 22. FEBRUAR 1923 BLE REGULERT OG GJENNOMFØRT, HVORFOR DE BLE BEHANDLET SLIK OG HVORDAN DE SELV OPPLEVDE OPPHOLDET PÅ OPSTAD TVANGSARBEIDSHUS</i>	
.....	45
RUTINER.....	45
MOTTAKELSE	45
TVANGSARBEIDERNES BOFORHOLD	46
DØGNRYTME	49
KOSTHOLD.....	50
ARBEID.....	52
ARBEIDSPLIKT	52
ARBEIDSTROPPER.....	53
INNEARBEID	53
UTEARBEID	55
DISIPLIN	57
INSENTIVER VED GOD OPPFØRSEL	57
NEGATIVE KONSEKVENSER VED BRUDD MED DISIPLINEN.....	60
MORALSK PÅVIRKNING	76
SJELESORG	76
GUDSTJENESTE	77
SKOLE	78
SAMMENFATNING.....	80
<i>KAPITTEL 5: KONKLUSJON</i>	83

KAPITTEL 1: INNLEDNING

«[På Jæren] blåser det vistnok stadig, til sine tider så hårdt at mennesker med vanskelighet kan ferdes ute, men så kan der innimellom være blikk stille med sol og høi blå himmel og brune lyngheier og fuglesang og fugleliv, som fortryller en og får en til å glemme alle de sure dager. Og når solen går ned i havet oplever man en solnedgang som intet annet steds.»¹

Det var disse omgivelsene som møtte Anders Andersen da han ankom Opstad tvangsarbeidshus på Jæren 17. april 1915.² Han var en av 174 tvangsarbeidere som hadde blitt fraktet dit fra Kristiania tvangsarbeidshus, et sted antakelig bedre kjent som Mangelsgården.³ Andersen var 58 år og født, oppvokst og bosatt i Kristiania. Videre var han enkemann med barn. Han var blitt anbrakt til Mangelsgården kort tid før overflytting til Opstad.⁴ Dette var en følge av at Andersen, etter å ha blitt bøtelagt gjentatte ganger for å ha opptrådt åpenbart beruset på et offentlig sted, hadde blitt dømt til tre måneders fengsel i henhold til § 16 i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap».⁵ Det ble besluttet at Andersen heller skulle anbringes i tvangsarbeidshus i henhold til § 18, også i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap», fordi han ble antatt å være drikkfeldig og heller ikke var i beskjefligelse. Dette til tross for at han var et arbeidsdyktig individ med svennebrev i murerfag. Ettersom han allerede hadde et opphold på Mangelsgården bak seg, ble fengselsstraffen omgjort til en tvangsarbeidstid på tre år.⁶

Til tross for de relativt idylliske omgivelsene, bemerket Andersen følgende etter noen måneder på Opstad:

«Bare jeg kunne si [at jeg har det bra]! Men nei, [...], saa vel er det nok ikke. Paa denne Jæderen tror jeg absolut det maa være et eller andet galt; eller med andre ord, en eller andet leihet. Det var ikke bra ellers tror jeg. Er det ikke det ene, saa er det no' andet. Men da jo dette ikke kan være no' aa skrive [...] om, kan jeg jo med engang undgaa det. Det er liten hjælp aa skrive om, hva jeg oplever herinde, [...]. Forstaar det

¹ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 40.

² SAST/A-101535/O/Oa/L0004; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 44.

³ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 40, 44.

⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0004.

⁵ SAST/A-101535/O/Oa/L0004; Hartmann, *Lov om løsgjænger, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag, 1908), 17.

⁶ SAST/A-101535/O/Oa/L0004; Hartmann, *Lov om løsgjænger, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag, 1908), 19.

latterlige baade i a vanskeligere a skrive og ennu mer i aa være bitter over dette. [...]. Ellers har jeg det saadan noksaa utholdelig. Det gaar jo fremover, som man sier. [...] neste [gang] skall jeg forsøke aa skrive litt pynteligere, og heller gjemme min bitterhet till mere beleilige tider.»⁷

HOVED- OG UNDERPROBLEMSTILLINGER

Selv om han konstaterte at oppholdet var tålelig, er det tydelig at Andersen mistrivdes på Opstad. Akkurat hvorfor er uvisst, da han ikke kommer inn på det i brevet. Det er heller ikke kjent om han var det eneste tvangsarbeideren som følte det slik. Det er dette jeg ønsker å finne ut av. Hovedproblemstillingen jeg vil tar for meg i denne masteroppgaven er derfor: «Hvordan opplevde tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad oppholdet i tvangsarbeidshuset og hvorfor følte de det slik?». For å kunne svare på dette, mener jeg at det er avgjørende å kartlegge ikke bare hvordan dagene typisk så ut for tvangsarbeiderne, men også hvorfor det var slik. Jeg ønsker derfor å undersøke følgende underproblemstilling: «Hvordan tvangsarbeidernes opphold på Opstad ble regulert og gjennomført og hvorfor ble de behandlet slik?». Det er mulig at behandlingen ble påvirket av hvem tvangsarbeiderne var og hvorfor de var i tvangsarbeidshuset i utgangspunktet. For å finne ut av dette, er det en annen underproblemstilling jeg vil besvare: «Hva kjennetegnet tvangsarbeidere som oppholdt seg på Opstad og hvorfor var de blitt anbrakt til tvangsarbeidshuset?» I den anledning anser jeg det også som relevant også å ta stilling til: «Hvorfor og hvordan ble Opstad tvangsarbeidshus opprettet?». Dette er den tredje og siste underproblemstillingen jeg vil forsøke å avklare i denne omgang.

BEGREPSAVKLARING

I denne masteroppgaven vil begrepene løsgjenger og løsgjengeri, drikkfeldig, drukkenbolt og drukkenkap, samt tvangsarbeider og tvangsarbeidshus bli hyppig brukt. Dette er ord som ikke benyttes i dagens hverdagspråk, men da de ofte går igjen i den anvendte sekundærlitteraturen og primærkildene velger jeg også å bruke dem. Følgelig tenker jeg at det er nødvendig med en kort avklaring av hva jeg legger i disse begrepene. Løsgjengerne og drukkenboltene blir, i språk og -ordboktjenesten «Ordnett», definert som individer som

⁷ SAST/A-101535/O/Ob/L0113.

henholdsvis ikke har hverken bosted eller beskjeftigelse og som er drikkfeldige, dvs. misbruker alkohol.⁸ For min del er disse definisjonene ganske passende, men ikke helt. Løsgjengerne jeg sikter til kunne nemlig ha både bosted og beskjeftigelse. Videre kunne også de være drikkfeldige. Løsgjengeriet bedrev de ved å drive omkring som løsgjengere.⁹ Drukkenboltene kunne, som løsgjengerne, være i mangel av både bosted og beskjeftigelse. Sånn sett går de to begrepene litt over i hverandre. Det som derimot skiller de jeg betegner som løsgjengere fra de jeg betegner som drukkenbolter, er at de førstnevnte ble anbrakt til Opstad i henhold til løsgjengeribestemmelsene i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenkab», mens de sistnevnte ble anbrakt i henhold til lovens drukkenkapsbestemmelser. Etter at løsgjengerne og drukkenboltene hadde ankommet tvangsarbeidshuset, dvs. en anstalt hvor de anbrakte ble tvunget til å arbeide, definerer jeg dem alle som tvangsarbeidere.¹⁰

AVGRENSNINGEN

Etter at jeg hadde bestemt meg for hva jeg vil undersøke i denne masteroppgaven, forsøkte jeg å finne kilder som kunne belyse både hoved- og underproblemstillingene mine. Jeg fant en del sekundærlitteratur, og dette vil jeg komme tilbake til om kort tid, som redegjør for hvorfor og hvordan Opstad ble opprettet, samt hvordan tvangsarbeidernes opphold i tvangsarbeidshuset ble regulert og gjennomført og hvorfor ble de behandlet slik. Hva som kjennetegnet tvangsarbeidere som oppholdt seg på Opstad og hvorfor de var blitt anbrakt til tvangsarbeidshuset, har jeg, og dette vil jeg også ta for meg snart, hovedsakelig hentet fra Fengselsstyrelsens, altså Justis- og politidepartementets faglige avdeling for fengselsaker, årbøker.¹¹ Disse ligger lett tilgjengelig med et tastetrykk. Derimot hadde jeg langt større vanskeligheter med å finne kilder som kunne belyse hvordan de som ble anbrakt til Opstad opplevde oppholdet i tvangsarbeidshuset og hvorfor de følte det slik. Etter hvert måtte jeg erkjenne at sekundærlitteratur om dette nesten ikke eksisterte og at jeg derfor måtte lete etter svar i Arkivverket.

⁸ *Ordnett*, s.v. «Løsgjenger». 12.11.2021. <https://www.ordnett.no/search?language=no&phrase=%C3%B8sgjenger>; *Ordnett*, s.v. «Drukkenbolt». 12.11.2021. <https://www.ordnett.no/search?phrase=drukkenbolt&language=no>; *Ordnett*, s.v. «Drikkfeldig». 12.11.2021. <https://www.ordnett.no/search?language=no&phrase=drikkfeldig>.

⁹ *Det norske akademis ordbok*, s.v. «Løsgjænger», 12.11.2021. <https://naob.no/ordbok/%C3%B8sgjengeri>.

¹⁰ *Det norske akademis ordbok*, s.v. «Tvangsarbeidsanstalt», 12.11.2021. <https://naob.no/ordbok/tvangsarbeidsanstalt?elementId=53123262>.

¹¹ Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1960), 60.

Gjennom Arkivportalen fant jeg ut at arkivmaterialet etter Opstad er en del av arkivet etter Kriminalomsorgen Åna fengsel. Dette befinner seg på Statsarkivet i Stavanger. Opprinnelig planla jeg å ta for meg forskjellige arkivstykker som virket å kunne fortelle noe om Opstad tvangsarbeidshus og tvangsarbeiderne mellom 1915 og 1930. Samlet tilsvarte dette 136 arkivstykker. Det var utelukket å skanne alt arkivmateriale, da dette ville vært svært tidskrevende. Jeg valgte derfor å fotografere det i stedet. Det gikk fort opp for meg at med så begrenset tid som jeg hadde, ville dette være en vanskelig, om ikke nesten umulig, oppgave å komme seg gjennom siden det gjaldt 136 arkivstykker. Jeg bestemte meg derfor for å begrense oppgaven til kun å forsøke og finne ut av hvordan de som ble anbrakt til Opstad mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923 opplevde oppholdet i tvangsarbeidshuset og hvorfor de følte det slik. Dette var perioden Arne Omsted, og dette vil jeg komme tilbake til, var direktør.¹² Jeg tenker at omtrent syv år er en grei avgrensning. Dette er ikke en for lang, men heller ikke for kort til ikke å finne eventuelle opplysninger om hvordan tvangsarbeiderne hadde det på Opstad. Samtidig ønsker jeg å påpeke at masteroppgaven sannsynligvis ikke bare ville blitt bedre, men også mer interessant, dersom jeg hadde hatt bedre tid og kunne sammenlignet denne perioden med en annen, senere periode. Basert på den begrensede litteraturen jeg har funnet om emnet kan det nemlig virke som at tvangsarbeiderne ble behandlet langt strengere før andre verdenskrig, enn etter.¹³ Dette påvirker, naturlig nok, deres opplevelse av oppholdet.

SEKUNDÆRLITTERATUR

En av de som tar for seg hvorfor Opstad ble opprettet, er sosi- og kriminolog Nils Christie.¹⁴ I boken *Tvangsarbeid og alkoholbruk* gir han ikke bare en detaljert forklaring på sammenhengen mellom ikrafttreddelsen av «Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap» og opprettelsen av tvangsarbeidshuset, men også om hvorfor denne loven ble utarbeidet i første omgang og hvem den var rettet mot. Videre redegjør Christie også for anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid som reaksjonsform. For å gi en så god beskrivelse som mulig, sammenligner han det med blant annet fengselsstraff, og fastslår at flere hevdet at et opphold i tvangsarbeidshus føltes nettopp som en slik frihetsberøvelse, eller verre.¹⁵ Da jeg skal forsøke å svare på hvordan tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad opplevde oppholdet i

¹² NOS 1915: 134, 27; NOS 1923: 173, 14.

¹³ Bratholm, «En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad arbeidshus», 97.

¹⁴ *Store biografisk leksikon*, s.v. «Nils Christie», av Ragnvald Kalleberg, 07.11.2021. https://nbl.snl.no/Nils_Christie.

¹⁵ Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1960), 23.

tvangsarbeidshuset og hvorfor de følte det slik, har også denne delen av *Tvangsarbeid og alkoholbruk* vært interessant for min del. Det er jo ingen grunn til at ikke de følte på dette.

I kapittelet «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvungen» i Bergen: Amalie Skrams portrett av tvangsarbeid i Hellemysrfolket» i boken *Bergens historiske forening* skriver også Frode Ulvund, professor i historie ved Universitetet i Bergen, om anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid.¹⁶ Han redegjør, som Christie, for dette som reaksjonsform, men mest av alt tar han for seg hva som kjennetegnet de som ble anbrakt til tvangsarbeidshuset i Bergen, kalt «Tvungen», i henhold til bestemmelser i «Lovene om Fattigvæsenet» mellom ca. 1850 til 1900.¹⁷ Belegget bestod, konstaterer Ulvund, hovedsakelig av drikkfeldige individer med en løs forbindelse til arbeidsmarkedet som i større eller mindre grad livnærte seg på ulovlig vis.¹⁸ Ettersom det er sannsynlig at tvangsarbeiderne som oppholdt seg på «Tvungen» hadde flere felles kjennetegn med de som oppholdt seg på Opstad, har «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvungen» i Bergen: Amalie Skrams portrett av tvangsarbeid i Hellemysrfolket» gitt meg innsikt i hvem tvangsarbeiderne som oppholdt seg i tvangsarbeidshuset var. Måten Ulvund beretter på, ved å skildre en rekke eksempler hentet fra arkivmaterialet etter «Tvungen» og slik gjør teksten levende og mer lystbetont å lese, har for øvrig vært en stor inspirasjon for hvordan jeg vil forsøke å skrive denne masteroppgaven.¹⁹

En annen tekst som kan gi en tilsvarende, men mer omfattende, forståelse av hvem akkurat disse tvangsarbeiderne var, er Kaare Petersens bok *Tvangsarbeiderne på Opstad: En Sosialstatistisk analyse*. I tillegg til å fortelle kort om hvorfor Opstad ble opprettet, kartlegger han nemlig blant annet anbringelsesgrunnlaget, tvangsarbeidstiden, alderen, føde- og bostedet, utdannelsen, beskjeftigelsen, den fysiske og psykiske helsetilstanden og sivilstanden til de som oppholdt seg på Opstad mellom 1920 og 1939.²⁰ Senere gjør Anders Bratholm det samme, men for tvangsarbeidshusets belegg i 1959.²¹ Dette skriver han om i kapittelet «En undersøkelse av klientelet på Opstad arbeidshus» i Straffelovrådets innstilling «Endringer i de strafferettslige regler om drukkenskapsforseelser og alkoholmisbruk». Både Petersen og Bratholm konkluderer, i likhet med Ulvunds konstatering om belegget på «Tvungen», med at tvangsarbeiderne på Opstad hovedsakelig var sosialt sett lavtstående individer som både var

¹⁶ Universitetet i Bergen, «Frode Ulvund».

¹⁷ Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvungen» i Bergen», 45.

¹⁸ Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvungen» i Bergen», 66.

¹⁹ Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvungen» i Bergen», 73-74.

²⁰ Petersen, *Tvangsarbeiderne på Opstad* (Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942), 29.

²¹ Bratholm, «En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad arbeidshus», 63.

drikkfeldige og arbeidsskye og derfor bedrev en del småkriminelle handlinger.²² Videre har Bratholm også, gjennom intervjuer, funnet ut hva flere av dem tenkte om oppholdet i tvangsarbeidshuset. De aller fleste, fastslår han, var stort sett negativt innstilte og mente at det fungerte mot sin hensikt, dvs. å bli kvitt alkoholavhengigheten slik at de ville klare seg utenfor Opstad. Denne kritiske holdningen skyldtes mer enn noe annet misnøye med de lange tvangsarbeidstidene og måten de ble behandlet på i tvangsarbeidshuset.²³ Samtidig var det, ifølge Bratholm, enkelte som var mer positivt innstilte. Dette var hovedsakelig tvangsarbeidere som allerede hadde gjennomgått et eller flere opphold på Opstad før eller under andre verdenskrig, og som var fornøyde med at de nå ble behandlet langt mildere enn tidligere.²⁴ Selv om Bratholms funn ikke sier noe om hva tvangsarbeiderne som ble anbrakt til Opstad mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923 opplevde og følte, er de for min del likevel veldig interessante og viktige. Tilbakeblikket som fremkommer av svarene til de som sammenlignet hvordan det var å være på Opstad i 1959 med tidligere opphold i tvangsarbeidshuset, gir nyttig informasjon og er såles et godt bidrag for å kunne besvare hovedproblemstillingen i denne masteroppgaven. Det Bratholm har funnet ut er for øvrig det eneste jeg har klart å oppdrive av opplysninger om emnet og følgelig virker det som at han er den første, og inntil nå den eneste, som har interessert seg for tvangsarbeiderne på denne måten.

Det finnes flere tekster som gjennomgår hvordan tvangsarbeidernes opphold på Opstad ble regulert og gjennomført. De som har skrevet dem har i tillegg forklart hvorfor det ble gjort på nettopp denne måten. Antagelig fordi dette kan settes i sammenheng med utgangspunktet for opprettelsen av tvangsarbeidshuset. Og nettopp derfor har de også, kanskje naturlig nok, i større eller mindre grad tatt for seg dette, samtidig som de tydeliggjør hvordan det skjedde. Forfatterne det her vises til er Omsted, Conrad Falsen og Ståle Olsen. De skrev henholdsvis boken *Fra Mangelsgården til Sing Sing: Iakttagelser og erfaringer hjemme og ute*, kapittelet «Opstad tvangsarbeidshus: 17. april 1915 til 17. april 1938» i boken «Hå: Nærbo-Varhaug 1837-1937: Og ymse tilfang til ei bygdebok for Hå prestegjeld» og boken *Til Jæderen for å trille tåke: Historien om Opstad tvangsarbeidshus*. Olsens tekst er helt klart den mest omfattende redegjørelsen av hva som foregikk på Opstad frem til tvangsarbeidshuset ble

²² Petersen, *Tvangsarbeiderne på Opstad* (Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942), 128; Bratholm, «En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad arbeidshus», 63.

²³ Bratholm, «En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad arbeidshus», 95.

²⁴ Bratholm, «En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad arbeidshus», 97.

omgjort til Åna kretsfengsel i 1970.²⁵ Den er, som denne masteroppgaven også vil være, hovedsakelig basert på arkivmaterialet hentet fra arkivet etter Kriminalomsorgen Åna fengsel. I stor grad viser Olsen til Omsteds og Falsens tekster. Følgelig vil også jeg gjøre som ham. Både Omsted og Falsen beretter om tvangsarbeidernes opphold i tvangsarbeidshuset i periodene de fungerte som direktører for Opstad. For meg, er derfor Omsteds tekst den klart viktigste. Men også Falsens, som var hans etterfølger, er av stor betydning.²⁶ Selv om de stort sett skriver mye liknende, har de forskjellige tilnærminger til emnet. Blant annet skildrer Omsted, i motsetning til Falsen, ulike hendelser han har hatt med forskjellige tvangsarbeidere. Dette er ikke bare veldig spennende, men også svært relevant for å svare på hovedproblemstillingen i masteroppgaven. For dersom jeg skal finne ut av hvordan tvangsarbeiderne som oppholdt seg på Opstad mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923 opplevde oppholdet i tvangsarbeidshuset, som er mitt overordnede mål, er jeg, som nevnt, helt nødt til å kartlegge hvordan de ble behandlet. Skildringene til Omsted gir innsikt i nettopp dette. Når dette er sagt, skal det også bemerkes at Omsted skrev om opplevelser han hadde hatt med tvangsarbeiderne lenge etter at de faktisk skjedde. Det han skildrer skjedde under hans tid som direktør for Opstad mellom 1915 og 1923, mens boken *Fra Mangelsgården til Sing Sing: Iakttagelser og erfaringer hjemme og ute* ble utgitt i 1949.²⁷ Derfor er det godt mulig at Omsted forteller om hendelsene på en annen måte enn han ville gjort dersom han fortalte om dem umiddelbart. Fordi både Omsted og Falsen selv har bevitnet mye av det de skriver om, kunne deres tekster «Opstad tvangsarbeidshus: 17. april 1915 til 17. april 1938» og *Fra Mangelsgården til Sing Sing: Iakttagelser og erfaringer hjemme og ute* vært omtalt i det påfølgende avsnittet om primærkilder. Derimot har jeg, som følge av at de begge også forteller om hendelser som de umulig kan ha opplevd selv, valgt å ta for meg tekstene deres som sekundærlitteratur her.

PRIMÆRKILDER OG ARBEIDSMÅTE

STATSARKIVET I STAVANGER

Det ble fort tydelig at jeg heller ikke hadde mulighet til å gjennomgå alt arkivmaterialet i arkivet etter Kriminalomsorgen Åna fengsel innenfor perioden 15. april 1915 og 22. februar

²⁵ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 147, 149.

²⁶ NOS 1923: 173, 14.

²⁷ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 3.

1923. Jeg valgte derfor kun å fotografere arkivstykkene L0004 til L0006, L0078 og L0081 i serie Oa – Belegget og arkivstykkene L1110 til L0115 i serie Ob - Administrasjonen. Dette er henholdsvis tvangsarbeidsrullene for 1912-1923, funksjonærrådsprotokollen for 1915 til 1937, forhørsprotokollene for 1914-1930, refselsesprotokollen for 1901 til 1923 og korrespondanse for 1915 og 1924.²⁸

Spesielt korrespondansen viste seg å være svært relevant for å besvare hovedproblemstillingen i denne masteroppgaven. Den inneholder blant annet brev som tvangsarbeiderne har skrevet, men som senere har blitt konfiskert pga. upassende innhold. Disse brevene, deriblant Andersens som jeg viser til innledningsvis, gir et unikt innsyn i hvordan tvangsarbeiderne som skrev dem hadde det under oppholdet sitt på Opstad. Slik sett er de sannsynligvis de aller viktigste kildene for å klare å svare på hvordan tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad opplevde oppholdet i tvangsarbeidshuset og hvorfor følte de det slik. Samtidig som jeg har lest brevene, har jeg også vært veldig klar over at jeg kun får vite hva et fåtall av tvangsarbeiderne opplevde og følte. Det er vanskelig å trekke noen generell konklusjon på dette grunnlaget, da det kan være at andre tvangsarbeidere hadde annerledes oppfatninger. Og det er heller ikke sikkert at tvangsarbeiderne følte det slik hele tiden. Videre kan det tenkes at de skrev brevet på en dårlig dag og at det har hatt påvirkning på innholdet. Eller det kan være at disse brevene er skrevet av de mest modige tvangsarbeiderne, i desperate forsøk på å formidle sin fortvilelse over dårlig behandling. Uansett gir disse få brevene, som sagt, unike innsyn i tvangsarbeidernes opplevelser.

Blant korrespondansen fant jeg også en del anmeldelser skrevet av ulike funksjonærer. Dersom de tok en tvangsarbeider i å begå en forseelse, var de forpliktet til å skrive ned hvilken tvangsarbeider det gjaldt og hva han hadde gjort. Etter å ha mottatt og lest anmeldelsen, skulle Omsted snakke med tvangsarbeideren om den begåtte forseelsen og gi ham anledning til å forklare seg. Om direktøren fant det nødvendig, skulle han gis enten en advarsel, irettesettelse og/eller en eller flere refselsler. Omsted protokollerte deretter både tvangsarbeiderens forklaring og sin egen beslutningen i forhørsprotokollen. Dersom direktøren var usikker på hvilken konsekvens forseelsen burde medføre, kunne han rådføre seg med funksjonærrådet. Derimot var det et krav at Omsted forela det for dem først, dersom han ønsket å refse tvangsarbeideren med enten forlenget tvangsarbeidstid, hardt natteleie,

²⁸ Arkivportalen, «A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel».

kostinnskrenkning til vann og brød, anbringelse i mørk straffecelle og/eller legemlig refselse. I tillegg til Omsted selv, bestod funksjonærrådet av inspektøren, verksmesteren, gårdsbestyreren, presten og legen. Avgjørelsene de tok, protokollerte Omsted i funksjonærrådsprotokollen. Funksjonærrådet drøftet for øvrig også hvem som burde flyttes opp eller ned i klasse og hvem som burde få sin søknad om prøveløslatelse godkjent og i så fall hvorfor eller hvorfor ikke. Videre protokollerte Omsted, dersom det hadde blitt besluttet at en tvangsarbeidere skulle refses, hvilken refselse han endte opp med i refselsesprotokollen.²⁹ Ved å gjennomgå anmeldelsene, forhørs-, funksjonærråds- og refselsesprotokollen, har jeg ikke bare fått et godt innblikk i forskjellige hendelser som faktisk har funnet sted på Opstad, men også en forståelse av hvordan tvangsarbeiderne involverte i disse har reagert og hva de har følt. Samtidig er jeg klar over at det jeg leser ikke er deres, men funksjonærenes, da stort sett Omsteds, tolkning av både hendelsene og tvangsarbeidernes reaksjoner og følelser. Og denne tolkningen kan være påvirket av deres egne holdninger, fordommer og meninger ovenfor tvangsarbeiderne. Videre kan jeg ikke utelukke at jeg selv kan ha feiltolket deler av arkivmaterialet fra de håndskrevne anmeldelsene, forhørs-, funksjonærråds- og refselsesprotokollen.

RIKSARKIVET I OSLO

Både Omsted, Falsen og Olsen har redegjort for hvordan tvangsarbeidernes opphold på Opstad ble regulert og gjennomført, og hvorfor de ble behandlet som de ble. Beretningene deres samsvarer derimot ikke alltid. For Omsted og Falsen er en sannsynlig forklaring at de, som nevnt, drev tvangsarbeidshuset i forskjellige perioder og dermed på noe forskjellig måter. Olsen var underdirektør ved Åna fengsel, som Opstad ble omgjort til i 1970.³⁰ Han har benyttet mye av det samme arkivmaterialet som er grunnlaget for denne masteroppgaven, og altså ikke vært direkte knyttet til hendelsene i tvangsarbeidshuset slik som de Omsted og Falsen.³¹ Uoverensstemmelsene i de sekundærlitterære tekstene, har for min del gjort det utfordrende å få en tydelig forståelse av hvordan dagene typisk så ut for tvangsarbeiderne på Opstad og hvorfor det var slik. Derfor bestemte jeg meg for å gjennomgå reglementet for tvangsarbeidshusene. Dette skulle regulere tvangsarbeidernes opphold på Opstad og slik fastsette hvordan det skulle gjennomføres i praksis. Om, og i så fall hvor nøyaktig, det faktisk

²⁹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁰ Scandinavian Academic Press, «Ståle Olsen»; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 147, 149.

³¹ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 190.

ble fulgt er det vanskelig å si helt sikkert. Det første reglementet jeg tok for meg, var «Utkast til Reglement for Tvangsarbeidshusene». Dette fant jeg blant arkivmateriale i arkivet etter Fengselsstyrelsen på Riksarkivet i Oslo. «Utkast til Reglement for Tvangsarbeidshusene» ble gjort midlertidig gjeldende da Opstad åpnet i 1915.³² Fordi Fengselsstyrelsen ønsket å se hvordan det fungerte i praksis, ble det ikke fastslått umiddelbart.³³ Etter å ha gjort seg opp noen erfaringer, kom Omsted med enkelte tilbakemeldinger på hva han syntes. Ved å lese kopier av brevene han sendte Fengselsstyrelsen, får jeg inntrykk av at han stort sett virket svært fornøyd. Disse brevene fant jeg blant korrespondansen i arkivet etter Kriminalomsorgen Åna fengsel. I 1922, syv år etter åpningen av Opstad, ble det midlertidige reglementet gjort permanent.³⁴ Ved sammenligning av de to reglementene, ser en at de er tilnærmet like da det nye er nesten uendret. Følgelig virker den midlertidige versjonen, basert på tilbakemeldinger blant annet fra Omsted, å ha fungert så bra at Fengselsstyrelsen ikke ønsket å foreta noen store forandringer. Basert på dette kommer jeg i denne masteroppgaven hovedsakelig til å anvende reglementet fremfor den ikke alltid samsvarende sekundærlitteraturen som kilde til hvordan tvangsarbeidernes opphold i tvangsarbeidshuset ble regulert og gjennomført og hvorfor de ble behandlet slik.

FENGSELSSTYRELSENS ÅRBØKER

Petersen har, som nevnt, kartlagt hva som kjennetegnet tvangsarbeidere som oppholdt seg på Opstad og hvorfor var de blitt anbrakt til tvangsarbeidshuset, men ikke for hele perioden 15. april 1915 til 22. februar 1923. Opplysninger av dette slaget, som jeg anser som relevante for å besvare hoved- og enkelte av underproblemstillingene i denne masteroppgaven, har jeg derfor hovedsakelig hentet fra Fengselsstyrelsens årbøker for 1915 til 1924. Disse inneholder blant annet tabeller med forskjellig informasjon Fengselsstyrelsen hadde mottatt fra Omsted. Med jevne mellomrom var han nemlig nødt til å sende dem en oversikt ikke bare over antallet tvangsarbeidere som var blitt anbrakt til, oppholdt seg på og løslatt, deriblant på prøve, fra Opstad hver måned, men også deres tvangsarbeidstid, alder, sivilstand og tidligere oppholdssted.³⁵ Det er mangelen på tid som førte til at jeg valgte å anvende Fengselsstyrelsens Årbøker fremfor tvangsarbeidsrullene fra arkivet etter Kriminalomsorgen Åna fengsel, som inneholder langt mer detaljerte opplysninger om tvangsarbeiderne, som kilde for å kartlegge

³² NOS 1915: 134, 27.

³³ NOS 1923: 173, 1.

³⁴ NOS 1923: 173, 1.

³⁵ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

hva som kjennetegnet tvangsarbeiderne som oppholdt seg på Opstad og hvorfor de var blitt anbrakt til tvangsarbeidshuset. I tabellene er informasjonen jeg trenger nemlig allerede systematisert. Hva tvangsarbeiderne var beskjeftiget med før de kom til tvangsarbeidshuset og deres utdannelsesnivå og fysiske og psykiske helsetilstand, står det derimot ingenting om i Fengselsstyrelsens Årbøker. Disse opplysningene har jeg derfor hentet fra tvangsarbeidsrullene. Når det gjelder tvangsarbeidernes utdannelsesnivå, er dette informasjon basert på en vurdering gjort at Omsted. Direktørens holdninger, fordommer og meninger ovenfor de som ble anbrakt til Opstad, kan ha hatt en påvirkning på hva han endte opp med å skrive ned. Dette kan videre, naturlig nok, ha en innvirkning på tvangsarbeidsrullenes troverdighet. Tvangsarbeidernes fysiske og psykiske helsetilstand ble derimot kartlagt av tvangsarbeidshusets lege.³⁶ Følgelig er disse opplysningene mer pålitelige enn de om deres utdannelsesnivå, men det er viktig ikke å glemme at også denne funksjonærens holdninger, fordommer og meninger kan ha påvirket hva som ble stående i tvangsarbeidsrullen.

«OTH. PRP. NO. 2. ANG. UDFÆRDIGELSE AF EN LOV LØSGJÆNGERI, BETLERI OG DRUKKSKAB» OG «UDKAST TIL LOV OM LØSGJÆNGERI, BETLERI OG DRUKKSKAB SAMT OM TVANGSARBEIDSHUSE»

Både Christie, Petersen, Omsted, Falsen og Olsen har, som nevnt, allerede skrevet om hvorfor Opstad ble opprettet. Da de derimot forteller om dette på forskjellig vis, ble det for min del noe uklart hvordan opprettelsen faktisk har foregått. Etter hvert valgte jeg derfor å lese tekstene flere av dem har tatt utgangspunkt i. Dette gjelder blant annet «Oth. Prp. No. 2. Ang. Udfærdigelse af en Lov om Løsgjængeri, Betleri og Drukkenskab» og «Udkast til Lov om Løsgjængeri, Betleri og Drukkenskab samt om Tvangsarbeidshuse». De tar for seg hvorfor Straffelovkommisjonen opprinnelig ble bedt om å utarbeide «Lov om Løsgjængeri, Betleri og Drukkenskab», hva de endte opp med å foreslå og hvorfor de foreslo nettopp dette, samt hvilke tilbakemeldinger de fikk og utfordringer de møtte på. For min del har begge tekstene vært viktige. Jeg har anvendt dem flittig for selv å forstå, og deretter formidle i denne masteroppgaven, hvorfor det ble opprettet et nytt tvangsarbeidshus, hvilke individer som skulle anbringes dit og hvorfor. Jeg vil legge til at jeg, etter å ha lest både «Oth. Prp. No. 2. Ang. Udfærdigelse af en Lov om Løsgjængeri, Betleri og Drukkenskab» og «Udkast til Lov om Løsgjængeri, Betleri og Drukkenskab samt om Tvangsarbeidshuse», har en mulig

³⁶ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

forklaring på hvorfor ulike forfattere forteller om hvorfor Opstad ble opprettet på så forskjellige vis. Dette kan også belyse hvorfor min fremstilling av dette muligens varierer fra deres. I begge tekstene er språket gammelt og setningene svært lange. Ofte er det faktisk bare et punktum i et avsnitt og det gjør dem vanskelig å lese. Det er derfor ikke merkelig at ulike individer, inkludert meg selv, kan ha forstått tekstene forskjellig. Jeg vil i den anledning poengtere at det ikke er sikkert at min oppfatning er den riktige.

Andre saker flere av forfatterne som har skrevet om hvorfor Opstad ble opprettet gjennomgår, er kjøpet av eiendommen tvangsarbeidshuset skulle bygges på, planleggingen, da i form av å utforme bygningene i henhold til det overordnede målet med anstalten, og bygningsarbeidet. Da jeg anser dette som viktige deler av beretning om opprettelsen av tvangsarbeidshuset, er også dette noe jeg ønsker å redegjøre for. Ettersom jeg igjen opplevde at de forskjellige forfatterne skriver ulike ting, valgte jeg nok en gang å lese tekstene de har brukt som grunnlag og heller anvende disse som kilder i masteroppgaven. Det er snakk om ulike proposisjoner, innstillinger og tillegg til innstillinger. Også i disse tekstene er språket gammelt og setningene svært lange, noe som nok en gang kan ha ført til at innholdet i denne masteroppgaven varierer fra andres fremstilling av samme emne.

ETISK VURDERING

Da deler av arkivet etter Kriminalomsorgen Åna fengsel er klausulert, måtte jeg søke om forskerinnsyn for å kunne gjennomgå dette. Derimot er arkivmaterialet jeg faktisk endte opp med å anvende, fra perioden 15. april 1915 og 22. februar 1923, fritt tilgjengelige som følge av at det er eldre enn 80 år. For så godt som mulig å utelukke muligheten for at de omtalte tvangsarbeiderne kan bli gjenkjent, har jeg valgt å endre navnene deres. Den tidligere nevnte tvangsarbeideren Anders Andersen heter altså ikke egentlig dette. Dette er gjort av hensyn til at oppholdet på Opstad kan ha følt stigmatiserende for de som, bokstavelig talt, ble tvunget til å gjennomgå det, men også for deres eventuelle etterkommere. Og til tross for at de var i tvangsarbeidshus for mer enn 80 år siden, har tvangsarbeiderne fortsatt har rett til at opplysninger om dem, uavhengig om de kan virke ubetydelige eller ikke, blir håndtert på en etisk forsvarlig måte. De har ikke selv samtykket i at en side av deres liv, som de kanskje til og med har forsøkt å holde skjult, blir vist frem. De mest sentrale funksjonærene ved Opstad, som Omsted, er navngitt, da dette allerede er gjort i flere andre sekundærlitterære verk.

STRUKTUR

I de følgende kapitlene vil jeg forsøke å besvare hoved- og underproblemstillingene jeg har stilt i denne masteroppgaven. I kapittel 2 blir redegjort for hvorfor og hvordan Opstad ble opprettet. Kapittel 3 handler om hva som kjennetegnet tvangsarbeiderne som oppholdt seg på Opstad mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, og hvorfor var de blitt anbrakt til tvangsarbeidshuset. I kapittel 4 skildres ikke bare hvordan tvangsarbeidernes opphold på Opstad ble regulert og gjennomført og hvorfor ble de behandlet slik, men også hvordan de opplevde dette oppholdet og hvorfor følte de det på denne måten. Kapittel 5 sammenfatter de foregående kapitlene og jeg gir en kort konklusjon på hoved- og underproblemstillingene.

KAPITTEL 2: HVORFOR OG HVORDAN OPSTAD BLE OPPRETTET

LØSGJENGERE

Løsgjengerne var, ifølge lege og psykiater Ragnar Vogt, så arbeidsskye at de bevisst overså den allmenne forventningen om at arbeidsføre skulle beskjeftige seg på lovlig vis og heller livnærte de seg ved tigging og tyveri.³⁷ Da Vogt ikke var alene om å ha en slik oppfatning, er det muligens ikke så merkelig at løsgjengerne av mange ble betraktet som såkalte uverdige fattige.³⁸ Dette var individer som, i motsetning til de verdige fattige som av forskjellige anledninger ikke hadde mulighet til å arbeide, var arbeidsdyktige, men -uvillige.³⁹ Fordi den allmenne forventningen nettopp var at en skulle være i beskjeftigelse dersom en hadde mulighet til det, ble de uverdige fattige ofte ansett som moralsk og sosialt mindreverdige individer og regelrette utskudd.⁴⁰ Denne betraktningen skapte et skille mellom dem og det resterende samfunnet som bidro til at de ble stemplet som den mest, foraktede gruppen innenfor fattigdomssektoren.⁴¹

Sosiolog Eilert Sundt hadde fattet en særskilt interesse for løsgjengeriet etter å ha blitt engasjert av Stortinget for å undersøke og berette om forekomsten av løsgjengere i Norge mellom 1848 og 1869. Sundt oppdaget at mange, fortrinnsvis i distriktene, var svært plaget av disse arbeidsskye individene. Bryderiene var hovedsakelig forårsaket av manglende reaksjonsmuligheter.⁴² For, til tross for at løsgjengerne, som følge av at det var en allmenn forventning om at arbeidsføre skulle beskjeftige seg på lovlig vis, kunne anbringes i tvangsarbeidshus i henhold til bestemmelser i «Lovene om Fattigvæsenet», var tvangsarbeidstiden for løsgjengeri, selv etter å ha blitt økt av Stortinget fra seks måneder til ett år i 1863, for kortvarig og løsgjengerne ble derfor løslatt for fort.⁴³ Dessuten hadde hvert enkelt fattigstyre stor valgfrihet fordi «Lovene om Fattigvæsenet» var skjønnbasert, noe som gjorde at håndhevingen av loven gjerne var svært forskjellig fra sted til sted. Følgelig var det

³⁷ Vogt, *Samfundssygdomme* (Kristiania: Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag, 1906), 105; Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58.

³⁸ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58.

³⁹ Midré, *Bot, bedring eller brød?* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 122; Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58.

⁴⁰ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58; Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvungen» i Bergen», 67.

⁴¹ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58.

⁴² Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 15.

⁴³ Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjengeri, Betleri og Drukenskab samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 15; Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58; Ot. prp. nr. 2 (1898/1899), 1; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 15-16.

ikke alltid løsgjengerne ble anbrakt i tvangsarbeidshus i det hele tatt.⁴⁴ Sundt var likevel overbevist om at anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid, som han ikke betraktet som straff, men som behandling av arbeidsskyhet, både var uunngåelig og helt nødvendig for å få til en gjennomgripende innskrenkning av løsgjengeriet.⁴⁵

LØSGJENGERIET TILTAR

I 1882 ble det påpekt at løsgjengeriet hadde tiltatt. Det var ikke lenger fortrinnsvis ansett som en distrikts-, men nå mer som en landeplage. Derfor både foreslo og vedtok Stortinget i 1892 at det måtte utarbeides nye lovbestemmelser for å innskrenke løsgjengeriet. Dette var ikke bare av hensyn til samfunnet, men også, ifølge Stortinget, av hensyn til løsgjengerne selv. De ga oppdraget til Kirkedepartementet, som i 1893 ga det videre til Justis- og politidepartementet. Kirkedepartementet fastslo samtidig at løsgjengerne sannsynligvis ikke ville oppgi sitt arbeidsskye liv frivillig. De antok at anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid var det eneste som ville gi dem en forståelse av at livsstilen de førte hverken ble akseptert eller tolerert, og at de ikke kunne forvente å unnsnippe følgene av å misligholde sine samfunns- og, om de hadde en sådan, familieplikter. I 1893 oppfordret Justis- og politidepartementet Straffelovkommisjonen av 1885, ledet av riksadvokat Bernhard Getz, om å overta oppdraget.⁴⁶

«UDKAST TIL LOV OM LØSGJÆNGERI, BETLERI OG DRUKKENS KAB SAMT OM TVANGSARBEIDSHUSE»

Straffelovkommisjonen ønsket å beholde anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid som sanksjonsmiddel ovenfor løsgjengeri. De mente i tillegg at tvangsarbeidstiden burde forlenges. Følgelig foreslo de at arbeidsføre individer som ikke var i beskjeftigelse og derfor var en belastning for fattigvesenet eller forsømte sine familieplikter, enten skulle anvises arbeid, eller, dersom de unnlot å ta det eller forlot det, dømmes til fengselsstraff. Om påtalemyndighetene ønsket det, kunne de velge å heller anbringe den dømte i tvangsarbeidshus i 18 måneder eller tre år dersom han hadde vært på en slik anstalt en eller

⁴⁴ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 60.

⁴⁵ Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1960), 39, 42.

⁴⁶ Ot. prp. nr. 2 (1898/1899), 1-3.

flere ganger før.⁴⁷ Det samme gjaldt for omstreifende individer som ble dømt til fengselsstraff for å antagelig helt eller delvis ha livnært seg på ulovlig vis, men disse hadde påtalemyndighetene mulighet for å anbringe i tvangsarbeidshus første gang i inntil tre år og deretter seks år ved gjentakelse.⁴⁸

Videre fastslo de at dersom anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid skulle beholdes som sanksjonsmiddel ovenfor løsgjengeri, var det også helt nødvendig å forandre det eksisterende tvangsarbeidsvesenet.⁴⁹ Straffelovkommisjonen ønsket å bygge helt nye tvangsarbeidshus, som burde plasseres slik at tvangsarbeiderne kunne beskjeftiges med utearbeid.⁵⁰ Flere tenkte nemlig at de negative opplevelsene en hadde hatt med det eksisterende tvangsarbeidsvesenet, var forårsaket av at tvangsarbeiderne i stor grad var henvist til lediggang. Arbeid, spesielt i form av noe så meningsfylt som jordbruksarbeid ute i det fri, ble ansett som en nødvendig forutsetning for å behandle løsgjengernes arbeidsskyhet.⁵¹ Videre ville de at tvangsarbeidshusene, som hittil hadde vært kommunale, skulle bli statlige og kunne ha et samlet belegg på opptil 600 individer. Dessuten burde en muliggjøre anbringelse av menn og kvinner på forskjellige steder, da det ikke var lurt at de hadde mulighet til å ha kontakt med hverandre.⁵² Straffelovkommisjonen gikk følgelig inn for opprettelse av to nye, statlige tvangsarbeidshus i et distrikt med kort avstand til Kristiania. Det ene skulle huse 400 menn, det andre 200 kvinner.⁵³

De konstaterte deretter at dersom det ble gjort endringer i det eksisterende tvangsarbeidsvesenet, var det et godt tidspunkt å utarbeide nye lovbestemmelser for drukkenskap.⁵⁴ Drukkenboltene ble nemlig, som løsgjengerne, betraktet som uverdige fattige.⁵⁵ Utearbeid, igjen hovedsakelig i form av jordbruksarbeid, ble ansett som svært fordelaktig også for disse, og tvangsarbeidshusene kunne derfor muligens spille en vesentlig rolle i forbindelse med behandlingen av dem.⁵⁶ På det tidspunktet kunne offentlig berusede

⁴⁷ Hauge, «... og alskens elendighet.», 18; Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 1.

⁴⁸ Hauge, «... og alskens elendighet.», 18; Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 2.

⁴⁹ Ot. prp. nr. 2 (1898/1899), 5.

⁵⁰ Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 57.

⁵¹ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 57.

⁵² Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 57.

⁵³ Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 61.

⁵⁴ Ot. prp. nr. 2 (1898/1899), 5.

⁵⁵ Midré, *Bot, bedring eller brød?* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 122.

⁵⁶ Midré, *Bot, bedring eller brød?* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 124; Ot. prp. nr. 2 (1898/1899), 5.

individer bøtelegges og opptrådte de på en fredsforstyrrende måte, skulle strengere straff komme til anvendelse. Lovbestemmelsene ble derimot kun anvendt i byene, til tross for at befolkningen i distriktene sannsynligvis også opplevde drukkenboltene som en stor forulempelse. Utfordringene med drukkenskapen var derimot ikke fortrinnsvis at drukkenboltene, som løsgjengerne, virket fredsforstyrrende, men at de ofte skapte farlige situasjoner uavhengig om de var på et offentlig sted eller ikke. Hovedparten av alle vold-, sedelighet-, og eiendomsforbrytelser hadde en forbindelse med drukkenskapen. Dessuten førte drukkenskap, som løsgjengeri, ofte til mislighold av samfunns- og, muligens, familieplikter. De eksisterende lovbestemmelsene ble følgelig ansett som utilstrekkelige.⁵⁷ Straffelovkommisjonen foreslo derfor at individer som opptrådte åpenbart beruset på et offentlig sted fortsatt skulle bøtelegges, men de som ble bøtelagt for tredje gang kunne dømmes til fengselsstraff.⁵⁸ Hvis den dømte var såkalt forfallen til drukkenskap, dvs. avhengig av alkohol, kunne påtalemyndigheten velge å heller anbringe ham i tvangsarbeidshus eller kuranstalt.⁵⁹ Oppholdet skulle i så fall vare så lenge som nødvendig for at ham kunne helbredes, men ikke lenger enn 18 måneder eller, dersom han tidligere hadde vært i en slik anstalt, tre år.⁶⁰ Det samme gjaldt de som i beruset tilstand forstyrret den alminnelige fred og orden eller var til fare for andre og de som på grunn av sin såkalte hang til drukkenskap, dvs. tilbøyelighet til å drikke alkohol, var en belastning for fattigvesenet eller forsømte sine familieplikter.⁶¹

Straffelovkommisjonen var for øvrig enige med Sundt. De påpekte at de ikke betraktet anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid ovenfor løsgjengere og drukkenbolter som en straff, selv om de var klar over at det var et onde av vesentlig samme art og følgelig kunne oppleves slik, men heller som et forbedringstiltak.⁶² Intensjonen var at disse arbeidsdyktige, men ofte -uvillige uverdige fattige gjennom utearbeid, hovedsakelig i form av jordbruksarbeid, skulle bringes på fote igjen ved å få tilstrekkelig arbeidskompetanse, -lyst og -glede til å bli

⁵⁷ Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 41-42.

⁵⁸ Hauge, «... og alskens elendighet.», 18; Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 6.

⁵⁹ Hauge, «... og alskens elendighet.», 18; *Det norske akademis ordbok*, s.v. «Forfallen», 12.11.2021. <https://naob.no/ordbok/forfallen>; Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 6.

⁶⁰ Hauge, «... og alskens elendighet.», 18; Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 6.

⁶¹ Hauge, «... og alskens elendighet.», 18, 20; *Det norske akademis ordbok*, s.v. «Hang», 12.11.2021. <https://naob.no/ordbok/hang>; Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 6.

⁶² Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 18-19.

arbeidsføre individer som beskjeftiget seg på lovlig vis.⁶³ Slik skulle de forhindres i å falle tilbake til løsgjengeri og drukkenskap i fremtiden.⁶⁴

LOVEN BLIR VEDTATT, SATT I KRAFT OG ENDRET

Justis- og politidepartementet var stort sett fornøyde med «Udkast til Lov om Løsgjengeri, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse» og ønsket å anvende Straffelovkommissjonens foreslåtte sanksjonsmidler ovenfor løsgjengeri og drukkenskap, men fastslo at de anbefalte forandringene av tvangsarbeidsvesenet heller burde inkluderes i «Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide».⁶⁵ «Lov om Løsgjengeri, Betleri og Drukkenskap» ble vedtatt 31. mai 1900, men trådte ikke i kraft 1. august 1907.⁶⁶

Det viste seg fort at flere av lovbestemmelsene ikke svarte til forventningene.⁶⁷ På et møte med Den norske Kriminalistforeningen i 1912, påpekte Fredrik Woxen, ekspedisjonssjef i Fængselsstyrelsen, at følgene av at drukkenboltene måtte være avhengige av alkohol for å kunne anbringes i tvangsarbeidshus eller kuranstalt og ikke skulle løslates før de var helbredet, var at det alltid var behov for sakkyndige legeerklæringer og at drukkenbolter som var så hinsides hjelp at de var uhelbredelige var utelukket fra anstalten.⁶⁸ I 1914 bemerket Justis- og politidepartementet at de ønsket å forandre de problematiske lovbestemmelsene.⁶⁹ De foreslo i den anledning å erstatte uttrykkene «forfalden til drukkenskap» og «hang til drukkenskap» med «ofte misbruker berusende drik» og å ekskludere uttrykket «for den Tid, som (...) findes paakrævet til hans Helbredelse».⁷⁰ Forslaget ble, etter mye frem og tilbake, vedtatt av Odelstinget i 1918.⁷¹

INNKJØP AV OMRÅDER FOR OPPRETTELSE AV ET TVANGSARBEIDSHUS

⁶³ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 57; Indst. 0. XIX., 2-3.

⁶⁴ Midré, *Bot, bedring eller brød?* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 123.

⁶⁵ Ot. prp. nr. 2 (1898/1899), 6, 12; Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1960), 59.

⁶⁶ Ot. prp. nr. 14 (1914), 1; NOS 1901-1902: 86, 21.

⁶⁷ Ot. prp. nr. 14 (1914), 1.

⁶⁸ Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1960), 60; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 21.

⁶⁹ Ot. prp. nr. 14 (1914), 2.

⁷⁰ Ot. prp. nr. 14 (1914), 21.

⁷¹ Besl. 0. nr. 4., 15, 17.

Straffelovkommisjonen gikk, som nevnt, inn for opprettelse av to nye, statlige tvangsarbeidshus i et distrikt med kort avstand til Kristiania. Det ene skulle huse 400 menn, det andre 200 kvinner. I 1905 nedsatte Justis- og politidepartementet en komité for å finne passende områder for opprettelse av tvangsarbeidshus tilpasset lovbestemmelsene i både «Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide» og «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukenskap». ⁷² Komitéen, som blant annet bestod av Woxen og Omsted, på dette tidspunktet forstander ved Mangelsgården, antok at det egentlig ikke var behov for noen tvangsarbeidshus for kvinner, men derimot for 450 til 500 menn. ⁷³ De foreslo at Trondheim landsfengsel og Sem hjelpefengsel ble omdannet til og anvendt som tvangsarbeidshus for henholdsvis 230 og 70 tvangsarbeidere. Videre ønsket de at det også ble innkjøpt et område i et distrikt med gode muligheter for utearbeid for opprettelse et nytt tvangsarbeidshus for 150 til 220 tvangsarbeidere. ⁷⁴ Komitéen fant flere potensielle områder som de skaffet seg alle nødvendige opplysninger om og besiktiget. Deretter møttes igjen for å vedta og avgi et forslag. ⁷⁵ De endte opp med å foreslå innkjøpt området Opstad i Nærbø kommune på Jæren i Rogaland fylke, noe Stortinget godkjente i 1907. ⁷⁶

Opstad bestod av gården Åen og deler av gårdene Opstad, Vestre Håland og Ånestad, og var på anslagsvis 3700 mål, hvorav omtrent 2400 mål var god dyrkningsjord. Da tvangsarbeiderne mest av alt skulle beskjeftiges med utearbeid, hovedsakelig i form av opprydning- og dyrkningsarbeid, hadde nettopp de store mengdene dyrkningsjord, men også klimaet på Jæren, som tillot slike arbeidsformer stort sett året rundt, vært avgjørende for at Opstad ble valgt som område for å opprette tvangsarbeidshuset. ⁷⁷

OPSTAD TVANGSARBEIDSHUS

Justis- og politidepartementet ba deretter Omsted og Axel Smedal, direktør for Akershus landsfengsel, om å etablere en anleggskomité, med bistand av arkitekt Ove Ekman, i den hensikt å planlegge opprettelsen av det nye tvangsarbeidshuset. ⁷⁸ De fikk beskjed om at

⁷² Indst. S. XXII B. (1904/1905), 10; St. prp. nr. 1 (1905/1906), 1, 6.

⁷³ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 75; St. prp. nr. 103 (1906/1907), 1.

⁷⁴ St. prp. nr. 103 (1906/1907), 1-2.

⁷⁵ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 75.

⁷⁶ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 171; Stortingstidende (1906/1907), 3427-3428.

⁷⁷ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 168-170.

⁷⁸ Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 1.

tvangsarbeidshuset både skulle bygges og drives så rimelig og beskjedent som mulig, og at det derfor var uakseptabelt med unyttige kostnader.⁷⁹

I byggeplanen Omsted og Smedal utarbeidet og oversendte Justis- og politidepartementet i 1908, fastslo de at det av sikkerhetshensyn var avgjørende at bygningene i tvangsarbeidshuset var ordnet slik at disiplinen, dvs. ro og orden, enkelt kunne opprettholdes.⁸⁰ De måtte derfor være oversiktlige og bestå av et tilstrekkelig antall rom ordnet slik at det var mulig å gruppere tvangsarbeiderne på en hensiktsmessig måte.⁸¹ Anleggskomitéen foreslo følgelig at det blant annet burde bygges en treetasjes hovedbygning i korsform, bestående av fire fløyer utgående fra en midthall, hvorav én cellefløy med 31 enkeltrom, to sidefløyer med til sammen 12 fellesrom og én administrasjonsfløy, i direkte forbindelse med en enetasjes økonomibygning med kjøkken, vaskeri og verksteder.⁸² Dette ble vedtatt av Stortinget i 1912.⁸³

Bygningsarbeidet ble deretter igangsatt med full kraft.⁸⁴ 16. april 1915, én dag før åpningen av Opstad 17. april 1915, stod det skrevet i avisen «Indlandsposten» at tvangsarbeidshuset ikke bare var moderne og tidsmessig innredet, men også stod helt klart for, som Woxen tidligere hadde bemerket var formålet med Opstad, å holde individer med store forbedringsmuligheter borte fra det frie samfunnet inntil de hadde lært seg å føre en ordentlig og arbeidsom livsstil.⁸⁵ Samtidig som det nye tvangsarbeidshuset åpnet, ble de 174 gjenværende tvangsarbeiderne på Mangelsgården, som da ble nedlagt, overført til Opstad.⁸⁶

DIREKTØR OMSTED

Justis- og politidepartementet hadde tidligere fastslått at det ville være en stor fordel om Omsted, som sannsynligvis var den med mest kompetanse om og erfaring med anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid i Norge som følge av at han hadde fungert som forstander for Mangelsgården siden 1889, drev Opstad tvangsarbeidshus.⁸⁷ Justiskomiteén hadde vært enige,

⁷⁹ Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 7; Tillæg til indst. S. XXII B. (1910), 1

⁸⁰ Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 1, 6; *Det norske akademis ordbok*, s.v. «Disiplin», 05.11.2021. <https://naob.no/ordbok/disiplin>.

⁸¹ Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 6-7.

⁸² Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 7; Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 79.

⁸³ Indst. S. XXII B. (1913), 6; Stortingstidende (1912), 1213.

⁸⁴ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 172.

⁸⁵ «Opstad=Anstalten»; Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 172; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 18.

⁸⁶ NOS 1915: 134, 24; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 40.

⁸⁷ Indst. S. XXII B. (1914), 1-2; Indst. S. XXII B. (1912), 7.

og bedt om tilslutning fra Stortinget i 1914.⁸⁸ Dette hadde det fått, og 26. juni 1914 hadde Omsted blitt konstituert som direktør.⁸⁹

Det å drive et så stort tvangsarbeidshus som Opstad, var en omfattende og utfordrende oppgave.⁹⁰ Som direktør hadde Omsted det overordnede ansvaret for at formålet med å anbringe løsgjengere og drukkenbolter i tvangsarbeidshus, ble oppnådd. Hovedsakelig innebar det å stadig virke mest mulig til deres forbedring, spesielt med tanke på utvikling av arbeidskompetanse, -lyst og -glede, samtidig som deres fysiske og psykiske helsetilstand ble ivaretatt.⁹¹ Dette skulle gjøres gjennom anvendelse av regelmessig døgnrytme, svært fysisk anstrengende arbeid, hovedsakelig i form av opprydning- og dyrkningsarbeid, streng disiplin og moralsk påvirkning gjennom samtaler.⁹² Omsted, som hadde viet store deler av livet til å gjenoppbygge både løsgjengere og drukkenbolter, forsøkte så godt han kunne å løse denne betydningsfulle oppgaven.⁹³ Tvangsarbeiderne skulle behandles forståelsesfullt og rettfærdig, tilfeldig begunstiging var nemlig uakseptabelt, men samtidig med myndighet og alvor. Det skulle tas hensyn til deres bakgrunn i form av tidligere vandel og anbringelsesgrunnlag, alder, fysiske og psykiske helsetilstand, utdanning og beskjeftigelse.⁹⁴

22. februar 1923 overtok Omsted som direktør for Botsfengslet og Falsen, som hadde fungert som sekretær i Justis- og politidepartementet, ble konstituert som direktør for Opstad tvangsarbeidshus.⁹⁵ Omsted fastslo at han betraktet planleggingen, opprettelse og etableringen av Opstad som sin livsgjerning, og beskrev tiden han hadde drevet tvangsarbeidshuset som det mest interessante han hittil hadde opplevd.⁹⁶

SAMMENFATNING

Tidens oppfatning var at løsgjengerne var arbeidsskye individer som bevisst overså den allmenne forventning om at arbeidsføre skulle beskjeftige seg på lovlig vis og heller livnærte seg ved tigging og tyveri.⁹⁷ Mange betraktet dem derfor som uverdige fattige, dvs.

⁸⁸ Indst. S. XXII B. (1914), 2, 10.

⁸⁹ NOS 1915: 134, 27.

⁹⁰ «25 aar i fængselsvæsenets tjeneste».

⁹¹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁹² Olsen, «Arbeid - Bare en velsignelse?», 86; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁹³ «Direktør Arne Omsted».

⁹⁴ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁹⁵ NOS 1923: 173, 14.

⁹⁶ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 101.

⁹⁷ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58; Vogt, *Samfundssygdomme* (Kristiania: Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag, 1906), 105.

arbeidsdyktige, men -uvillige individer.⁹⁸ I 1893, etter at det hadde blitt konstatert at løsgjengerne hadde gått fra å være en distrikts- til landeplage, fikk Straffelovkommisjonen i oppdrag å utarbeide nye lovbestemmelser for å innskrenke løsgjengeriet.⁹⁹ De foreslo samtidig å forandre det eksisterende tvangsarbeidsvesenet og å skape nye lovbestemmelser for drukkenskap.¹⁰⁰ Drukkenboltene ble nemlig, som løsgjengerne, betraktet som uverdige fattige.¹⁰¹ I «Udkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse» tilrådet Straffelovkommisjonen blant annet lange tvangsarbeidstider for både løsgjengere og drukkenbolter, samt opprettelse av nye tvangsarbeidshus.¹⁰² Disse skulle være plassert slik at tvangsarbeiderne kunne beskjeftiges med utearbeid.¹⁰³ Straffelovkommisjonen betraktet ikke anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid ovenfor løsgjengere og drukkenbolter som en straff, men som et forbedringstiltak.¹⁰⁴ Ønsket var at disse arbeidsdyktige, men -uvillige gjennom utearbeid, hovedsakelig i form av jordbruksarbeid, skulle få tilstrekkelig arbeidskompetanse, -lyst og -glede til å bli arbeidsføre individer som beskjeftiget seg på lovlig vis.¹⁰⁵ Slik skulle de forhindres i å falle tilbake til løsgjengeri og drikkfeldighet i fremtiden.¹⁰⁶ «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap» ble vedtatt 31. mai 1900, men trådte ikke i kraft før 1. august 1907.¹⁰⁷

I 1905 nedsatte Justis- og politidepartementet en komité for å finne passende områder for opprettelse av tvangsarbeidshus.¹⁰⁸ De foreslo blant annet innkjøpt området Opstad på Jæren, noe Stortinget godkjente i 1907.¹⁰⁹ Da tvangsarbeiderne mest av alt skulle beskjeftiges med utearbeid, hovedsakelig i form av opprydning- og dyrkningsarbeid, hadde nettopp de store mengdene dyrkjingsjord og klimaet på Jæren, som tillot slike arbeidsformer stort sett året rundt, vært avgjørende for at Opstad ble valgt som område for å opprette tvangsarbeidshuset.¹¹⁰ Justis- og politidepartementet etablerte deretter en ny komité for å

⁹⁸ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58.

⁹⁹ Ot. prp. nr. 2 (1898/1899), 1-2.

¹⁰⁰ Ot. prp. nr. 2 (1898/1899), 5.

¹⁰¹ Midré, *Bot, bedring eller brød?* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 122.

¹⁰² Hauge, «... og alskens elendighet.», 18, 20; Hartmann, *Lov om løsgjænger, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Sønns Forlag, 1908), 19; Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 57.

¹⁰³ Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 57.

¹⁰⁴ Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 18.

¹⁰⁵ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 57; Indst. 0. XIX., 2-3.

¹⁰⁶ Midré, *Bot, bedring eller brød?* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 123.

¹⁰⁷ Ot. prp. nr. 14 (1914), 1; NOS 1901-1902: 86, 21.

¹⁰⁸ St. prp. nr. 1 (1905/1906), 1, 6.

¹⁰⁹ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 171; Stortingstidende (1906/1907), 3427-3428.

¹¹⁰ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 168-170.

planlegge opprettelsen av det nye tvangsarbeidshuset.¹¹¹ I byggeplanen de utarbeidet og oversendte Justis- og politidepartementet i 1908, fastslo de at det av sikkerhetshensyn var avgjørende at bygningene i tvangsarbeidshuset var ordnet således at disiplinen enkelt kunne opprettholdes.¹¹² Denne ble vedtatt i 1912, og bygningsarbeidet ble igangsatt med full kraft.¹¹³ Opstad tvangsarbeidshus åpnet 17. april 1915.¹¹⁴ Omsted, som sannsynligvis var den med mest kompetanse om og erfaring med anvendelse av tvangsarbeidshus og -arbeid i Norge som følge av at han hadde fungert som forstander for Mangelsgården siden 1889, hadde blitt konstituert som direktør allerede i 1914.¹¹⁵ Han fikk slik det overordnede ansvaret for å stadig virke mest mulig til tvangsarbeidernes forbedring, spesielt med tanke på utvikling av arbeidskompetanse, -lyst og -glede, samtidig som deres fysiske og psykiske helsetilstand ble ivaretatt.¹¹⁶ Dette skulle gjøres gjennom anvendelse av regelmessig døgnrytme, svært fysisk anstrengende arbeid, streng disiplin og moralsk påvirkning.¹¹⁷

¹¹¹ Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 1.

¹¹² Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 1, 6.

¹¹³ Indst. S. XXII B. (1913), 6; Stortingstidende (1912), 1213; Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 172.

¹¹⁴ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 172.

¹¹⁵ Indst. S. XXII B. (1914), 1-2; Indst. S. XXII B. (1912), 7; NOS 1915: 134, 27.

¹¹⁶ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

¹¹⁷ Olsen, «Arbeid - Bare en velsignelse?», 86; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

KAPITTEL 3: HVA SOM KJENNETEGNET TVANGSARBEIDERNE SOM OPPHOLDT SEG PÅ OPSTAD MELLOM 17. APRIL 1915 OG 22. FEBRUAR 1923 OG HVORFOR DE VAR BLITT ANBRAKT TIL TVANGSARBEIDSHUSET

ANTALL

Da Opstad åpnet 17. april 1915, hadde tvangsarbeidshuset plass til rundt 220 tvangsarbeidere.¹¹⁸ Det første belegget bestod av de 174 tvangsarbeiderne som var blitt overført til Opstad etter nedleggelsen av Mangelsgården.¹¹⁹ Tabell 3.1 inneholder en oversikt over antallet tvangsarbeidere som oppholdt seg på Opstad 30. juni i årene 1915 til 1923, og indikerer hvor mange tvangsarbeidere det var i tvangsarbeidshuset i denne perioden. Ifølge tabell 3.1 satt det totalt 1333 tvangsarbeidere opptelt per 15. juni hvert av årene. Dette er gjennomsnittlig 148 hvert år.

Tabell 3.1: Antall tvangsarbeidere som oppholdt seg på Opstad tvangsarbeidshus¹²⁰

1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923
180	175	186	110	98	91	139	135	219

Sammenlignet med de foregående årene gikk antallet som oppholdt seg på Opstad betydelig ned i 1918. Det holdt seg deretter stabilt lavt til og med 1920. Omsted bemerket at: «Jeg er ingen forbudsmand, men negtes kan det ikke, at forbudet har hat stor indflydelse. Vi har nu paa Opstad 116 mand, mens det i almindelighet før har været omkring 200. At forbudet for en stor del er skyld i nedgangen kan ikke være tvil om.»¹²¹ Han sikter til brennevinsforbudet som ble innført, først midlertidig og deretter permanent, i henholdsvis 1916 og 1919. Mellom 1917 og 1923 omfattet forbudet også hetvin. Etter å ha vært sterkt redusert i 1918 til 1920, gikk,

¹¹⁸ NOS 1915: 134, 54.

¹¹⁹ NOS 1915: 134, 24; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 40.

¹²⁰ NOS 1915: 134, 55; NOS 1916: 159, 59; NOS 1917: 17, 55; NOS 1918: 30, 63; NOS 1919: 79, 55; NOS 1920: 110, 45; NOS 1921: 132, 44; NOS 1922: 135, 46; NOS 1923: 173, 44.

¹²¹ «En dag paa Opstad-feltet. Gunstige resultater av tvangsarbeidsanstaltens drift».

som vist i tabell 3.1, antallet tvangsarbeidere som oppholdt seg på Opstad deretter noe opp i 1921 og 1922, før det økte kraftig i 1923. Det er usikkert, men muligens hadde økningen en sammenheng med at hetvinsforbudet ble avvirket i 1923. Brennevinsforbudet var uansett svært omstridt, så mye at det til slutt ble opphevet i 1926.¹²² Det er sannsynlig at den generelle mobiliseringen av samfunnsforsvar som fulgte i kjølvannet av første verdenskrig, også hadde innvirkning på antallet som oppholdt seg i tvangsarbeidshuset.¹²³

ANBRINGELSESGRUNNLAG

Tvangsarbeidshuset mottok ikke bare individer anbrakt i henhold til forskjellige bestemmelser i «Lov om Løsgjængeri, Betleri og Drukkenskap», men også § 39 i «Lov om Straff» av 1902, § 24 i «Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide» og § 31 i «Lov om Born i Ekteskap» av 1915. Unntaket var om de led av akutt smittsom eller annen alvorlig sykdom.¹²⁴ I hvert enkelt tilfelle var det opptil Fængselsstyrelsen å fastsette om de skulle anbringes til Opstad eller, til og med 6. februar 1919, Trondhjem tvangsarbeidshus.¹²⁵ Tabell 3.2 inneholder en oversikt over antallet tvangsarbeidere anbrakt til Opstad tvangsarbeidshus mellom 1. juli 1915 og 30. juni 1922 i henhold til bestemmelser i de overnevnte lovene, men også som følge av gjeninnsettelse etter prøveløslatelse eller rømning, retur etter opphold på sykehus eller sinnssykeasyl eller overflytning fra annet tvangsarbeidshus eller fengsel.

Tabell 3.2: Antallet tvangsarbeidere anbrakt til Opstad tvangsarbeidshus i henhold til de forskjellige anbringelsesgrunnlagene¹²⁶

Årsak	15.04.	01.07.	01.07.	01.07.	01.07.	01.07.	01.07.	01.07.	01.07.	Totalt
	1915-	1915-	1916-	1917-	1918-	1919-	1920-	1921-	1922-	
	30.06.	30.06.	30.06.	30.06.	30.06.	30.06.	30.06.	30.06.	22.02.	
	1915*	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923*	
Anbrakt i henhold til	-	90	98	21	26	60	71	59	-	425

¹²² Myrvang, Christine «Forbudet mot brennevin i Norge», Norgeshistorie. 27.10.2020. <https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/1639-forbudet-mot-brennevin-i-norge.html>.

¹²³ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 52-53.

¹²⁴ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

¹²⁵ NOS 1915: 134, 24; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; NOS 1919: 79, 19.

¹²⁶ NOS 1915: 134, 1, 55; NOS 1916: 159, 1, 58; NOS 1917: 17, 1, 54; NOS 1918: 30, 1, 62; NOS 1919: 79, 1, 54; NOS 1920: 110, 1, 44; NOS 1921: 132, 1, 43; NOS 1922: 135, 1, 45; NOS 1923: 173, 1, 43.

«Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap»										
Anbrakt i henhold til § 39 i «Lov om Straff»	-	0	1	1	1	1	3	1	-	8
Anbrakt i henhold til § 24 i «Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide»	-	0	0	0	0	0	0	0	-	0
Anbrakt i henhold til § 31 i «Lov om born i Ekteskap»	-	0	0	3	1	1	5	4	-	14
Gjeninnsatt etter prøveløslatelse	-	46	34	19	20	4	16	25	-	164
Gjeninnsatt etter rømning	-	3	1	0	2	1	3	0	-	10
Returnert etter opphold på sykehus eller sinnssykeasyl	-	2	2	2	3	2	1	6	-	18

Overført fra annet tvangsarbeids- hus	-	1	0	0	15	0	0	0	-	16
Overført fra fengsel	-	0	0	1	0	0	0	0	-	1
Totalt	-	142	136	47	68	69	99	95	-	656

* Fengselsstyrelsens årbøker for 1915 og 1923 har henholdsvis kun tall for periodene 1. juli 1914 til 30. juni 1915 og 1. juli 1922 til 30. juni 1923, og det har derfor ikke vært mulig å finne tall bare for 17. april til 30. juni 1915 og 1. juli 1922 til 22. februar 1923. Da antallet tvangsarbeidere anbrakt til Opstad mellom 1. juli 1915 og 30. juni 1922 i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap» er betydelig høyere enn antallet tvangsarbeidere anbrakt i henhold til de resterende anbringelsesgrunnlagene, er det derimot sannsynligvis trygt å anta at dette også er gjeldende for disse periodene.

«ANBRINGELSE I HENHOLD TIL «LOV OM LØSGJÆNGERI, BETLERI OG DRUKKENS KAB»

Som vist i tabell 3.2, ble hovedparten av de 656 tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad mellom 1. juli 1915 og 30. juni 1922, anbrakt i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap». Dette er som forventet. Utgangspunktet for opprettelsen av Opstad var nettopp å forbedre de «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap» var rettet mot, dvs. løsgjengere og drukkenbolter.¹²⁷

FLEST DRUKKENBOLTER

«Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap» var, som nevnt, opprinnelig utarbeidet av Straffelovkommisjonen for, mer enn noe annet, å innskrenke løsgjengeriet. Det er derfor noe merkverdig at flertallet av tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad mellom 1. juli 1915 og 30. juni 1922 i henhold til denne loven ikke ble anbrakt i henhold til løsgjengeri-, men derimot drukkenskapsbestemmelsene. At det var slik, kommer tydelig frem i tabell 3.3, som inneholder en oversikt over antallet tvangsarbeidere anbrakt til Opstad mellom 1. juli 1915 og

¹²⁷ St. prp. nr. 1 (1905/1906), 6; Hauge, «... og alskens elendighet.», 18; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

31. desember 1922 i henhold til de forskjellige bestemmelsene i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap».

Tabell 3.3: Antall tvangsarbeidere anbrakt til Opstad tvangsarbeidshus i henhold til de forskjellige bestemmelsene i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap»¹²⁸

Forholdsregel	15.04. 1915-30.06. 1915*	01.07. 1915-30.06. 1916	01.07. 1916-30.06. 1917	01.07. 1917-31.12. 1917	01.01. 1918-31.12. 1918	01.01. 1919-31.12. 1919	01.01. 1920-31.12. 1920	01.01. 1921-31.12. 1921	01.01. 1922-31.12. 1922	01.01. 1923-22.02. 1923*	Totalt
§ 2***	-	2	1	1	1	1	2	0	1	-	9
§§ 2, 4 og 17**	-	0	0	0	0	1	0	0	0	-	1
§§ 2 og 16**	-	0	0	0	0	0	1	0	0	-	1
§ 4***	-	19	9	1	12	7	8	14	7	-	77
§§ 4 og 16**	-	2	1	0	0	1	2	0	2	-	8
§§ 4, 16 og 17***	-	0	0	0	0	0	0	0	1	-	1
§§ 4 og 17**	-	0	0	0	0	0	1	1	0	-	2
§§ 4 og 19**	-	0	0	0	0	0	0	0	1	-	1
§ 5	-	0	1	0	0	0	0	0	0	-	1
§ 16*	-	51	69	6	9	11	49	31	42	-	268

¹²⁸ NOS 1915: 134, 1, 56; NOS 1916: 159, 1, 65; NOS 1917: 17, 1, 61; NOS 1918: 30, 69; NOS 1919: 79, 61; NOS 1920: 110, 50; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48.

§§ 16 og 17**	-	4	2	0	0	1	3	4	2	-	16
§§ 16 og 19**	-	2	6	1	0	2	1	0	2	-	14
§ 17**	-	1	4	1	2	1	4	6	7	-	26
§§ 17 og 19**	-	0	0	0	1	1	2	1	1	-	6
§ 19**	-	9	5	2	0	0	3	8	13	-	40
Totalt	-	90	98	12	25	26	76	65	79	-	471

* Fængselsstyrelsens årbøker for 1915 og 1924 har henholdsvis kun tall for periodene 1. juli 1914 til 30. juni 1915 og 1. januar til 31. desember 1923, og det har derfor ikke vært mulig å finne tall bare for 17. april til 30. juni 1915 og 1. januar til 22. februar 1923.

** Tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad i henhold til §§ 16, 17 og/eller 19 i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap», ble også alltid anbrakt i henhold til § 18. Denne lovbestemmelsen muliggjorde anbringelse i tvangsarbeidshus fremfor fengsel.¹²⁹

*** Tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad i henhold til §§ 2 og/eller 4 i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap», ble, etter lovendringene i 1918, også alltid anbrakt i henhold til § 5. Denne lovbestemmelsen muliggjorde anbringelse i tvangsarbeidshus fremfor fengsel.¹³⁰

En mulig forklaring kan være at ikke bare drukkenboltene, men også løsgjengerne ofte ble antatt å være drikkfeldige.¹³¹ Slik kunne de omfattes av både løsgjengeribestemmelsene og drukkenskapsbestemmelsene i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap» og følgelig anbringes i tvangsarbeidshus.¹³²

BERUSET PÅ OFFENTLIG STED

Som vist i tabell 3.2 på side 27-29, utmerker § 16 seg tydelig som den klart mest anvendte. De som ble anbrakt til Opstad i henhold til denne lovbestemmelsen var drikkfeldige individer som hadde fått minst tre bøter, men som oftest langt flere, for å ha opptrådt åpenbart beruset

¹²⁹ Hartmann, *Lov om løsgjængerer, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Sønns Forlag, 1908), 19; Hartmann, *Løsgjengerloven med kommentar* (Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1934), 63.

¹³⁰ Hartmann, *Lov om løsgjængerer, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Sønns Forlag, 1908), 6, 8, 10; Hartmann, *Løsgjengerloven med kommentar* (Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1934), 13, 19, 26.

¹³¹ Vogt, *Samfundssygdomme* (Kristiania: Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag, 1906), 105.

¹³² Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1960), 58.

på offentlig sted.¹³³ Hvorfor relativt mange av tvangsarbeiderne ble funnet fulle, muligens også med mer alkohol for hånd, på plasser fritt tilgjengelig for alle, kan skyldes at flere hadde vært bostedsløse før de ankom tvangsarbeidshuset.¹³⁴ Uten bosted, i form av hverken leilighet eller hus, er det forståelig at de drikkfeldige drakk i gatene.

KOMBINASJON AV LOVBESTEMMELSER

Videre kommer det også klart frem, som vist i tabell 3.2 på side 27-29, at det ikke var uvanlig at både løsgjengerne og drukkenboltene ble anbrakt til tvangsarbeidshuset i henhold til en kombinasjon av flere forskjellige lovbestemmelser. Eksempelvis hadde Bernt Berntsen, som bodde hjemme hos sine foreldre, blitt stilt for retten etter, som så mange andre, å ha blitt bøtelagt gjentatte ganger for å ha opptrådt åpenbart beruset på offentlig sted. Ovenfor retten meddelte faren hans at sønnen var en periodedranker som ble voldsom, hensynsløs og farlig for sine omgivelser under påvirkning av alkohol. I disse situasjonene kunne han ofte gå helt berserk og begå hærverk. Til tider gikk han også så langt at han kastet ulike gjenstander, deriblant kniver, på de rundt seg. Faren hadde ikke villet fortelle om de vanskelige forholdene tidligere, men han forstod nå at sønnen trengte hjelp fra utenforstående for å bli kvitt sine problemer. Berntsen ble til slutt dømt til tre måneders fengsel ikke bare i henhold til § 16, men også § 17.¹³⁵ Denne lovbestemmelsen fastslo at individer som i beruset tilstand forulempet eller var til fare for andre, kunne fengsles.¹³⁶ Fordi han var drikkfeldig ble det besluttet at Berntsen heller skulle anbringes til Opstad i henhold til § 18. Da han ikke hadde noen tidligere opphold i tvangsarbeidshus bak seg, ble fengselsstraffen omgjort til en tvangsarbeidstid på 18 måneder.¹³⁷

ANBRINGELSE I TVANGSARBEIDSHUS ETTER ANMODNING FRA NÆRE RELASJONER

Berntsen var på langt nær den eneste tvangsarbeideren som oppholdt seg på Opstad delvis på initiativ fra familiemedlemmer eller andre nære relasjoner, da slikt skjedde med jevne mellomrom. Dette var trolig en følge av at han heller ikke var alene om å bli voldsom,

¹³³ Hartmann, *Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Sønns Forlag, 1908), 17, 19; Hartmann, *Løsgjengerloven med kommentar* (Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1934), 56, 63.

¹³⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0006.

¹³⁵ SAST/A-101535/O/Oa/L0005.

¹³⁶ Hartmann, *Løsgjengerloven med kommentar* (Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1934), 61.

¹³⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0005.

hensynsløs og farlig for sine omgivelser under påvirkning av alkohol. Videre var det ikke bare Berntsens far som vegret seg for å anmode at en han var glad i burde anbringes i tvangsarbeidshus. For mange satt nok dette langt inne og flere ventet antakelig i det lengste laget før de handlet slik de gjorde.¹³⁸ Dette kan muligens skyldes at de ikke ønsket å påføre sine kjære stigmaet som oppholdet på Opstad sannsynligvis ville medføre.¹³⁹ Derimot ville, for de aller fleste som ble anbrakt, en tid i tvangsarbeidshuset antakelig ikke gi noe særlig lavere status enn de allerede hadde. Både løsgjengerne og drukkenboltene ble nemlig, som nevnt, av mange betraktet som moralsk og sosialt mindreverdige individer og regelrette utskudd.

GJENINNSTTELSE ETTER PRØVELØSLATELSE

Tvangsarbeidere som for første gang ble anbrakt i tvangsarbeidshuset i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenkab» kunne prøveløslates når de hadde opptjent et fastsatt beløp med arbeidspenger. Dette dersom ingen særlige grunner talte mot og de enten ønsket det selv eller det var grunn til å tro at de gjennom sitt opphold på Opstad hadde forbedret seg. Prøveløslatelsen ble bevilget på betingelse av at de førte et ordentlig liv.¹⁴⁰ Tabell 3.4 inneholder en oversikt over antallet tvangsarbeidere som ble prøveløslatt fra Opstad mellom 1. juli 1915 og 30. juni 1922 etter tidligere å ha blitt anbrakt til tvangsarbeidshuset i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenkab». Som vist i tabellen, forlot 303 tvangsarbeidere Opstad på denne måten. En av dem var Christian Christiansen. Prøveløslatelsen var med forbehold om at tvangsarbeideren ikke bare skulle avstå fra all alkoholholdig drikke i fremtiden, men også melde seg inn i en totalavholdsforening og være et aktivt medlem i denne. Videre var han nødt til å møte opp daglig og arbeide flittig på sin nye arbeidsplass.¹⁴¹ Det var Giske Gitzkie, som hadde overtatt som prest ved Opstad tvangsarbeidshus etter at Trygve Skallerud fratrådte i 1916, som hadde skaffet Christiansen beskjefteelse.¹⁴² At presten gjorde slikt for tvangsarbeiderne, var vanlig. Det var nemlig hans oppgave å finne både passende oppholdssted og sysselsetting for de som

¹³⁸ SAST/A-101535/O/Oa/L0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0006.

¹³⁹ Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvangen» i Bergen», 63.

¹⁴⁰ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

¹⁴¹ SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0078.

¹⁴² SAST/A-101535/O/Oa/L0005; NOS 1917: 17, 18.

på den ene eller andre måten skulle løslates fra tvangsarbeidshuset.¹⁴³ Det var heller ikke uvanlig at Omsted hjalp presten med disse oppgavene.¹⁴⁴

Tabell 3.4: Antallet tvangsarbeidere som ble prøveløslatt fra Opstad etter tidligere å ha blitt anbrakt til tvangsarbeidshuset i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap»¹⁴⁵

15.04. 1915- 30.06. 1915*	01.07. 1915- 30.06. 1916	01.07. 1916- 30.06. 1917	01.07. 1917- 30.06. 1918	01.07. 1918- 30.06. 1919	01.07. 1919- 30.06. 1920	01.07. 1920- 30.06. 1921	01.07. 1921- 30.06. 1922	01.07. 1922- 22.02. 1923*	Totalt
-	61	59	70	20	13	29	51	-	303

* Fængselsstyrelsens årbøker for 1915 og 1923 har henholdsvis kun tall for periodene 1. juli 1914 til 30. juni 1915 og 1. juli 1922 til 30. juni 1923, og det har derfor ikke vært mulig å finne tall bare for 17. april til 30. juni 1915 og 1. juli 1922 til 22. februar 1923.

De prøveløslatte tvangsarbeiderne kunne gjeninnsettes i tvangsarbeidshuset for den gjenstående delen av deres tvangsarbeidstid dersom de i prøveløslatelsesperioden overtrådte betingelsene, hovedsakelig i form av å gå tilbake til en omstreifende og/eller drikkfeldig livsstil, eller forøvde handlinger som kunne medføre frihetsstraff.¹⁴⁶ Av de 303 tvangsarbeiderne som ble prøveløslatt fra Opstad mellom 1. juli 1915 og 30. juni 1922, ble, som vist i tabell 3.2 på 27-29, 164 gjeninnsatt som følge av brudd på prøveløslatelsesbetingelsene. Det er ca. 40% av de prøveløslatte. Christiansen viste seg fort å bli en av disse. Kort tid etter at han ble prøveløslatt fra Opstad, hadde han nemlig unnlatt å møte opp på arbeidet for deretter å bli funnet beruset på offentlig sted. Dette var grunnlag nok til at han hurtig ble gjeninnsatt i tvangsarbeidshuset for den resterende tvangsarbeidstiden.¹⁴⁷ Siden Omsted hadde viet store deler av livet til å gjenoppbygge både løsgjengere og drukkenbolter, er det godt mulig at han syntes det var skuffende at såpass mange prøveløslatte returnerte til Opstad.¹⁴⁸ Samtidig var han klar over at det var vanskelig for tvangsarbeiderne ikke å gå tilbake til sin forhenværende livsstil. Mange av dem ble nemlig ofte møtt av sin

¹⁴³ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

¹⁴⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0078.

¹⁴⁵ NOS 1915: 134, 1, 55; NOS 1916: 159, 1, 59; NOS 1917: 17, 1, 55; NOS 1918: 30, 1, 63; NOS 1919: 79, 1, 55; NOS 1920: 110, 1, 45; NOS 1921: 132, 1, 44; NOS 1922: 135, 1, 46; NOS 1923: 173, 1, 44.

¹⁴⁶ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; Petersen, *Tvangsarbeiderne på Opstad* (Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942), 26.

¹⁴⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0005.

¹⁴⁸ «Direktør Arne Omsted».

tidligere omgangskrets etter løslatelse.¹⁴⁹ Etter at Omsted hadde gått av som direktør for Opstad, ble han spurt om det var resultatgivende å anbringe løsgjengere og drukkenbolter til tvangsarbeidshuset.¹⁵⁰ Han konstaterte da at: «[...] selvfølgelig er der [nogen av dem der indsættes [på Opstad], som blir bra mennesker] [...]. Ellers vilde det jo være umulig i længden at vedbli med dette arbeide.»¹⁵¹

TVANGSARBEIDSTID

Om en også tar i betraktning tallene i tabell 3.5, som inneholder en oversikt over tvangsarbeidstiden til tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad mellom 1. juli 1915 og 31. desember 1922 i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap», er det enda mindre grunnlag for optimisme.

Tabell 3.5: Tvangsarbeidstiden til tvangsarbeidere anbrakt til Opstad tvangsarbeidshus i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap»¹⁵²

Tid	15.04. 1915- 30.06. 1915*	01.07. 1915- 30.06 1916	01.07. 1916- 30.06. 1917	01.07. 1917- 31.12. 1917	01.01. 1918- 31.12 1918	01.01. 1919- 31.12 1919	01.01. 1920- 31.12. 1920	01.01. 1921- 31.12. 1921	01.01. 1922- 31.12. 1922	01.01. 1923- 22.02. 1923*	Totalt
6 mnd.	-	1	0	0	0	0	0	0	0	-	1
18 mnd.	-	45	51	6	10	9	30	29	46	-	74
2 år	-	3	2	1	2	0	0	0	0	-	8
3 år	-	40	43	5	13	12	42	32	27	-	214
4 år	-	0	1	0	0	4	2	4	6	-	17
5 år	-	0	0	0	0	0	0	0	0	-	0

¹⁴⁹ Omsted, *Fra Mangelgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 44.

¹⁵⁰ NOS 1923: 173, 14; «25 aar i fængselsvæsenets tjeneste».

¹⁵¹ «25 aar i fængselsvæsenets tjeneste».

¹⁵² NOS 1915: 134, 1, 57; NOS 1916: 159, 1, 65; NOS 1917: 1, 61; NOS 1918: 30, 69; NOS 1919: 79, 61; NOS 1920: 110, 50; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48.

6 år	-	1	1	0	0	1	0	0	0	-	3
Ubestemt tid	-	0	1	0	0	0	0	0	0	-	1

* Fængselsstyrelsens årbøker for 1915 og 1924 har henholdsvis kun tall for periodene 1. juli 1914 til 30. juni 1915 og 1. januar til 31. desember 1923, og det har derfor ikke vært mulig å finne tall bare for 17. april til 30. juni 1915 og 1. januar til 22. februar 1923.

I tillegg til de, som vist i tabell 3.2 på side 27-29, 164 tvangsarbeiderne som ble prøveløslatt fra Opstad mellom 1. juli 1915 og 30. juni 1922 og deretter ble gjeninnsatt i prøveløslatelsesperioden, var det mange tidligere tvangsarbeidere som returnerte til tvangsarbeidshuset på et senere tidspunkt som følge av en ny dom. Dette kommer tydelig frem i tabell 3.5. Av de 318 som ble anbrakt til Opstad mellom 1. juli 1915 og 31. desember 1922 i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap», hadde 235, dvs. 74%, en tvangsarbeidstid på tre år eller mer.¹⁵³ Dette var minstetid for individer som skulle anbringes i tvangsarbeidshus etter §§ 2, 4, 5, 16, 17 og/eller 19, og som allerede hadde minst et opphold på Opstad eller et annet tvangsarbeidshus bak seg.¹⁵⁴ Om de tidligere tvangsarbeiderne igjen brøt en eller flere lovbestemmelser med hensikt om å komme tilbake til Opstad, er ukjent. Men for noen kan livet i tvangsarbeidshuset, til tross for at det var som det var, muligens ha vært et bedre alternativ enn de frie livet utenfor.

Selv om han mente at flere av tvangsarbeiderne så absolutt hadde forbedringsmuligheter og kunne lært seg å føre en ordentlig og arbeidsom livsstil, var Omsted klar over at mange ofte mislyktes i forsøket og at flere derfor, til tross for anstrengelsene som ble nedlagt for å omgjøre dem til skikkelige individer, hele sitt liv vedble å være løsgjengere og drukkenbolter.¹⁵⁵ Og han forstod hvorfor. Det var, som han som nevnt fastslo, svært vanskelig ikke å gå tilbake til sin forhenværende livsstil, når det som møtte en ved løslatelse fra Opstad var ens tidligere omgangskrets.¹⁵⁶ Samtidig bemerket Omsted at gjenreisningsforsøk likevel

¹⁵³ NOS 1916: 159, 1, 65; NOS 1917: 1, 61; NOS 1918: 30, 69; NOS 1919: 79, 61; NOS 1920: 110, 50; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48.

¹⁵⁴ Hartmann, *Lov om løsgjængerer, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Sønns Forlag, 1908), 6, 8, 10, 19-20; Hartmann, *Løsgjengerloven med kommentar* (Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1934), 26, 63, 71.

¹⁵⁵ «25 aar i fængselsvæsenets tjeneste»; Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 42, 44.

¹⁵⁶ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 44.

kunne lykkes selv hvor det virket som mest håpløst.¹⁵⁷ Av denne grunn, hevdet han, var det avgjørende å aldri betrakte eller behandle tvangsarbeiderne som uforbederlige.¹⁵⁸

OVERFØRSEL FRA ANNET TVANGSARBEIDSHUS

Videre ble, som vist i tabell 3.2 på side 27-29, 15 tvangsarbeidere overført fra et annet tvangsarbeidshus til Opstad mellom 1. juli 1918 og 30. juni 1919, mens det i de øvrige delene av perioden 1. juli 1915 til 30. juni 1922 bare ble overført én. Dette hadde en naturlig forklaring. Da antallet tvangsarbeidere, som vist i tabell 3.1 på side 26, ble betydelig redusert i 1918, ble det mangel på tvangsarbeidere til å drifte de forskjellige gjøremålene på Opstad.¹⁵⁹ Situasjonen hadde faktisk vært så alvorlig at Omsted hadde fryktet at driften av tvangsarbeidshuset skulle visne hen.¹⁶⁰ Den 6. februar 1919 bemerket Fengselsstyrelsen at det, fordi det var så få tvangsarbeidere, ikke lenger var hensiktsmessig å ha flere tvangsarbeidshus. De besluttet derfor at tvangsarbeiderne deretter ikke lenger skulle anbringes til Trondheim, at Trondhjem tvangsarbeidshus skulle nedlegges midlertidig fra og med 20. mai 1919 og at tvangsarbeiderne som da oppholdt seg Trondheim skulle overføres til Opstad tvangsarbeidshus.¹⁶¹

FANGEKOLONIEN

På samme tidspunkt som Opstad mottok 15 tvangsarbeidere fra Trondheim ble det i tvangsarbeidshuset opprettet en egen avdeling for straffanger. Ifølge Omsted var dette en nødløsning på bakgrunn av den betydelige reduksjonen i antallet tvangsarbeidere og påfølgende mangelen på tvangsarbeidere til å drive de forskjellige gjøremålene i tvangsarbeidshuset.¹⁶² Fangekolonien, som avdelingen ble betegnet som, hadde plass til omtrent 32 individer som egentlig skulle oppholdt seg i enten Akershus eller Trondheim landsfengsel.¹⁶³ En stund etter straffangenes ankomst bemerket Gitzkie at flere av dem virket å være mer oppegående og intelligente enn tvangsarbeiderne, men at de hadde langt lavere

¹⁵⁷ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 54.

¹⁵⁸ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 44.

¹⁵⁹ NOS 1920: 110, 1.

¹⁶⁰ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 53.

¹⁶¹ NOS 1919: 79, 19.

¹⁶² NOS 1920: 110, 1; «25 aar i fængselsvæsenets tjeneste».

¹⁶³ NOS 1920: 110, 1, 19; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 7, 53.

moral. Det er kanskje ikke så overraskende, med tanke på at de hadde begått mer alvorlig forbrytelser.¹⁶⁴

Omsted mente at utearbeidet på Opstad virket å gi fangene både arbeidslyst og -glede og at det hadde god innvirkning på deres fysiske og psykiske helsetilstand.¹⁶⁵ Opprinnelige hadde intensjonen vært å skille straffangene og tvangsarbeiderne fra hverandre ikke bare på arbeidsplassen, men også på fellesrommene, skolen, i kirken og på fritiden, men dette hadde fort vist seg nærmest umulig.¹⁶⁶ De endte opp med å bli bosatt samme sted, arbeide i fellesskap og sitte side om side både på skolen og i kirken.¹⁶⁷ Og slik fikk de, fastslo Gitzkie, en betydelig mulighet til å utøve stor skadelig innflytelse.¹⁶⁸ Justis- og politidepartementet var klar over betenkelighetene og innvendingene som kunne reises ved at ikke bare tvangsarbeidere, men også straffanger ble anbrakt i tvangsarbeidshuset. Ovenfor Omsted fastslo de at fordi fengselsstraff og tvangsarbeid var to forskjellige ting, burde de under alminnelige forhold fullbyrdes på forskjellige steder.¹⁶⁹ Derimot bemerket de samtidig at Fangekolonien kun var et midlertidig arrangement opprettet som følge av at Opstad hadde behov for hjelp til å drifte de forskjellige gjøremålene i tvangsarbeidshuset.¹⁷⁰ Videre var det gunstig å gi straffangene anledning til å bedrive utearbeid. Dette var noe en egentlig ønsket at også de skulle ha anledning til å gjøre.¹⁷¹

ALDER

Som vist i tabell 3.6, som inneholder en oversikt over alderen til tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad mellom 1. juli 1915 og 31. desember 1922 i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap», var hovedparten av de som oppholdt seg i tvangsarbeidshuset mellom 30 og 39 år.

Tabell 3.6: Alderen til tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad tvangsarbeidshus i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap»¹⁷²

¹⁶⁴ NOS 1920: 110, 19.

¹⁶⁵ «25 aar i fængselsvæsenets tjeneste».

¹⁶⁶ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 53, 55.

¹⁶⁷ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 55.

¹⁶⁸ NOS 1920: 110, 19.

¹⁶⁹ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 54.

¹⁷⁰ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 54; NOS 1920: 110, 1.

¹⁷¹ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 54.

¹⁷² NOS 1915: 134, 1, 57; NOS 1916: 159, 1, 65; NOS 1917: 17, 1, 61; NOS 1918: 30, 69; NOS 1919: 79, 61; NOS 1920: 110, 50; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48.

Alder	15.04. 1915- 30.06 1915*	01.07. 1915- 30.06 1916	01.07. 1916- 30.06. 1917	01.07. 1917- 31.12. 1917	01.01. 1918- 31.12 1918	01.01. 1919- 31.12 1919	01.01. 1920- 31.12. 1920	01.01. 1921- 31.12. 1921	01.01. 1922- 31.12. 1922	01.01. 1923- 22.02. 1923*	Totalt
18 til 20	-	5	2	0	2	1	2	1	3	-	16
21 til 24	-	16	5	2	4	2	4	3	1	-	62
25 til 29	-	17	14	2	7	5	12	8	7	-	72
30 til 39	-	28	44	4	11	9	26	25	29	-	176
40 til 49	-	12	23	3	1	6	22	16	28	-	111
50 til 59	-	12	8	0	0	3	7	10	8	-	48
60 til 69	-	0	3	1	0	0	3	2	2	-	11
70 eller mer	-	0	0	0	0	0	0	0	1	-	1

* Fængselsstyrelsens årbøker for 1915 og 1924 har henholdsvis kun tall for periodene 1. juli 1914 til 30. juni 1915 og 1. januar til 31. desember 1923, og det har derfor ikke vært mulig å finne tall bare for 17. april til 30. juni 1915 og 1. januar til 22. februar 1923.

OPPHOLDSSTED

Tabell 3.7 inneholder en oversikt over oppholdsstedet til tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad tvangsarbeidshus mellom 1. juli 1915 og 31. desember 1922 i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap», § 39 i «Lov om Straff», § 24 i «Lov om

Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide» og § 31 i «Lov om born i Ekteskap». Som vist, hadde de aller fleste tvangsarbeiderne oppholdt seg i Kristiania før de ble anbrakt til tvangsarbeidshuset. Til sammenligning hadde nesten like mange befunnet seg i hovedstaden som i landets resterende byer sammenlagt. På den annen side hadde Kristiania, men også de andre byene, bare fungert som oppholds-, og ikke bosted, for flere av tvangsarbeiderne. Mange var, som nevnt, bostedsløse før de ble anbrakt til Opstad.

Tabell 3.7: Oppholdsstedet til tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad tvangsarbeidshus i henhold til bestemmelser i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap», § 39 i «Lov om Straff», § 24 i «Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide» og § 31 i «Lov om born i Ekteskap»¹⁷³

Alder	15.04. 1915- 30.06 1915*	01.07. 1915- 30.06 1916	01.07. 1916- 30.06. 1917	01.07. 1917- 31.12. 1917	01.01. 1918- 31.12 1918	01.01. 1919- 31.12 1919	01.01 1920- 31.12. 1920	01.01 1921- 31.12. 1921	01.01 1922- 31.12. 1922	01.01. 22.02. 1923*	Totalt
Krist- iania	-	36	34	8	10	8	33	14	27	-	170
Øvrige byer**	-	44	46	2	7	10	27	35	44	-	215
Dist- riktene	-	2	7	0	2	4	6	7	6	-	35

* Fængselsstyrelsens årbøker for 1915 og 1924 har henholdsvis kun tall for periodene 1. juli 1914 til 30. juni 1915 og 1. januar til 31. desember 1923, og det har derfor ikke vært mulig å finne tall bare for 17. april til 30. juni 1915 og 1. januar til 22. februar 1923.

** Hovedsakelig Bergen, Trondheim, Stavanger og Drammen, men også andre, mindre byer.

At såpass mange hadde oppholdt seg i Kristiania før de ble anbrakt i tvangsarbeidshus, skyldes sannsynligvis at hovedstaden virket særlig tiltrekkende for drikkfeldige, dvs., som vist i tabell 3.3 på side 30-31, hovedparten av tvangsarbeiderne på Opstad. Dette var muligens en følge av at de der sjeldnere gikk tom for alkohol fordi det i Kristiania vanligvis var enklere å

¹⁷³ NOS 1915: 134, 1, 58; NOS 1916: 159, 1, 66-67; NOS 1917: 17, 1, 62-63; NOS 1918: 30, 70; NOS 1919: 79, 61-62; NOS 1920: 110, 50-51; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48.

få tak i den rusfremkallende drikken enn andre steder i landet. En annen forklaring kan være at tvangsarbeiderne traff mange likesinnede, i form av andre drikkfeldige som forstod og kjente seg igjen i livssituasjonen de befant seg i og derfor aksepterte dem som de var og ga dem en viss trygghetsfølelse, i hovedstaden. Slik unngikk de isolasjonen som de ofte kunne oppleve på mindre steder, deriblant i distriktene. Baksiden med at drukkenboltene, men også løsgjengerne, samlet seg, var at de fort dannet større grupper. Disse tiltrakk seg igjen enda flere individer med liknende livsstil, men også andre som de under gunstigere miljøforhold antakelig ikke hadde klart å rekruttere. En siste, men ikke urimelig, begrunnelse for at såpass mange hadde oppholdt seg i Kristiania før de ble anbrakt i tvangsarbeidshus, var at det der var langt bedre muligheter for å skaffe seg beskjeftigelse.¹⁷⁴

BESKJEFTIGELSE

Før de ble tvangsarbeidere, hadde flere av de som ble anbrakt til Opstad mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923 vært sysselsatt med både faglærte og ufaglærte arbeideryrker. Blant annet var det mange sjømenn, fiskere, anleggs-, brygge-, teglverks-, kull-, verksteds- og fabrikkarbeidere, snekkere og snekkersvenner, malere og malersvenner og kjørekarer.¹⁷⁵ Andre hadde en enda løsere tilknytning til arbeidsmarkedet ved å være beskjeftiget som dagarbeidere, dvs. at de drev med tilfeldig kroppsarbeid for en kortere tidsperiode med dag- eller timelønn.¹⁷⁶

En mulig forklaring på hvorfor tvangsarbeiderne, med noen svært få unntak, ikke hadde vært sysselsatt i middelklasseyrker kan være at hovedparten kun hadde middelmådige til gode folkekunnskaper, mens bare enkelte var i besittelse av høyere utdanning. Det stikk motsatte, manglende lese- og/eller skrivekunnskaper og dårlige folkekunnskaper var vel og merke også svært sjeldent.¹⁷⁷ At flere av tvangsarbeiderne tidligere fortrinnsvis hadde vært beskjeftiget med faglærte og ufaglærte arbeideryrker, kan også være forårsaket av at de hadde nedsatt arbeidsevne som følge av redusert fysisk og/eller psykisk helsetilstand.¹⁷⁸ Selv om de aller fleste ble ansett som friske, var det nemlig noen som hadde mindre eller større plager.

¹⁷⁴ Bratholm, «En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad arbeidshus», 69-70.

¹⁷⁵ Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvangen» i Bergen», 49; Toft og Flemmen, «Var klassesamfunnet noen gang på hell?», 143; SAST/A-101535/O/Oa/L0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0006.

¹⁷⁶ Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvangen» i Bergen», 49; SAST/A-101535/O/Oa/L0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0006; *Det norske akademis ordbok*, s.v. «Løsarbeid», 01.11.2021.

¹⁷⁷ <https://naob.no/ordbok/l%C3%B8sarbeid>; *Det norske akademis ordbok*, s.v. «Dagarbeider», 01.11.2021. <https://naob.no/ordbok/dagarbeider>.

¹⁷⁸ SAST/A-101535/O/Oa/L0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0006.

¹⁷⁸ Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvangen» i Bergen», 70.

Deriblant slet flere med medtatthet etter langvarig alkoholforbruk. Denne andelen kunne derimot vært langt større, da stort sett alle tvangsarbeiderne som oppholdt seg på Opstad mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923 ble betraktet som drikkfeldige. Det var også enkelte som ble antatt å være mentalt tilbakestående.¹⁷⁹ Om de faktisk var det, er det vanskelig å si. Omsted konstaterte med jevne mellomrom at en og annen tvangsarbeider var imbesil, som oftest i situasjoner hvor de hadde kommet med innvendinger til noe han eller en annen funksjonær hadde sagt.¹⁸⁰ Eksempelvis kunne han ikke finne noen annen fornuftig forklaring på hvorfor Didrik Didriksen, som mente tvangsarbeiderne fortjente langt bedre, ble forarget over ikke å få et høyere arbeidspengebeløp.¹⁸¹ Når en leser dette med dagens øyne, så kan man jo gjøre seg noen tanker om hvem av dem som var den mest imbesile.

Selv om flere av tvangsarbeiderne hadde vært i arbeid før de ble anbrakt til Opstad, var det også en betydelig andel som ikke hadde vært det.¹⁸² Arbeidsledigheten kan ha vært ufrivillig og muligens foranlediget av enten den begrensede skolegangen eller den reduserte fysiske og/eller psykiske helsetilstanden. For løsgjengerne og drukkenboltene som egentlig hadde ønsket å arbeide, hadde antakelig disse hindringene gjort det enda vanskeligere å skaffe seg beskjeftigelse i perioder med overskudd at arbeidsløse, deriblant fra og med 1920.¹⁸³ I slike stunder hjalp det nok heller ikke at mange, herunder sannsynligvis også potensielle arbeidsgivere, ofte, som nevnt, anså dem som moralsk og sosialt mindreverdige individer og regelrette utskudd. Tvangsarbeidernes arbeidsledighet kan derimot også ha vært frivilling. Enkelte var nok rett og slett arbeidsu villige og foretrakk heller å livnære seg ved tigging og/eller tyveri.¹⁸⁴

SIVILSTAND

Som vist i tabell 3.8, som inneholder en oversikt over sivilstanden til tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad mellom 1. juli 1915 og 31. desember 1922, var de aller fleste tvangsarbeiderne ugifte, men en del var også enkemenn eller fraskilte.

¹⁷⁹ SAST/A-101535/O/Oa/L0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0006.

¹⁸⁰ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

¹⁸¹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

¹⁸² SAST/A-101535/O/Oa/L0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0006.

¹⁸³ *Store norske leksikon*, s.v. «Norges historie fra 1905 til 1939», av Knut Dørum, 03.11.2021.

¹⁸⁴ https://snl.no/Norges_historie_fra_1905_til_1939.

¹⁸⁴ Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58; Vogt, *Samfundssygdome* (Kristiania: Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag, 1906), 105.

Tabell 3.8: Sivilstanden til tvangsarbeiderne anbrakt til Opstad tvangsarbeidshus¹⁸⁵

Alder	15.04. 1915- 30.06 1915*	01.07. 1915- 30.06 1916	01.07. 1916- 30.06. 1917	01.07. 1917- 31.12. 1917	01.01. 1918- 31.12 1918	01.01. 1919- 31.12 1919	01.01. 1920- 31.12. 1920	01.01 1921- 31.12. 1921	01.01 1922- 31.12. 1922	01.01. 1923- 22.02. 1923*	Totalt
Ugift	-	60	68	5	18	19	47	45	50	-	312
Gift**	-	17	19	5	6	3	10	12	11	-	83
Enke- menn og fra- skilte**	-	13	12	2	1	4	19	8	18	-	77

* Fængselsstyrelsens Årbøker for 1915 og 1924 har henholdsvis kun tall for periodene 1. juli 1914 til 30. juni 1915 og 1. januar til 31. desember 1923, og det har derfor ikke vært mulig å finne tall bare for 17. april til 30. juni 1915 og 1. januar til 22. februar 1923.

** Både tvangsarbeidere med og uten barn er inkludert.

At så mange flere tvangsarbeidere, som vist i tabell 3.8, var ugifte enn gifte, var nok ikke tilfeldig. Hverken løsgjengerne eller drukkenboltene var, som følge av måten de levde på, særlig ettertraktede ektemenn i utgangspunktet. Videre økte sannsynligheten for at de forble ugifte dersom deres livsstil forverret seg over tid.

For både løsgjengerne og drukkenboltene, kunne familieetablering antakelig, i det minste ofte, ha fungert stabiliserende faktor.¹⁸⁶ Dette mest av alt fordi de muligens hadde drukket langt mindre, kanskje nesten ingenting, dersom de hadde forpliktet seg til å forsørge en ektefelle og eventuelle avkom.¹⁸⁷ Det var nok ikke bare ansvarsfølelsen som ville begrenset de gifte løsgjengernes og drukkenboltens alkoholkonsum, men også det faktum at en som har familie sannsynligvis både har dårligere tid og råd til å drikke støtt og stadig enn en som er ugift og foruten noen å vise hensyn til.¹⁸⁸

¹⁸⁵ NOS 1915: 134, 1, 57; NOS 1916: 159, 1, 66; NOS 1917: 17, 1, 62; NOS 1918: 30, 70; NOS 1919: 79, 61–62; NOS 1920: 110, 50–51; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48.

¹⁸⁶ Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvangen» i Bergen», 49.

¹⁸⁷ Petersen, *Tvangsarbeiderne på Opstad* (Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942), 39; Ulvund, «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvangen» i Bergen», 49.

¹⁸⁸ Petersen, *Tvangsarbeiderne på Opstad* (Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942), 39.

SAMMENFATNING

Da Opstad åpnet 17. april 1915, hadde tvangsarbeidshuset plass til rundt 220 tvangsarbeidere.¹⁸⁹ Antallet som oppholdt seg på Opstad ble redusert i årene 1918 til 1920, antakelig som følge av hetvinsforbudet.¹⁹⁰ De aller fleste tvangsarbeiderne var drukkenbolter anbrakt til tvangsarbeidshuset i henhold til §§ 16 og 18 i «Lov om Løsgjængerer, Betleri og Drukkenskap» som følge av at de hadde blitt bøtelagt gjentatte ganger for å ha opptrådt beruset på offentlig sted.¹⁹¹ Tvangsarbeidstidene var vanligvis lange, mellom 18 måneder til tre år for de som tidligere hadde oppholdt seg i tvangsarbeidshus og ble gjeninnsatt.¹⁹² Videre var de aller fleste tvangsarbeiderne på Opstad mellom 30 og 39 år og ugifte.¹⁹³ De hadde mest sannsynlig oppholdt seg i Kristiania, eller en annen by, før de ble anbrakt til tvangsarbeidshuset.¹⁹⁴ Dette var en følge av at de der trolig hadde større muligheter for å få arbeid i et arbeideryrke til tross for sine middelmådige til gode folkekunnskaper.¹⁹⁵

¹⁸⁹ NOS 1915: 134, 54.

¹⁹⁰ NOS 1915: 134, 55; NOS 1916: 159, 59; NOS 1917: 17, 55; NOS 1918: 30, 63; NOS 1919: 79, 55; NOS 1920: 110, 45; NOS 1921: 132, 44; NOS 1922: 135, 46; NOS 1923: 173, 44; Myrvang, Christine «Forbudet mot brennevin i Norge», Norgeshistorie. 27.10.2020. <https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/1639-forbudet-mot-brennevin-i-norge.html>.

¹⁹¹ NOS 1915: 134, 1, 56; NOS 1916: 159, 1, 65; NOS 1917: 17, 1, 61; NOS 1918: 30, 69; NOS 1919: 79, 61; NOS 1920: 110, 50; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48; Hartmann, *Lov om løsgjængerer, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag, 1908), 17, 19; Hartmann, *Løsgjengerloven med kommentar* (Oslo: Grøndahl & Søns Forlag, 1934), 56, 63.

¹⁹² NOS 1915: 134, 1, 57; NOS 1916: 159, 1, 65; NOS 1917: 17, 1, 61; NOS 1918: 30, 69; NOS 1919: 79, 61; NOS 1920: 110, 50; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48; Hauge, «... og alskens elendighet.», 18.

¹⁹³ NOS 1915: 134, 1, 57; NOS 1916: 159, 1, 65-66; NOS 1917: 17, 1, 61-62; NOS 1918: 30, 69-70; NOS 1919: 79, 61-62; NOS 1920: 110, 50-51; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48.

¹⁹⁴ NOS 1915: 134, 1, 58; NOS 1916: 159, 1, 66-67; NOS 1917: 17, 1, 62-63; NOS 1918: 30, 70; NOS 1919: 79, 61-62; NOS 1920: 110, 50-51; NOS 1921: 132, 48; NOS 1922: 135, 50; NOS 1923: 173, 48; NOS 1924: 46, 48.

¹⁹⁵ Bratholm, «En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad arbeidshus», 70; SAST/A-101535/O/Oa/L0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0005; SAST/A-101535/O/Oa/L0006.

KAPITTEL 4: HVORDAN OPPHOLDET TIL TVANGSARBEIDERNE SOM OPPHOLDT SEG PÅ OPSTAD MELLOM 15. APRIL 1915 OG 22. FEBRUAR 1923 BLE REGULERT OG GJENNOMFØRT, HVORFOR DE BLE BEHANDLET SLIK OG HVORDAN DE SELV OPPLEVDE OPPHOLDET PÅ OPSTAD TVANGSARBEIDSHUS

RUTINER

MOTTAKELSE

Ved sin ankomst til Opstad ble løsgjengerne og drukkenboltene i stod grad håndtert slik som straffangene ved blant annet Akershus landsfengsel.¹⁹⁶ Dette til tross for tvangsarbeiderne, i henhold til Straffelovkommisjonen, ikke var å betrakte som straffanger som følge av at de ikke undergikk straff, men et forbedringstiltak.¹⁹⁷ Antakelig var likhetene en følge av at reglementene for tvangsarbeidshusene og landsfengslene var svært like. De tok nemlig begge utgangspunktet i de bortimot identiske lovbestemmelsene om gjennomføring av henholdsvis tvangsarbeid og fengselsstraff i «Lov om Fængselsvæsenet og om Tvangsarbeide».¹⁹⁸

Så fort de var ankommet tvangsarbeidshuset, ble tvangsarbeiderne visitert, om nødvendig også på kroppen, og fratatt sine medbrakte klær og eiendeler. Dersom det ikke ble ansett som hensiktsmessig å oppbevare disse gjenstandene, skulle de enten kastes eller selges. De ble deretter badet og klippet i den utstrekning orden og renslighet gjorde det nødvendig, veid og iført tvangsarbeidsdrakt. Denne bestod alltid av underbukse, strømper, trøye, bukse, bukseseler, skjorte, busserull, vest, trebunnsstøvler og seildukssko til utearbeiderne og lærsko til innarbeiderne, lue, sydvest og lommetørkle og om ønskelig også av oljehyre, strikket trøye, undertrøye, halstørkle og votter. Videre fikk hver og en av dem tildelt et eget nummer.

¹⁹⁶ Lov 12. desember 1903 om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide. https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1903-04&paid=8&wid=a&psid=DIVL854&pgid=a_1383

¹⁹⁷ Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Utkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkeskab samt om Tvangsarbeidshuse* (Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894), 18.

¹⁹⁸ Hille, *Kvinner dømt til tvangsarbeide*, 55; Lov 12. desember 1903 om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide. https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1903-04&paid=8&wid=a&psid=DIVL854&pgid=a_1383

Det var stort sett dette, i tillegg til for- og etternavn, Omsted og de andre funksjonærene, viste til ved omtale av tvangsarbeiderne. Dessuten brukte tvangsarbeiderne selv nummeret ved brevskrivning.

Etter å ha fått utdelt tvangsarbeidsdrakt og nummer, ble tvangsarbeiderne fremstilt for Omsted for å få meddelt formålet med oppholdet i tvangsarbeidshuset og prøveløslatelsesbetingelsene.¹⁹⁹ Videre ble de undersøkt av legen, som frem til 7. desember 1921 var Carl Olsen, deretter Erling Eriksen.²⁰⁰ Han skulle kartlegge deres fysiske og psykiske helsetilstand, og måtte i den forbindelse være særlig oppmerksom på om de led av såkalte svekkede, mangelfullt utviklede eller sykkelig forstyrrede sjelsevner, dvs. intelligensnivå.²⁰¹ Tvangsarbeiderne skulle deretter snakke med Skallerud eller Gitzkie, avhengig av når de var blitt anbrakt til Opstad, om sin tidligere livsstil og vandel, før de av inspektøren, Nils Sanner, ble gjort bekjent med hvordan det var forventet at de skulle oppføre seg under oppholdet i tvangsarbeidshuset.²⁰² Avslutningsvis ble de, basert på hva Omsted mente var mest hensiktsmessig, overført til enten felles- eller enerom.²⁰³

TVANGSARBEIDERNES BOFORHOLD

Da Opstad åpnet, hadde det, som planlagt, blitt opprettet en hovedbygning bestående av blant annet én cellefløy med 31 enerom og to sidefløyer med til sammen 24 fellesrom, hvert med plass til åtte tvangsarbeidere.²⁰⁴ Både på enkelt- og fellesrommene hadde tvangsarbeiderne egen seng som kunne svinges opp og låses til veggen med en hengelås på dagtid, madrass, laken, ullteppe og hodepute, krakk eller stol og bord, vegghylle eller -skap og kleshengere, vannkanne og drikke kopp, vaskefat med såpe, feiekost med feiebrett og klosett bøtte.²⁰⁵

FELLESROMMENE

USEDELIGE FORHOLD

¹⁹⁹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁰⁰ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; NOS 1915: 134, 28; NOS 1922: 135, 17.

²⁰¹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; *Ordnett*, s.v. «Sjelsevne». 12.11.2021. <https://www.ordnett.no/search?language=no&phrase=sjelsevne>.

²⁰² RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; NOS 1917: 17, 18; NOS 1915: 134, 27.

²⁰³ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁰⁴ Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 7.

²⁰⁵ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 47, 59.

På fellesrommene hadde tvangsarbeiderne inventaret sitt i hver sin soveboks på to kvadratmeter med metallnettingdør.²⁰⁶ Denne var låst ikke bare i arbeidstiden, men også om nettene.²⁰⁷ Ordningen var først og fremst innført for å avverge at tvangsarbeiderne rømte, men også for å hindre fysisk samkvem dem imellom.²⁰⁸ For å være helt sikker på at noe slikt ikke skjedde, hadde de ikke lov til å sette eller legge seg sammen på sengene.²⁰⁹ Frykten for såkalte uanstendige handlinger var ikke ubegrunnet, da enkelte til tider var interesserte i hverandre på mer enn et vennskapelig plan. Dette er vel og merke ikke så forbausende, da det er vanlig å ha, om ikke mye, så litt, behov for omsorg og nærhet. Derimot var det ikke alltid en tosidig begjærighet. Eksempelvis hevdet Erling Erlingsen, etter at Omsted under en inspeksjon hadde funnet noen påbegynte brev, åpenbart av den usømmelige typen, i hans soveboks og konfrontert tvangsarbeideren med dette, at han var i et forhold med Frans Fransen. Etter anmodning fra Fransen, hadde han et par ganger avventet med å gå til arbeidsplassen umiddelbart etter måltidene slik at de kunne få noe tid alene på fellesrommet. Ved disse anledningene hadde Fransen holdt rundt Erlingsen og fortalt ham at han aldri ville ha noen annen kjæreste. Forestillet påstandene til Erlingsen, erkjente Fransen at det var en forbindelse mellom de to tvangsarbeiderne, men ikke en kjærlige en. Deretter nektet han for å ha tilnærmet seg Erlingsen på noe måte. Omsted stolte langt mindre på Erlingsen, som var et usedvanlig dårlig individ som tidligere hadde kommet med flere falske beskyldninger mot andre tvangsarbeidere, enn på Fransen. Likevel endte han opp med å be dem begge bryte det han anså som et uanstendige forhold.²¹⁰ Hva tvangsarbeiderne tenkte om denne beslutningen er ukjent, men sannsynligvis var den av mindre betydning for Fransen enn for Erlingsen.

NEGATIV PÅVIRKNING

De som, frivillig eller ikke, ble bosatt på et av fellesrommene, kunne snakke med andre tvangsarbeidere både på rommet utenfor sengetid, under bevegelse i fri luft, på skolen og i kirken.²¹¹ Det hadde fort, til tross for at det stort sett hersket streng ro og orden på flermannsrommene, blitt veldig tydelig at det var en dårlig løsning å ha såpass mange tvangsarbeidere på et rom.²¹² Falsen mente at fellesrommene var den største mangelen ved

²⁰⁶ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 47-48, 61.

²⁰⁷ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 48.

²⁰⁸ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 61.

²⁰⁹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²¹⁰ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

²¹¹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²¹² Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 47-48.

tvangsarbeidshuset.²¹³ Det er ingen grunn til tro at dette ikke var gjeldende også i perioden Omsted var direktør for Opstad. Han bemerket nemlig at der hvor tvangsarbeiderne kom sammen i fellesskap, uavhengig om det var på fellesrommene eller andre steder i tvangsarbeidshuset, ville det alltid være muligheter for en oppvigler til å lage oppføyer.²¹⁴ Gitzkie konstaterte at dersom tvangsarbeiderne fikk mulighet til det, var det ikke uvanlig at de hadde svært umoralske samtaler med hverandre på fellesrommene.²¹⁵ Dette førte igjen til at flere av fellesrommene ble et sted hvor negative tanker og holdninger ikke bare ble utviklet, men også opprettholdt. Mange av tvangsarbeiderne ba av denne grunn støtt og stadig om heller å bli bosatt på enerom for en kort periode. Presten påpekte at det var svært beklagelig at de som faktisk hadde store forbedringsmuligheter ble bosatt på samme sted som de som ikke virket å ha det. På Opstad fantes det nemlig, konstaterte han, flere som ikke forsøkte å bli bedre, men tvert imot ønsket å fortsette i den sump de engang var kommet og syntes å trives best i.²¹⁶ Noen av de mest ondsinnede tvangsarbeiderne utøvet, i følge Gitzkie, en mektig innflytelse over andre, mindre selvstendige.²¹⁷ De fleste tvangsarbeiderne var nemlig utpregede følelsesmennesker som enkelt lot seg påvirke i negativ forstand både ved ord og blick.²¹⁸ Gitzkie konstaterte at mange, som egentlig både ønsket og forsøkte å forbedre seg, endte opp med ikke å klare det fordi de ble foraktet og latterliggjort av enkelte tvangsarbeidere som betraktet det som sin spesielle oppgave å drepe alle gode følelser og tanker som kunne finnes hos andre.²¹⁹

ENEROMMENE

Tvangsarbeiderne som, igjen frivillig eller ikke, ble bosatt på et av enerommene, skulle, i motsetning til de bosatt på et av fellesrommene, holdes alene, avsondret fra de andre tvangsarbeiderne. Dette gjaldt ikke bare på rommet, men også under bevegelse i fri luft, på skolen og i kirken.²²⁰ Det å bli holdt isolert fra omverdenen, var antakelig, i hvert fall for de som ikke hadde valgt det selv, en svært nedstående opplevelse. Det inntrykket gir i det minste tvangsarbeideren Gabriel Gabrielsen som konstaterte i et brev at:

²¹³ «Opstad værre end fængsel sier fangerne».

²¹⁴ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 20-21.

²¹⁵ NOS 1919: 79, 22; NOS 1923: 173, 16.

²¹⁶ NOS 1923: 173, 16-17.

²¹⁷ NOS 1918: 30, 29.

²¹⁸ NOS 1921: 132, 20.

²¹⁹ NOS 1918: 30, 29; NOS 1921: 132, 20.

²²⁰ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

«Jeg er saa lei mig selv av at sitte [på Opstad tvangsarbeidshus], for her blir man isolert for ingen verdens ting. En Søndag i August var jeg saa uheldig at brette istykker en laas paa min köie og i sinne svarte jeg Slutteren. Derfor sitter jeg nu ensom i min celle. Jeg har sittet avspærret fra mine medfanger [i over en måned] og sitter fremdeles paa celle alene stengt fra Mennesker. Jeg har flere ganger spurt om og faa lov til at flytte paa Felleslokale hvor det er flere mann i rommet, [...], men hver gang blit avslaat med nei uten den minste grund, saa da kan vel et menneske paa 23 aar med en dom paa 5 1/2 aar, Uskyldig dömt og har sittet ensom [lenge], miste motet. Jeg synes at jeg har sonet min bröd og er uriktig og strengt straffet jeg havde jo intet forsvar. Den Overordnede her har sat mig under Mental Observation for Hr. Direktör Omsted trodde at jeg maate være Irritabel, Syk i Sinnet, at jeg maatte lide av en sygdom. Jeg er fulstendig Normal ennu da.»²²¹

Bosettelsen i enerom skulle vedvare så lenge Omsted fant det nødvendig, med unntak av om det var mistanke om fare for tvangsarbeiderens fysiske eller psykiske helsetilstand. Avsondringen måtte i slike tilfeller opphøre snarest med mindre tvangsarbeideren var anbrakt i enerom som følge av en begått forseelse. Oppholdet skulle i så fall fortsette under overvåkning.²²² Enkelte opplevde den kontinuerlige observasjonen som både plagsom og ubehagelig. Blant annet ble tvangsarbeideren Harald Haraldsen svært sint, slo i døren og ropte: «Det er fanden til kiking, la være at kikke!», da en oppsynsbetjent, vel og merke i forbindelse med en rutinekontroll, så på ham gjennom dørhullet til enerommet han befant seg i.²²³

DØGNRYTME

På Opstad levde tvangsarbeiderne er svært rutinepreget liv med regelmessig døgnrytme. De våknet og sto opp kl. 5.45. Da renslighet ble ansett som svært viktig, var tvangsarbeiderne nødt til å vaske ansiktet, halsen og hendene daglig. Deretter skulle de også børste og ordne håret og skjegget, som for øvrig skulle klippes så ofte som nødvendig. Bade gjorde de, så langt det var mulig, annenhver uke. Etter å ha gjennomført morgenrutinene, spiste tvangsarbeiderne frokost i fellesskap fra kl. 6 til 6.30. Dette gjaldt dog kun de som var bosatt

²²¹ SAST/A-101535/O/Ob/L0114.

²²² RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²²³ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

på et av fellesrommene, da tvangsarbeiderne bosatt på et av enerommene, som nevnt, til enhver tid ble holdt avsondret fra de andre og følgelig måtte spise måltidene i ensomhet. Tvangsarbeiderne gikk så til en første arbeidsøkt på sine respektive arbeidsplasser og arbeidet frem til lunsj. Måltidet ble fortært i fellesskap mellom kl. 9.30 og 10. For å spare tid, spiste utearbeiderne, i motsetning til innarbeiderne, på selve arbeidsplassen. Mange var beskjeftiget et godt stykke unna tvangsarbeidshuset, og mye tid ville blitt kastet bort dersom de skulle gått frem og tilbake flere ganger daglig. Etter lunsj, bar det tilbake til arbeidsplassene for en andre arbeidsøkt. Den varte frem til det var tid for å spise middag, igjen i fellesskap, fra kl. 14 til 15. Tvangsarbeiderne måtte deretter nok engang tilbake til arbeidsplassen for en tredje, siste arbeidsøkt. De arbeidet så frem til det var kveldsmat fra kl. 18.30 til 19. Etter dette, gikk tiden frem til tvangsarbeiderne skulle være i seng for innarbeidernes del blant annet til å være ute en stund i fri luft. Ellers skulle de, som utearbeiderne, enten gå på skole eller drive med fritidssysler. Kl. 20.45 ble metallnettingdørene til soveboksene opplåst, slik av tvangsarbeiderne rakk sengetid kl. 21.

Slik foregikk stort sett alle dager. Unntaket var lørdager, 17. mai og 24. og 31. desember, hvor tvangsarbeiderne kun var i beskjeftigelse frem til kl. 16, og søn- og helligdager, hvor de fikk mulighet til å sove helt til kl. 7.²²⁴ Dessuten ble utearbeiderne beskjeftiget inne fra kl. 6.30 til 9 og deretter fra kl. 15 til 18.30 på vinterstid.²²⁵ Følgelig var tvangsarbeiderne vanligvis beskjeftiget i 73 timer ukentlige, noe som i praksis betydde at de arbeidet rundt 10,5 timer daglig, kun avbrutt av en 30 minutters lunsj og en times middag. Fordi de til enhver tid var nødt til å følge dagsordenen fastsatt på Opstad, ikke bare i forhold til tidspunkt, men også gjøremål, for både vekking, hygiene, måltider, arbeid, fri- og sengetid, hadde tvangsarbeiderne lite bevegelsesfrihet og selvbestemmelsesrett. Livet deres var stort sett gjennomregulert døgnet rundt.

KOSTHOLD

I forkant av åpningen av Opstad, fastslo Fengselsstyrelsen at tvangsarbeiderne inntil videre skulle følge kostregulativet som hadde vært gjeldende på Mangelsgården.²²⁶ Unntaket var utearbeiderne, som skulle få et tillegg som følge av at appetitten økte betraktelig av det svært

²²⁴ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²²⁵ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 92.

²²⁶ NOS 1915: 134, 29.

fysisk anstrengende opprydning- og dyrkningsarbeidet. Videre skulle også de med spesielle matbehov på grunn av dårlig fysisk helsetilstand få et tillegg.²²⁷ Omsted var positiv til Fengselsstyrelsens avgjørelse og påpekte at det ville føre til at kostholdet i tvangsarbeidshuset ikke bare var næringsrikt, men også godt.²²⁸ Enkelt tvangsarbeidere var enige med direktøren og bemerket at de var fornøyde med enten mattypen eller -mengden, muligens både og, de fikk på Opstad. Dette gjaldt blant annet Isak Isaksen, som fastslo at «maten er god som guld her» og Erlingsen, som konstaterte at «jeg har ikke noget at klage mat for jeg mer en nok».²²⁹

Derimot ble det fort tydelig at det var langt flere tvangsarbeidere som var misfornøyde. Allerede kort tid etter at Opstad åpnet, gikk nemlig flere av dem sammen og ba Omsted «om han vil være af den godhed og give os lit mere brød da vi føler os hungrige.» Forespørselen ble, av ukjente årsaker, hurtig forkastet.²³⁰ Det var det ikke bare matrasjonene enkelte av tvangsarbeiderne hadde et problem med, da det ikke tok lang tid noen også viste seg utilfredse med mattypen de fikk utdelt i tvangsarbeidshuset. Eksempelvis bemerket Johannes Johannesen at de «bare [fikk mat] tre ganger [...] om dagen [og den er] av det simple slaget».²³¹ Og fra begynnelsen av 1918 til midten av 1919, ble tilstanden enda dårligere, i hvert fall om en skal tro tvangsarbeiderne selv. Da førte den alminnelige matvarerasjoneringen og besværlighetene med å oppdrive forskjellige varer som følge av verdenskrigen, til store vanskeligheter og flere forandringer i Opstads kostregulativ.²³² Det gikk først og fremst ut over alle mattyper med mel. Disse ble i stor grad erstattet med fisk, spesielt sild, noe som igjen førte til at havregrøten, som var en vanlig bestanddel av tvangsarbeidernes kosthold, ble innskrenket til et minimum. Fra tidligere å ha vært en mindre ansett rett steg nå denne i anseelse. Tvangsarbeiderne ville jo tross alt heller spise havregrøt enn sild.²³³ Akkurat hvor mye de mislikte denne fisken, er det flere eksempler på. Blant annet bemerket Knut Knutsen, at han, men også Lorentz Lorentzen, Martin Martinsen, Nikolai Nikolaisen, Oskar Oskarsen og Peder Pedersen, var engstelige for at silden de fikk servert til kveldsmat var for fersk og følgelig uspiselig. Sanner konstaterte at det ikke var noen grunn til bekymring og at fisken ikke, som de trodde, var farlig. Dette var han helt sikker på fordi den, og for øvrig all annen mat tvangsarbeiderne fikk utdelt, var grundig og samvittighetsfullt

²²⁷ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²²⁸ «Statens Tvangsarbeideranstalt paa Jæderen overtræffer alle Forventninger».

²²⁹ SAST/A-101535/O/Ob/L0114; SAST/A-101535/O/Ob/L0110.

²³⁰ SAST/A-101535/O/Ob/L0110.

²³¹ SAST/A-101535/O/Ob/L0113.

²³² NOS 1918: 30, 29; NOS 1919: 79, 22; *Store norske leksikon*, s.v. «Rasjonering», av Eivind Thomassen, 19.10.2021.

<https://snl.no/rasjonering>.

²³³ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 51.

kontrollert av både Omsted og ham selv. Dessuten hadde ingen av de andre tvangsarbeidere klaget.²³⁴ Da Knutsen var den som ledet sildedemonstrasjonen, og dessuten ved flere tidligere anledninger hadde lagt et bittert og hatefullt sinnelag for dagen, bestemte Omsted seg for å anbringe ham i enerom. Han begrunnet beslutningen med at de andre tvangsarbeiderne måtte beskyttes mot hans negative, muligens også farlige, påvirkning.²³⁵

ARBEID

ARBEIDSPLIKT

Både løsgjengerne og drukkenboltene ble, som nevnt, betraktet som arbeidsdyktige, men - uvillige individer. Før de ble anbrakt i tvangsarbeidshus, var det flere av dem som hadde vært svært arbeidsskye og unngått arbeid over en lengre periode.²³⁶ På Opstad skulle de få oppleve, helt i tråd med den allmenne forventningen om at arbeidsføre skulle være i beskjeftigelse dersom de hadde mulighet til det, at livet var noe annet enn det de var vant med: Arbeid var tilværelsens innhold.²³⁷ Arbeidsevirsomheten var det viktigste leddet i forbedringsarbeidet i tvangsarbeidshuset, da det hovedsakelig var slik tvangsarbeiderne skulle lære seg å leve en ordentlig og arbeidsom livsstil.²³⁸ Og nettopp derfor fikk de arbeidsplikt på Opstad.²³⁹

Arbeidsoppgavene skulle tvangsarbeiderne utføre både iherdig og grundig, og bestod på i tvangsarbeidshuset hovedsakelig av ute- og innarbeid i form av henholdsvis jordbruks-, og da opprydning- og dyrkningsarbeid spesielt, og verkstedsarbeid.²⁴⁰ Dessuten ble endel tvangsarbeidere satt til kjøkkenarbeid eller renhold.²⁴¹ Det var Omsted som avgjorde hva de forskjellige tvangsarbeidene skulle beskjeftiges med. I den forbindelse var han, for å stadig virke mest mulig til deres forbedring, spesielt med tanke på utvikling av arbeidskompetanse, -lyst og -glede, og samtidig ivareta deres fysiske og psykiske helsetilstand, nødt til å ta hensyn til tvangsarbeidernes alder, krefter, ferdigheter og tidligere arbeid. Omsted måtte også påse at de som enda ikke var fylt 21 år eller som potensielt kunne utøve en skadelig innflytelse på andre, så vidt som mulig ble holdt avsondret for seg selv.

²³⁴ SAST/A-101535/O/Ob/L0112.

²³⁵ SAST/A-101535/O/Ob/L0112; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

²³⁶ Petersen, *Tvangsarbeiderne på Opstad* (Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942), 22.

²³⁷ Olsen, «Arbeid - Bare en velsignelse?», 86; Hofstad, «Tiggere og løsgjengere i Kristiania», 58.

²³⁸ Petersen, *Tvangsarbeiderne på Opstad* (Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942), 22.

²³⁹ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 179.

²⁴⁰ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 179.

²⁴¹ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 179.

ARBEIDSTROPPER

Tvangsarbeiderne, og da ikke bare ute-, men også innarbeiderne, ble stort sett aldri beskjeftiget alene, men med hverandre. De fikk derimot ikke lov til å kommunisere, med mindre det var nødvendig for arbeidets skyld, i arbeidstiden.²⁴² Tvangsarbeiderne ble enten organisert i mindre arbeidstropper på rundt ti stykker overvåket av enten en arbeidsformann eller oppsynsbetjent, eller i større arbeidstropper på rundt 20 stykker overvåket av både og. Arbeidsformann var faglært og skulle vise tvangsarbeiderne hvordan de ulike redskapene og arbeidsoppgavene henholdsvis skulle anvendes og gjennomføres.²⁴³ Han skulle også vekke deres arbeidslyst og -glede, fastsette og opprettholde et akseptabelt arbeidstempo og om nødvendig hjelpe tvangsarbeiderne fortløpende.²⁴⁴ Oppsynsbetjenten var beskjeftiget med å følge opp at tvangsarbeiderne ikke var dovne eller vegret seg for å arbeide, gjorde det de skulle og, fremfor alt, påse at de ikke rømte av gårde. Det forekom av tvangsarbeiderne mislikte også denne formen for overvåkning.²⁴⁵ Blant annet bemerket Ragnvald Ragnvaldsen at han ikke var den eneste som opplevde at det var vanskelig å være i beskjeftigelse når de ble konstant fulgt med på av oppsynsbetjenter. Siden tvangsarbeideren følte det slik, skulle han, fastslo Omsted, få slippe å bli overvåket ved heller å arbeide med drevplukking i enerom inntil videre.²⁴⁶ Det er ukjent om Ragnvaldsen anså bytte av arbeidsplass og -oppgave, og følgelig ingen iakttagende oppsynsbetjenter, som en håndsrekning eller ikke, men det er lite sannsynlig. Drevplukking ble tross alt ansett som den mest ensformige arbeidsformen i tvangsarbeidshuset og handlet om å rive opp taustumper av hamp i mindre biter for gjenbruk i matter og tepper.²⁴⁷ Det graderte arbeidstilbudet var en form for tilleggsrefselse, på lik linje med enkelt håndarbeid, som skulle føles som en belastning som sved litt ekstra.²⁴⁸

INNEARBEID

²⁴² RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁴³ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 58; Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 186.

²⁴⁴ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 186.

²⁴⁵ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 58.

²⁴⁶ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001.

²⁴⁷ Olsen, «Arbeid - Bare en velsignelse?», 90.

²⁴⁸ Olsen, «Arbeid - Bare en velsignelse?», 90; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

Hovedparten av tvangsarbeiderne på Opstad ble beskjeftiget med utearbeid.²⁴⁹ En kunne derimot ikke beskjeftige alle tvangsarbeiderne slik.²⁵⁰ Noen hadde så dårlig fysisk eller psykisk, eller både og, helsetilstand at de ikke maktet det svært fysisk anstrengende opprydning- og dyrkningsarbeidet.²⁵¹ Andre var så oppsetsige og tøylesløse at det ble ansett som en stor risiko å beskjeftige dem med utearbeid. Blant tvangsarbeiderne var det også en del håndverkere som helst burde arbeide med sine respektive fag, både fordi det var mest nyttig for tvangsarbeidshuset og fordi det var viktig at de vedlikeholdt sitt håndverk.²⁵² De ble, sammen med de som hadde nedsatt fysisk og psykisk helsetilstand og de som var oppsetsige og tøylesløse, beskjeftiget med innarbeid, hovedsakelig i form av verkstedsarbeid. Dette foregikk blant annet på tømmermanns- og snekker-, skomaker-, skredder-, maler- og leketøysverkstedet.²⁵³ Tvangsarbeidere som av en eller annen grunn måtte beskjeftiges inne, men ikke kunne arbeide på et av de mange verkstedene på Opstad, ble satt til å drive med forskjellige husflidsarbeid, hovedsakelig tilvirkning av sponkurver og beskjedne leketøy. Disse arbeidsformene var ikke bare enkle å lære, men var også lite plass- og verktøyskrevende.²⁵⁴

Tvangsarbeiderne skulle, som nevnt, gjennomføre de tildelte arbeidsoppgavene med grundighet, uavhengig om de var beskjeftiget med ute- eller innarbeid.²⁵⁵ Det kunne få følger for som ikke klarte dette. Dette skjedde blant annet med tvangsarbeideren Sigvart Sigvartsen etter at en av oppsynbetjentene tok ham i å bedrive fuskearbeid, dvs. dårlig utført arbeid, i det han forsøkte å lage en hammer.²⁵⁶ Konfrontert med det han gjorde, forklarte Sigvartsen at han hadde handlet slik på oppfordring fra noen av de andre tvangsarbeiderne. De trengte en hammer for å slå ned bøyelene til krockettpillet de fikk anvende som fritidssyssele endt arbeidstid. Ovenfor Omsted, bemerket oppsynsbetjenten at Sigvartsen for øvrig også var svært tilbøyelig til å forlate arbeidsplassen for å snakke med andre tvangsarbeidere så fort han trodde seg usett.²⁵⁷ Etter å ha blitt anbrakt til direktøren, konstaterte Sigvartsen at han ikke hadde tenkt at det ikke var så farlig å lage en hammer, men at han, nå som Omsted hadde forklart ham at tvangsarbeiderne til sitt underhold ikke kunne skaffe seg annet enn hva som på

²⁴⁹ NOS 1916: 159, 62; NOS 1917: 17, 58; NOS 1918: 30, 66; NOS 1919: 79, 58; NOS 1920: 110, 47; NOS 1921: 132, 45; NOS 1922: 135, 46; NOS 1923: 173, 44.

²⁵⁰ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 91.

²⁵¹ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 91; Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 186.

²⁵² Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 91.

²⁵³ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 186.

²⁵⁴ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 92.

²⁵⁵ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁵⁶ SAST/A-101535/O/Ob/L0110; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002. *Ordnett*, s.v. «Fuskearbeid». 19.10.2021.

<https://www.ordnett.no/search?language=no&phrase=fuskearbeid>.

²⁵⁷ SAST/A-101535/O/Ob/L0110.

forhånd var bestemt for dem, forstod at det var galt.²⁵⁸ Følgelig lot direktøren ham slippe med en irettesettelse.²⁵⁹

UTEARBEID

De som var ufaglærte, men som derimot hadde en tilfredsstillende fysisk og psykisk helsetilstand, var arbeidsdyktige og som det dessuten ikke var festet noen rømningsfare til, ble beskjeftiget med jordbruksarbeid, da hovedsakelig opprydning-, dyrkning-, men også gårdsarbeid.²⁶⁰ Dette var gjeldende for hovedparten av tvangsarbeiderne på Opstad.²⁶¹ Omsted bemerket at tvangsarbeidshuset hadde blitt valgt som område for å opprette det nye tvangsarbeidshuset nettopp fordi det der fantes store mengder god dyrkningsjord og et klima som tillot utearbeid stort sett året rundt.²⁶² Jordbruksarbeidet hadde følgelig alltid ment å utgjøre den viktigste arbeidsformen. Mange av tvangsarbeiderne ble, hevdet Omsted, sjeldent annet en fuskere i faget som ikke presterte tilfredsstillende, om de forsøkte å lære seg et håndverk. Derimot forstod de fleste hurtig hvordan en skulle anvende både hakke og spade, noe som for øvrig var svært heldig da disse redskapene ble hyppig anvendt, og opprydning- og dyrkningsarbeidet passet dem derfor ypperlig.²⁶³

SVÆRT ANSTRENGENDE OG RISIKOFYLT BESKJEFTIGELSE

Jorden på Opstad bestod hovedsakelig av steinfattig lyngtorv over steinrik moreneleire.²⁶⁴ Lyngtorven måtte vendes i minst to spadeblads dybde. Den største utfordringen var likevel all steinen i moreneleiren. De fleste var ofte så store at de måtte deles før de kunne fjernes med steinbukk, Jærens eget redskap for tunge løft. Det var ikke helt ufarlig å gjøre bruk av dette effektive løfteredskapet. Tvangsarbeiderne måtte påse at vinsjen ikke slo tilbake på dem, da de stod i fare for å få sveiven i kroppen eller ansiktet. Det ble protokollert flere arbeidsulykker hvor en og annen hadde fått et øye utslått av steinbukkens sveiv.²⁶⁵ Grøftene tvangsarbeiderne gravde skulle deretter gjenfylles med en blanding av, nå mer steinfattig, moreneleire og

²⁵⁸ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁵⁹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

²⁶⁰ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 179; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 67.

²⁶¹ NOS 1916: 159, 62; NOS 1917: 17, 58; NOS 1918: 30, 66; NOS 1919: 79, 58; NOS 1920: 110, 46-47; NOS 1921: 132, 45; NOS 1922: 135, 46; NOS 1923: 173, 44.

²⁶² Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 169.

²⁶³ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 88.

²⁶⁴ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 90; Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 179.

²⁶⁵ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 61.

lyngtorv. Den resterende steinen skulle tvangsarbeiderne stort sett anvende til å lage steingjerder rundt omkring på Opstad.²⁶⁶

Opprydning- og dyrkningsarbeidet var en svært anstrengende beskjeftigelse. Redskapene var av den enkleste sorten og den steinrike jorden på Jæren var ikke noen lett sak å gi seg i kast med.²⁶⁷ Dette bekrefter Johannesen, som i et brev konstaterte at:

«saa nu driver vi paa med at grave render og bryte op ny gjord her om dagen. Vi er alle samme utte helle dagen og arbeider i det frie, men det er et hort arbeide saa vi er noksaa slitene da vi kommer hjem om kvelden for du vet det er forskjell paa at komme i fra stillesiddende arbeide og begynne at hakke og spade og minere hele dagen som vi gjør her og for bare tre ganger mat om dagen av den simple slaget. Jeg som har arbeidet med anleggsarbeide för og har levert bestandig godt ser straks forskjeller, men som sagt vi er jo desvære bare fanger.»²⁶⁸

GODE RESULTATER AV UTEARBEIDET

Selv om en betydelig andel av tvangsarbeiderne var ganske fremmede for jordbruksarbeid når de ankom Opstad tvangsarbeidshus, gikk arbeidsvirksomheten, i følge Omsted, med liv og lyst og over all forventning.²⁶⁹ Han var overbevist om at dette var en følge av at opprydning- og dyrkningsarbeidet var forsøkt gjort til en spesielt ettertraktet beskjeftigelse som det for tvangsarbeiderne skulle føles som et stort nederlag å miste.²⁷⁰ Dette ble blant annet oppnådd ved å gi utarbeiderne et lite mattillegg i form av f. eks. kjøtt eller fisk til måltidene og 1,5 centimeter mer tobakk. De som enten vegret å arbeide eller viste seg dovne, tildelte Omsted et mindre tillokkende arbeid innendørs, deriblant drevplukking.

Det hadde fort vist seg at det var svært positivt å la tvangsarbeiderne drive med fysisk hardt utarbeid.²⁷¹ Omsted bemerket at det, etter en lang arbeidsdag i frisk luft, falt en velgjørende ro over utarbeiderne og at det ikke var særlige vanskelig å opprettholde ro og orden blant dem.²⁷² Det samme kun han ikke si om innarbeiderne, som ofte opptrådte helt annerledes.²⁷³

²⁶⁶ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 90-91.

²⁶⁷ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 62.

²⁶⁸ SAST/A-101535/O/Ob/L0113.

²⁶⁹ NOS 1915: 134, 29; Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 93.

²⁷⁰ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 93; NOS 1915: 134, 29.

²⁷¹ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 93.

²⁷² NOS 1915: 134, 29; Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 93.

²⁷³ NOS 1915: 134, 29.

Dette kunne muligens komme av at et bittert tankemønster trivdes bedre inne enn ute. Det var enkelt å se, konstaterte Omsted, at tvangsarbeiderne ble herdet og vant krefter, noe som ikke bare muliggjorde en moralsk forbedring, men også virket heldig fysisk og psykisk.²⁷⁴

Både Olsen og Eriksen var enige med Omsted.²⁷⁵ De skulle kontinuerlig gjøre det de kunne for å forebygge sykdom og sørge for at tvangsarbeiderne holdt seg friske.²⁷⁶ I periodene de var engasjerte ved tvangsarbeidshuset mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, konstaterte begge legene årlig at tvangsarbeidernes helsetilstand var svært god. De hevdet stort sett alltid også at de hygieniske forholdene ved Opstad var tilstrekkelige, at det ikke forekom noe sykdomstilfelle som kunne antas å være forårsaket av oppholdet i tvangsarbeidshuset og at de fleste tvangsarbeiderne syntes å få en betydelig bedre fysiske helsetilstand av å være på Opstad.²⁷⁷ Unntaket var de siste månedene av 1918, hvor Olsen bemerket at 54 av tvangsarbeiderne hadde blitt svært syke og tre hadde dødd etter å ha pådratt seg spanskesyken, en influensaepidemi som herjet i store deler av verden, inkludert Norge, mellom 1918 og 1920.²⁷⁸ Av tvangsarbeiderne som ble dårlig, var det mange som ble noe bekymret som følge av dødsfrykt. Derimot forsvant denne engstelsen med spanskesyken, og alt ble som det hadde vært. Gitzkie trodde derimot at enkelte som hadde blitt rammet av sykdommen ikke bare for alvor fortsatte å søke Guds nærhet i etterkant, men også erkjente at de aldri ville klare komme bort fra sin tidligere livsstil uten guddommelig kraft og hjelp.²⁷⁹

DISIPLIN

INSENTIVER VED GOD OPPFØRSEL

TILLITSSYSTEMET

Enkelte av utarbeiderne, de Omsted var overbevist om at det var mulig å stole på, ble gitt et ekstraordinært ansvar ved å beskjeftiges med en av de meget ettertraktede tillitspostene i blant annet fjøset, stallen, svine- og sauehuset eller som kjørekar.²⁸⁰ De kunne i den anledning

²⁷⁴ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 88-89.

²⁷⁵ NOS 1916: 159, 20; NOS 1917: 17, 21; NOS 1918: 30, 29; NOS 1919: 79, 22; NOS 1920: 110, 19; NOS 1921: 132, 20; NOS 1922: 135, 21; NOS 1923: 173, 18.

²⁷⁶ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁷⁷ NOS 1916: 159, 20; NOS 1917: 17, 21; NOS 1918: 30, 29; NOS 1919: 79, 22; NOS 1920: 110, 19; NOS 1921: 132, 20; NOS 1922: 135, 21; NOS 1923: 173, 18.

²⁷⁸ NOS 1919: 79, 22; *Store medisinske leksikon*, s.v. «Spanskesyken», av Olav Dalgård, 19.10.2021. <https://sml.sn.no/spanskesyken>

²⁷⁹ NOS 1919: 79, 22.

²⁸⁰ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 98.

ferdes omkring på tvangsarbeidshusets store områder uten stadig tilsyn.²⁸¹ Tvangsarbeiderne som hadde blitt tildelt et slikt ansvar, ville nødvendig miste det og gjorde derfor ofte sitt beste for å beholde det.²⁸² På Opstad ble tillitssystemet anvendt i utstrakt grad, og Omsted bemerket at han hadde gode erfaringer med å gi tvangsarbeiderne særlig tillit.²⁸³ Når de opplevde at en hadde tro på dem, ble deres gjenværende stolthet og selvspekt aktivert og flere ønsket å vise seg ansvaret verdig. Han hadde selv hørt en tvangsarbeider konstatere at: «Direktøren sier at han stoler på mig; jeg skal vise ham at han trygt kan gjøre det.»²⁸⁴

Likevel finnes det eksempler på at tillitssystemet til tider ble misbrukt, og dermed ikke alltid fungerte like godt. Blant annet ble tvangsarbeiderne Tage Tagesen, Ulf Ulfsen og Villiam Villiamsen, som alle tre var beskjeftiget som kjørekarer, gjentatte ganger tatt i å innstille arbeidet før ordinær tid. Mer enn de andre, anvendte Tagesen enhver mulig anledning til å stikke seg bort og passet derfor, mente Omsted, egentlig ikke til å være i besittelse av en tillitspost som kjørekar.²⁸⁵ Derimot fikk tvangsarbeideren, etter å ha bedt om unnskyldning og lovet å bli mer arbeidsom, beholde den ettertraktede beskjeftigelsen. Like godt gikk det ikke med, Wille Willesen. Etter at det kom frem at tvangsarbeideren, som var gitt det ekstraordinære ansvaret med å male boligen til Omsted uten tilsyn, hadde gitt et oljemaleri til en av husholderskene, vel og merke uten å be om vederlag for det, ble han anbrakt til direktøren. Til tross for at Willesen erkjente at han hadde gjort galt, viste forståelse for at han hadde brutt tilliten som var betrodd ham og ba, som Tagesen, om tilgivelse, valgte Omsted å ikke la tvangsarbeideren fullføre det resterende malerarbeidet. Selv anså han ikke dette som en refselse, noe det kan tenkes at Willesen var uenig med ham i.²⁸⁶ Dette er derimot ukjent.

KLASSESYSTEMET

Alle tvangsarbeiderne var plassert i en av tre klasser, hvorav 1. klasse var den laveste.²⁸⁷ Ordning ble kalt det progressive klassesystemet.²⁸⁸ Tabell 4.1 inneholder en oversikt tvangsarbeidernes fordeling i de forskjellige klassene 30. juni i årene 1916 til 1921 og 31. desember 1922.

²⁸¹ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 186.

²⁸² Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 98.

²⁸³ NOS 1923: 173, 15.

²⁸⁴ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 98.

²⁸⁵ SAST/A-101535/O/Ob/L0112.

²⁸⁶ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

²⁸⁷ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁸⁸ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 66.

Tabell 4.1: Tvangsarbeidernes fordeling i klasser²⁸⁹

Klasse	1915*	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923**	Totalt
1.	-	113	119	48	39	66	94	77	-	556
2.	-	43	56	40	21	17	37	46	-	260
3.	-	19	11	22	38	8	8	12	-	118

* Fengselsstyrelsens årbok 1915 omfatter ingen klassefordeling og det har derfor ikke vært mulig å finne antall tvangsarbeidere plassert i de forskjellige klassene i 1915.

** Fengselsstyrelsens årbok 1923 viser tvangsarbeidernes klassefordeling 31. desember 1923, men da dette er såpass lenge etter 22. februar 1923, har jeg valgt ikke å inkludere disse tallene i tabell 4.1.

Hensikten med det progressive klassesystemet var å gi tvangsarbeiderne noe strekke seg etter.²⁹⁰ De som var plassert i 1. klasse, fikk lov til å motta besøk og å sende og motta brev etter to måneder. Deretter fikk de mulighet til å sende brev annenhver eller hver måned, avhengig av om de mottok besøk eller ikke. Tvangsarbeiderne i denne laveste klassen fikk i tillegg anvende skrivebøker og -saker i fritiden og de ble bevilget 1,5 centimeter tobakk hver andre dag. De som var plassert i 2. klasse, ble gitt anledning til å motta besøk og å sende og motta brev hver 6. uke eller måned, avhengig, som tvangsarbeiderne i 1. klasse, av om de mottok besøk eller ikke. Tvangsarbeiderne i denne mellomste klassen fikk dessuten anvende ikke bare skrivebøker og -saker, men også tegnebøker og -saker i fritiden, ha klokke og pårørendefotografier, og de ble bevilget 1,5 centimeter tobakk daglig. Tvangsarbeiderne som var plassert i 3. klasse kunne motta besøk og sende og motta brev hver måned. I tillegg til å ha tilsvarende begunstigelser som de i 1. og 2. klasse, fikk tvangsarbeiderne i denne øverste klassen lov til å spille instrument i fritiden og de ble bevilget 2 centimeter tobakk hver dag.

Tvangsarbeiderne som ble anbrakt til Opstad, enten det var i henhold til lov eller som følge av gjeninnsettelse etter prøveløslatelse, ble alltid plassert i 1. klasse.²⁹¹ De hadde ingen rett til å bli flyttet opp til 2. eller 3. klasse, men ble det likevel dersom de ved god oppførsel hadde vist seg fortjent til det og dessuten hadde opptjent et av Fengselsstyrelsen fastsatt arbeidspengebeløp.²⁹² De som oppførte seg dårlig og ikke levde opp til forventninger og krav,

²⁸⁹ NOS 1915: 134; NOS 1916: 159, 60; NOS 1917: 17, 56; NOS 1918: 30, 64; NOS 1919: 79, 56; NOS 1920: 110, 45; NOS 1921: 132, 44; NOS 1922: 135, 18; NOS 1923: 173, 15.

²⁹⁰ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 66.

²⁹¹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁹² RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 66.

risikert å bli satt ned til en lavere klasse. Dette kunne gi tvangsarbeiderne et følbart status- og rettighetsfall.²⁹³

ARBEIDSPENGER

Arbeidspenger var noe tvangsarbeiderne kunne tilstås til oppmuntring og hjelp dersom de var flittige og viste god oppførsel. Dette var det eneste godtgjørelsesformen for utført beskjeftigelse de kunne få, da avkastningen av både ute- og innarbeidet tilfalt tvangsarbeidshuset. Det var Omsted som skulle ta den endelige avgjørelsen om tvangsarbeiderne hadde gjort seg fortjent til dette godet, eller ikke. Arbeidspengebeløpet de kunne få var hovedsakelig avhengig av hvilken klasse de til enhver tid var plassert i.²⁹⁴ På Opstad tvangsarbeidshus var satsene i 1. klasse 8 øre per dag, 2. klasse 10 øre og 3. klasse 12 øre, men 1. oktober 1920 ble disse forhøyet til henholdsvis 30, 60 og 80 øre. Hvis en tvangsarbeider utmerket seg positivt ved å være spesielt godt innstilt, arbeidsom, dyktig, pålitelig eller både og, kunne Omsted forhøye arbeidspengene ytterligere.²⁹⁵ Det samme gjaldt for tvangsarbeidere med særlige tillitsverv, så lenge disse vedvarte.²⁹⁶ Tvangsarbeiderne kunne, hvis de ønsket det, gi opptil halvparten av de opptjente arbeidspengene til ektefelle, barn eller foreldre. Dersom enkelte av disse var nødlidende, kunne Omsted, uten godkjennelse fra tvangsarbeiderne, gi dem et tilsvarende beløp. Voldte en tvangsarbeider forsettlig eller ved grov uaktsomhet tap eller skade, var det stor sannsynlighet for at godskrevne arbeidspenger ble anvendt til å dekke kostnadene.²⁹⁷

NEGATIVE KONSEKVENSER VED BRUDD MED DISIPLINEN

ADVARSLER OG IRETTESETTELSER

Tvangsarbeideren Gabrielsen konstaterte, som tidligere nevnt, i et brev at: «En Söndag i August var jeg saa uheldig at brekke istykker en laas paa min köie og i sinne svarte jeg Slutteren. Derfor sitter jeg nu ensom i min celle.»²⁹⁸ Han hadde ikke bare blitt anmeldt for, som han selv hevdet, å ødelegge en hengelås, men også en feiekost.²⁹⁹ Det å beskadige

²⁹³ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 66.

²⁹⁴ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁹⁵ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; NOS 1921: 132, 2.

²⁹⁶ NOS 1921: 132, 2.

²⁹⁷ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

²⁹⁸ SAST/A-101535/O/Ob/L0114.

²⁹⁹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003; SAST/A-101535/O/Ob/L0114.

inventar eller bygninger, ble på Opstad ansett som en forseelse, dvs. et regelbrudd.³⁰⁰ Tvangsarbeiderne som ikke klarte å oppføre seg ordentlig ved å rette seg etter det til enhver tid gjeldende reglementet i tvangsarbeidshuset, fikk vanligvis enten en advarsel, en irettesettelse og/eller en eller flere refselsler.³⁰¹ Basert på tabell 3.1 på side 26, har jeg regnet ut at det gjennomsnittlig oppholdt seg 137 tvangsarbeidere på Opstad 1. juli 1915 til 1923. Som vist i tabell 4.2, som inneholder en oversikt over hvor mange forseelser tvangsarbeiderne på Opstad tvangsarbeidshus begikk mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, og hvilke konsekvenser disse forseelsene medførte, begikk tvangsarbeiderne i omtrentlig samme periode 598 forseelser. Følgelig ble det gjennomsnittlig begått 66 forseelser per år. Det er noe unøyaktighet i denne direkte sammenstillingen da jeg ikke vet nøyaktig hvor mange tvangsarbeidere som årlig oppholdt seg i tvangsarbeidshuset. Likevel gir utregning en god indikasjon på forholdet mellom tvangsarbeidere og forseelser.

Tabell 4.2: Antall begåtte forseelser med påfølgende konsekvenser³⁰²

Forseelse	Ingen konsekvens	Advarsel eller irettesettelse */***	Refselse **/***	Uoppklart	Totalt
Fuskearbeid	0	6	2	0	8
Respektstridig og oppsetsig oppførsel	18	69	73	5	165
Rømningsforsøk eller rømning	1	2	12	1	16
Slagsmål eller andre ufredelig forhold til andre tvangsarbeidere	1	38	18	6	63
Arbeidsvegning	8	30	16	5	59
Dovenskap	3	53	35	2	93
Tyveri	0	8	6	0	14

³⁰⁰ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁰¹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁰² SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

Beskadigelse av inventar og/eller bygninger	1	16	18	2	37
Besittelse av ikke tillatte gjenstander	0	8	8	1	17
Annen upassende oppførsel	8	82	30	6	126
Totalt	40	312	218	28	598

* En advarsel og/eller irettesettelse kunne gjelde for flere ulike forseelser begått samtidig.

** En refselse kunne gjelde for flere ulike forseelser begått samtidig.

*** I denne tabellen kommer det ikke frem om den begåtte forseelsen medførte en kombinasjon av enten en advarsel og en irettesettelse eller av en eller flere refselser. Forseelsene som endte med en kombinasjon av en advarsel og/eller irettesettelse og en eller flere refselser, er plassert under refselse.

Gabrielsen var, som vist i tabell 4.2, en av de 16 tvangsarbeiderne som ble gitt en irettesettelse for å beskadige inventar. Han hadde, som enhver tvangsarbeider etter å ha begått en forseelse, fått mulighet til å forklare seg.³⁰³ Etter å ha fortalt Omsted at både hengelåsen og feiekosten ble ødelagt ved et uhell, slapp Gabrielsen refselse.³⁰⁴ Dette er for øvrig et veldig godt eksempel på at en ikke kan stole blindt på brevene tvangsarbeiderne skrev. Som jeg vil komme tilbake til, ble Gabrielsen anbrakt i enerom for en forseelse, men det var ikke beskadigelse av inventar. Følgelig stemmer deler av innholdet i brevet, men ikke alt.

Mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, var, også som vist i tabell 4.2, det å få enten en advarsel og/eller irettesettelse for en begått forseelse langt vanligere enn å bli tildelt en refselse. Sannsynligvis skyldes dette at Omsted, når det gjaldt de mindre, til en viss grad ubetydelige, forseelsene, mente at det ofte kunne være langt mer fornuftig å gi tvangsarbeiderne enten ingen konsekvens, en advarsel og/eller en irettesettelse fremfor å refse dem.³⁰⁵ Men dette gjorde han derimot aldri, konstaterte direktøren, dersom det var en mulighet for at det skjedde som følge av frykt for represalier.³⁰⁶

REFSELSER

³⁰³ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁰⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁰⁵ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003; Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 25.

³⁰⁶ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 25.

RESPEKTSTRIDIG OG OPPSETSIG OPPFØRSEL

Det gikk ikke like godt for Gabrielsen når han noen dager senere igjen ble anmeldt. Denne gangen for, og også dette utelot han fra brevet, muligens helt bevist for å stille seg selv i et bedre lys, respektstridig og oppsetsig oppførelse.³⁰⁷ Da tvangsarbeiderne skulle vise aktelse og lydighet ovenfor de overordnede i tvangsarbeidshuset og være høflige mot dem, men også alle andre som de kom i berøring med, ble også en slik adferd ansett som en forseelse på Opstad.³⁰⁸ Som vist i tabell 4.2 på side 61-62, var ikke Gabrielsen den eneste tvangsarbeideren som viste respektstridig og oppsetsig oppførelse mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923. Dette var faktisk den mest utbredt forseelsen i tvangsarbeidshuset, med hele 165 tilfeller.³⁰⁹ Etter å ha blitt anbrakt til Omsted, som konfronterte tvangsarbeideren med å ha opptrådt uforskammet ovenfor en av oppsynsbetjentene, forklarte Friedmann at han hadde handlet slik han gjorde, fordi oppsynsbetjenten til enhver tid var ute etter å ta ham. Dette hadde han begynt med etter at Gabrielsen beskadiget inventaret. Omsted fastslo, antakelig i sitt stille sinn og ikke åpenlyst foran tvangsarbeideren, at forargelsen og mistenksomhet Gabrielsen la for en dag virket rent sykkelig. Forklaringen var, mente han, ikke troverdig. Til tross for at han følte det slik, benyttet Omsted anledningen til å påminne alle oppsynsbetjentene på Opstad om hvor viktig det var at de til enhver tid opptrådte rolig og kontrollert, behandlet tvangsarbeiderne skånsomt og forståelsesfullt og snakket til dem på en ordentlig måte. Videre fikk de heller aldri legge hånd på tvangsarbeiderne. Etter å ha hørt Gabrielsen forklare seg, diskuterte Omsted saken med Funksjonærrådet. Han bestemte seg deretter for å refse tvangsarbeideren med én måned i enerom. Tiden skulle ikke medregnes i tvangsarbeidstiden. Beslutningen begrunnet han med at han gjentatte ganger hadde formanet ham om å oppføre seg ordentlig og at det heller ikke var lenge siden, bare noen dager, Gabrielsen ble irettesatt.³¹⁰

Som vist i tabell 4.3, som inneholder en oversikt over hvor mange ganger de forskjellige refselsesformene ble anvendt på Opstad tvangsarbeidshus mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, var det ikke uvanlig at tvangsarbeiderne som hadde begått en eller flere forseelser, ble anbrakt i enerom.³¹¹ Snarlig etter åpningen av Opstad, bemerket Omsted at det

³⁰⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁰⁸ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁰⁹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³¹⁰ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³¹¹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

ville vært håpløst å opprettholde ro, orden og disiplin dersom det ikke hadde vært tilgang til å bringe tvangsarbeiderne som var ute av kontroll til fornuft gjennom avsondring i enerom. Det var nemlig, konstaterte direktøren, få som ikke roet seg etter å ha tilbrakt litt tid helt alene. Og det viste seg sjelden nødvendig å gjenta oppholdet.³¹²

Tabell 4.3: Antallet ganger de forskjellige refselsformene ble anvendt³¹³

Refselser	Totalt*
Nektelse av beskjeftigelse	17
Berøvelse av måltider	2
Berøvelse av tobakk	24
Inndragning av arbeidspenger	21
Nedsettelse i en lavere klasse	16
Innsettelse i straffecelle**	48
Innsettelse i enerom**	35
Hardt natteleie	37
Kostinnskrenking til vann og brød	43
Mørk celle	24
Legemlig refselse	11
Totalt	278

* En refselse kunne gjelde for flere ulike forseelser begått samtidig.

** Omsted besluttet til tider ikke å medregne perioden tvangsarbeiderne satt i enerom og straffecelle i deres tvangsarbeidstid, slik at denne ble forlenget.

BITTERHET

Tvangsarbeiderne ble ikke bare ufrivillig anbrakt i enerom som følge av begåtte forseelser, men også hvis de utgjorde en fare for seg selv. Dette skjedde blant annet med tvangsarbeideren Xavier Xaviersen. Etter at en oppsynsbetjent hadde vært vitne til at han stoppet opp i slåttearbeidet for å gjemme en ljà under et oljehyre og straks hadde konfrontert ham med dette, hadde Xaviersen først opptrådt aldeles forstyrret og målbundet, før han til slutt, uten noen begrunnelse, hadde fortalte at han tenkte å bruke redskapet til å ta livet av seg selv. For å forhindre at det oppstod en uønsket situasjon, ble tvangsarbeideren hurtig anbrakt i

³¹² NOS 1915: 134, 28.

³¹³ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

enerom. Da Omsted fikk vite om hendelsen, oppsøkte han Xaviersen sporenstreks. Fordi tvangsarbeideren virket svært forfjamsset og forvirret, ba han en annen tvangsarbeider, Yngvar Yngvarsen, om å holde ham med selskap. Dette hadde beroliget Xaviersen nok til at han dagen etter meddelte Omsted at han nå ikke lenger ønsket å dø, men heller fortsette med slåttearbeidet.³¹⁴

Flere av tvangsarbeiderne opplevde sannsynligvis situasjonen de var i, som håpløs, og det er derfor, etter min mening, ikke så merkelig at de til tider utagerte slik som Xaviersen eller på andre måter. De aller fleste av dem, om ikke alle, følte at det var helt ufortjent, og følgelig også svært urettferdig, at de måtte oppholde seg på Opstad.³¹⁵ De hadde jo ikke begått noen alvorlig forbrytelse. Det stemmer for hovedparten av belegget, da de, som vist i tabell 3.3 på side 30-31, var anbrakt til tvangsarbeidshuset i henhold til § 16 i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap». Dette var, som nevnt, drukkenbolter som ikke hadde gjort seg skyldig i annet enn enten å få tre bøter for offentlig beruselse, forstyrre den alminnelige fred og orden, forsømme sine forsørgelsesplikter eller falle fattigvesenet til byrde.³¹⁶ En av tvangsarbeiderne som følte på urettferdigheten var Zakarias Zakariasen, som konstaterte at:

«vi har samme reglemang som Straffangerne som er hitsent fra Akershus og har begaat større eller mindre Strafbare hanlinger, naar jeg tenker paa al uret en ærlig arbeider maa lide i denne Verden, da nedber jeg Guds straffedom over alle som bærer skylden for saadane ulykker men Presten sa i sin prædikken i dag, at vi skulde ikke ønske noget ont over nogen av vore medmennesker, vil vi kunde efterkomme den formaning, da tror jeg nok det blev bedre. Men desverre jeg blir mære hatig for ver dag som gaar, jeg kan ikke til det jeg har lidt saa megen uret af Polletiet og andre, deraf kommer hatet.»³¹⁷

Zakariasens påstand om at tvangsarbeiderne på Opstad måtte følge de samme reglene som straffangene på Akershus landsfengsel, var ikke helt, men nesten riktig. Reglementene for tvangsarbeidshusene og landsfengslene, deriblant Akershus, lignet, som nevnt, nemlig i betydelig grad.³¹⁸ I de tilfellene der det var forskjeller var det som oftest strengere forhold og færre rettigheter for tvangsarbeiderne enn straffangene. Dette til tross for at et opphold i

³¹⁴ SAST/A-101535/O/Ob/L0115.

³¹⁵ Hille, *Kvinner dømt til tvangsarbeide*, 55 viser til Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1960), 23.

³¹⁶ Hauge, «... og alskens elendighet.», 18, 20; Hartmann, *Lov om løsgjænger, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900* (Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag, 1908), 17-18, 20; Hartmann, *Løsgjengerloven med kommentar* (Oslo: Grøndahl & Søns Forlag, 1934), 56, 61, 71.

³¹⁷ SAST/A-101535/O/Ob/L0113.

³¹⁸ Lov 12. desember 1903 om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide. https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1903-04&paid=8&wid=a&psid=DIVL854&pgid=a_1383

tvangsarbeidshus i utgangspunktet burde være mildere enn i fengsel.³¹⁹ Tvangsarbeidet var jo, som nevnt, først og fremst et forbedringstiltak, ikke en straff, for å bringe de arbeidsdyktige, men -uvillige løsgjengerne og drukkenboltene på fote igjen. Likevel var det stort sett motsatt, og flere av tvangsarbeiderne som ved en eller flere anledninger hadde tilbrakt tid både på Opstad og i et av landsfengslene, foretrakk fengselsstraffen fremfor tvangsarbeidet.³²⁰ Andre, deriblant Gabrielsen, anså de to institusjonene som likeverdige. Han skrev i et brev at: «Jeg tænkte først at spørre dig [...] om at du vilde søke om at jeg kunde faa komme paa Akershus Landsfængsel men det kan være, for fængsel er fængsel.»³²¹ Sannsynligvis skyldtes det at Gabrielsen og flere andre tvangsarbeiderne med ham foretrakk fengsel fremfor tvangsarbeidshus, vissheten om at de måtte gjennomgå en hardere hverdag enn straffangene, som ofte hadde begått langt mer alvorlige forbrytelser.

RØMNINGSFORSØK OG RØMNING

Det at de aller fleste av tvangsarbeiderne, om ikke alle, som nevnt, følte at det var helt ufortjent, og følgelig også svært urettferdig, at de måtte oppholde seg på Opstad, har sannsynligvis ikke redusert deres rømningslyst. Som forstander for Kristiania tvangsarbeidshus, hadde Omsted gjentatte ganger fått oppleve deres til tider sterke trang til stikke seg av gårde. Direktøren fulgte derfor utarbeidet på Opstad med adskillig spenning. Da verken gjerder eller murer holdt tvangsarbeiderne innesperret, var det mulig å rømme fra tvangsarbeidshuset.³²² Og dersom en eller flere først fikk det til og deretter for en tid også klarte å bevare den gjenvunnede friheten, var Omsted redd for at andre ville bli oppmuntret til å forsøke å gjøre det samme. Det var jo tross alt enkelt å bli påvirket ved eksempel. Dessuten var det da også en fare for at Opstad kunne bli ansett som en fiasko, noe Omsted så absolutt ikke ønsket.³²³

Allerede kort tid etter åpningen av Opstad, rømte tvangsarbeideren Ørjan Ørjansen. Sanner meddelte Omsted at tvangsarbeideren, som egentlig var beskjeftiget med å lage et steingjerde, hadde forsvunnet etter å ha forlatt arbeidsplassen for å gå på toalettet.³²⁴ Omsted besluttet seg fort for selv å finne ham, og det tok ikke lang tid før han kom over Ørjansen. Når han

³¹⁹ Hille, *Kvinner dømt til tvangsarbeide*, 55

³²⁰ Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1960), 23.

³²¹ SAST/A-101535/O/Ob/L0114.

³²² Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 67.

³²³ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 94-95.

³²⁴ SAST/A-101535/O/Ob/L0110.

oppdaget Omsted, falt han fullstendig sammen og angret øyeblikkelig.³²⁵ Han ble senere fremstilt for Omsted. Ørjansen forklarte da at rømningen var en plutselig innskytelse og absolutt ikke planlagt. Omsted besluttet seg deretter for å refse tvangsarbeideren med én måned i enerom. Tiden skulle ikke medregnes i den rømtes tvangsarbeidstid.³²⁶ Det at Ørjansen fikk konsekvenser for å stikke av er svært forståelig, da rømningsforsøk og rømning, naturlig nok, ble ansett som forseelser på Opstad.³²⁷ Tvangsarbeideren var, som vist i tabell 4.2 på side 61-62, en av 16 som enten forsøkte å rømme eller faktisk gjorde det fra tvangsarbeidshuset mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923. Alle tvangsarbeiderne som forlot Opstad uten tillatelse, ble funnet og returnert etter relativt kort tid. Ørjansen var videre en av 12 som ble refset for rømning.³²⁸

Til tross for at den første rømningen fra Opstad var mislykket, i det tvangsarbeideren ikke beholdt den gjenvunne friheten lenge, er det likevel mulig at Ørjansen ved eksempel hadde påvirket andre til å gjøre det samme.³²⁹ Det tok nemlig ikke mange månedene før noen igjen forsvant fra tvangsarbeidshuset på ulovlig vis. Da var det tvangsarbeiderne Åsmund Åsmundsen og Arne Arnesen som valgte å forlate arbeidsplassen. Begge ble pågrepet kort tid senere og anbrakt til Omsted for å avgi forklaring. Hverken Åsmundsen eller Arnesen hadde noe å si til sitt forsvar.³³⁰ Falsen hevdet at tvangsarbeiderne som rømte stort sett hadde forholdsvis lav intelligens og at de ofte ble lurt til å handle slik de gjorde av andre.³³¹ Om dette stemte, er det ingen grunn til å tro at det ikke også var gjeldende mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, når Omsted var direktør for Opstad tvangsarbeidshus. Derimot er det umulig å si om det var tilfellet for Åsmundsen og Arnesen. De kan enten ha oppviglet hverandre eller blitt forledet til å rømme av en annen, for situasjonen utenforstående tvangsarbeider. For Åsmundsen og Arnesen endte i hvert fall rømning med at Omsted, etter å ha diskutert saken med Funksjonærrådet, besluttet at de skulle få henholdsvis 20 og 15 slag rotting hver.³³²

Hvorfor Åsmundsen og Arnesen ikke fikk lignende konsekvens som Ørjansen for en tilsvarende forseelse, kan være både rent tilfeldig eller skyldes det faktum at Omsted ved

³²⁵ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 95-96.

³²⁶ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³²⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³²⁸ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0078; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0004.

³²⁹ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 97.

³³⁰ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³³¹ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 185-186.

³³² SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

tildeling av refselsler utviste individuelt skjønn. Legemlig refselse var uansett standard for rømningsforsøk og rømning, noe som gir et signal om hvor alvorlig forseelsen ble ansett.³³³ Av de, som vist i tabell 4.2 på side 61-62, 12 tvangsarbeiderne som ble refset for dette mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, ble ni slått med rotting. Det var ingen andre former for forseelse på Opstad tvangsarbeidshus som i så stor grad ble refset legemlig.³³⁴ Hvilken innflytelse anvendelsen av legemlig refselse for rømningsforsøk eller rømning hadde på tvangsarbeidernes rømningslyst, er det umulig å vite.³³⁵ Men etter at Åsmundsen og Arnesen henholdsvis fikk 20 og 15 slag rotting hver, gikk det lang tid før en tvangsarbeider rømte igjen.³³⁶

LEGEMLIG REFSELSE

Tvangsarbeiderne på Opstad kunne få opptil 25 slag med rotting, også kjent som spanskkrør. Rottingen var en meter lang og fire centimeter bred. Når de skulle refses slik, ble tvangsarbeidernes overkropp lagt over et tildekket bord og hendene og føttene deres ble fastbundet. Klærne fikk de beholde på. Slag med rotting ble gitt på baken. Den legemlige refselsen ble fullbyrdet av en av oppsynsbetjentene, men Omsted var alltid til stede.³³⁷ Det var som oftest også Sanner, som konstaterte at det å slå tvangsarbeiderne med rotting var en effektiv og nødvendig, men samtidig brutal og motbydelig handling som de aller fleste kviet seg for å overvære.³³⁸ Tvangsarbeiderne var, helt utvilsomt, enige med Sanner. Bertil Bertilsen bemerket i hvert fall i et brev at:

«Jeg har ikke havet brev [...] siden jeg kom til dette helvede. [...] saa sitter jeg uheldigvis i et fængsel, vel forvaret ifra frihedens glade omgivelser. [...]. Og Gud trøsste mig skulle jeg komme til [Opstad tvangsarbeidshus] igjen. [...] her maa de tro er fælt, her faar fangerne staakkepryl for den minste bakatel saa vi hörer deres hyl over hele anstalten. [...]. Hvad synes de om dette i et saa kristent land som Norge?»³³⁹

Som vist i tabell 4.3 på side 64, ble legemlig refselse anvendt ved 11 anledninger mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923. To av disse tilfellene gjelder en og samme tvangsarbeider,

³³³ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 68.

³³⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³³⁵ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 97.

³³⁶ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³³⁷ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³³⁸ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 68.

³³⁹ SAST/A-101535/O/Ob/L0114.

nemlig Casper Caspersen. Den første forseelsen som for ham endte i slag med rotting, var rømning. Caspersen hadde sett sitt snitt til å stikke av mens han var beskjeftiget med frakt av ved. Etter at han ble pågrepet, ble tvangsarbeideren fremstilt for Omsted for å forklare seg. Direktøren bemerket at det var merkelig at han hadde klart å rømme og tilbakelegge en såpass lang strekning som han gjorde, da Caspersen frem til tidspunktet han forsvant hadde oppholdt arbeidstroppen ved å gå i snegetempo fordi han angivelig slet med å gå. Etter å ha snakket med funksjonærrådet, bestemte Omsted seg for å refse tvangsarbeideren med 20 slag rotting.

En skulle tro at en som hadde blitt slått med rotting, som må ha vært en helt forferdelig opplevelse, ville forsøke å oppføre seg så forbilledlig at mulighetene for at han kan bli refset igjen, og da muligens legemlig, bortfalt. Men det virker det ikke som Caspersen tenkte slik. Kort tid etter at han ble refset legemlig for rømning, vegret han nemlig å arbeide.³⁴⁰ Da tvangsarbeiderne hadde arbeidsplikt på Opstad, ble det å motsette seg beskjeftigelse naturlig nok ansett som en forseelse.³⁴¹ Etter at Caspersen demonstrativt og utfordrende hadde nektet å bære stein, som var hans nye arbeidsoppgave på Opstad, ble han anbrakt til Omsted. Konfrontert med det han hadde gjort, hevdet tvangsarbeideren at han gjorde det han maktet. Direktøren bemerket at Caspersen er en kjempekar, av enorme legemskrefter, som utvilsomt kunne klare slikt arbeid. Han informerte tvangsarbeideren om at ved å handle seg slik, ikke bare ødela han all arbeidslyst og -glede i egen arbeidstropp, men nedsatte også arbeidstempoet i så betydelig grad at det ble ansett som sabotasje.³⁴² Caspersen erkjent etter hvert at han hadde oppført seg dårlig og lovt å vise seg svært motivert og arbeidsom dersom han for denne gang slapp konsekvenser. Omsted ønsket å foreløpig avvente med refselse, men gi tvangsarbeideren 15 slag rotting dersom han ikke gjorde som lovet. Funksjonærrådet var enige. Dessverre gikk det ikke langt tid før Caspersen igjen, også denne gangen på en demonstrativ og utfordrende måte, nektet å bære stein. Etter igjen å ha diskutert saken med funksjonærrådet, besluttet Omsted at det var på tide at Caspersen ble refset legemlig. Når tvangsarbeideren ikke responderte som ønskelig på velvilje, måtte han lære at det var alvor på brutalt vis.³⁴³

³⁴⁰ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁴¹ Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 179; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁴² SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁴³ SAST/A-101535/O/Oa/L0078.

SABOTASJE

Mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, var det kun denne ene gangen hvor arbeidsvegving endte med rottingslag.³⁴⁴ Det er umulig å si helt sikkert, men antakelig valgte Omsted å refse Tiderstedt legemlig, fordi tvangsarbeideren, ved å, på en demonstrativ og utfordrende måte, nekte å arbeide, blant annet nedsatte arbeidstempoet i egen arbeidstropp i så betydelig grad at det ble ansett som sabotasje, dvs. forhindring av arbeidsvirksomhet ved å gjøre minst mulig så sakte som mulig.³⁴⁵ Direktøren påpekte at det var svært viktig å slå hardt ned på de som stod i bresjen for slik uakseptabel adferd. Tvangsarbeiderne måtte forstå at det kunne få alvorlige følger for dem ikke bare om de selv nektet å arbeide, men også dersom de forsøkte å påvirke andre til ikke å holde seg i kontinuerlig beskjeftigelse.³⁴⁶ Det er ikke merkelig at Omsted tenkte slik. Han var jo tross alt direktør for Opstad, hvor arbeid var helt avgjørende for tvangsarbeidernes forbedring og følgelig utgjorde en stor del av deres hverdag.

DOVENSKAP

At arbeidet var en så viktig del av tvangsarbeidernes hverdag, var antakeligvis grunnen til at de på Opstad også anså dovenskap som en forseelse.³⁴⁷ Med mindre det var på et legitimt grunnlag, var det nemlig helt uakseptabelt at tvangsarbeiderne viste seg late og valgte å ta seg et opphold i arbeidet. En av de som slapp med en irettesettelse etter å ha blitt anmeldt for i å ha vist seg doven, men også respektstridig og oppsetsig, var David Davidsen.³⁴⁸ Mens han var beskjeftiget med opprydningsarbeid, hadde tvangsarbeideren, som var kjent for å være tilbøyelig til å småprate i arbeidstiden og gjentatte ganger hadde blitt tilsnakket for dette, forsøkt å innlede en konversasjon med en annen tvangsarbeider, Eivind Eivindsen.³⁴⁹ Dette var, som nevnt, ikke lov med mindre det var nødvendig for arbeidets skyld. Da en oppsynsbetjent hadde beordret ham om å slutte med det og fortsette med arbeidet, hadde Davidsen svart i et oppsetsig tonefall at: «det gjør ikke no at prate naar jeg arbeider».³⁵⁰ Oppsynsbetjenten mente at tvangsarbeideren, fordi han pratet med andre, ikke presterte så godt arbeid som han med god vilje kunne. Han valgte derfor å ta ham med seg til Omsted.³⁵¹

³⁴⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁴⁵ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; *Det norske akademis ordbok*, s.v. «Sabotasje», 26.10.2021. <https://naob.no/ordbok/sabotasje>.

³⁴⁶ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁴⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁴⁸ SAST/A-101535/O/Oa/L0078; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁴⁹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁵⁰ SAST/A-101535/O/Ob/L0110.

³⁵¹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

Fremstilt for direktøren, hevdet Davidsen at han gjorde det han ble pålagt og nektet for å ha vært doven. Han erkjente heller ikke at han hadde snakket til oppsynsbetjenten på en uhøflig måte. Det hadde i hvert fall aldri vært med vilje. Han ba om tilgivelse og bedyret at hvis han bare fikk fortsette med utearbeidet, skulle han både være langt mer arbeidsom og opptre respektfullt.³⁵² Dette viser for øvrig, etter min mening, at forsøket med å gjøre opprydning- og dyrkningsarbeidet til en spesielt ettertraktet beskjeftigelse som det skulle føles som et stort nederlag å miste, sannsynligvis fungerte godt.³⁵³ Det var i det minste noe Davidsen i betydelig grad ville anstrenge seg for å beholde. Etter å ha diskutert saken med funksjonærrådet, bestemte Omsted seg, som påpekt, for å irettesette tvangsarbeideren og gi ham mulighet til å fortsette med sin forhenværende beskjeftigelse.³⁵⁴

En som, i motsetning til Davidsen, derimot ble refset for å dovenskap, var Frikk Frikksen. Tvangsarbeideren ble oppdaget da han seg et kort avbrekk fra arbeidet. Deretter ble han hurtig anbrakt til Omsted for å forklare seg. Frikksen hevdet at han egentlig hadde ønsket å arbeide, men ikke klart det fordi han følte seg dårlig. Olsen undersøkte ham både en og to ganger, men kunne ikke finne at det feilte ham noe. Tvangsarbeideren erkjente etter hvert at han ikke var veldig dårlig, men bemerket at han hadde vondt i magen. Omsted mente at det i dette tilfellet var passende med en refselse. Årsaken til at Omsted refset Frikksen, og ikke Davidsen, kan muligens være at Frikksen, til forskjell fra Davidsen, som ba om tilgivelse og bedyret ikke å være doven igjen, valgte å lyve på seg sykdom fremover å legge seg flat med en gang han ble konfrontert med det han hadde gjort. Etter å ha gjennomgått alle forseelsene begått på Opstad mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, virker det for meg som at Omsted godtok mye så lenge tvangsarbeiderne ba om unnskyldning og lovet å forbedre seg.

ANBRINGELSE I STRAFFECELLE

Etter å ha diskutert saken med Sanner, besluttet Omsted seg for å anbringe Frikksen i straffecelle i syv dager.³⁵⁵ Opstad tvangsarbeidshus bestod, som nevnt, av en treetasjes hovedbygning i korsform med fire fløyer utgående fra en midthall, hvorav én cellefløy med 31 enkeltrom, to sidefløyer med til sammen 12 fellesrom og én administrasjonsfløy, i direkte forbindelse med en enetasjes økonomibygning med kjøkken, vaskeri og verksteder. Under

³⁵² SAST/A-101535/O/Ob/L0110; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁵³ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 93; NOS 1915: 134, 29.

³⁵⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0078.

³⁵⁵ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

administrasjonsfløyen fantes det en kjeller som blant annet inneholdt åtte straffeceller. Disse ble opprinnelig lagt her fordi det var ønskelig å holde tvangsarbeiderne som ble anbrakt hit så adskilt som mulig fra de andre.³⁵⁶ Anbringelse i straffecelle var, som vist i tabell 4.3 på side 64, refselsen Omsted anvendt mest ovenfor tvangsarbeiderne mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923.³⁵⁷

Det å bli holdt isolert fra omverdenen i enerom, var, som nevnt, sannsynligvis en svært nedstående opplevelse. Men tvangsarbeiderne bosatt der fikk, selv om de ble holdt avsondret fra andre, i det minste bevege seg ute i fri luft og gå på skolen og i kirken. Det samme kan ikke sies om de som ble anbrakt i straffecelle. Og her fantes det heller ikke, i motsetning til både ene- og fellesrommene, hverken stol, bord eller annet som kunne gjøre tilværelsen mer bekvem for tvangsarbeiderne, men derimot bare en bar briks som hodeputen, lakenet og ullteppet kunne legges på om natten.³⁵⁸ Antagelig var det å sitte i straffecelle en forferdelig og svært brutal opplevelse, noe Frikkens langt på vei bekrefter i et brev:

«Nu jeg sitter her i mon ensomhet saa for jeg svare dig, paa dit kjærkomne brev. [...]. Jeg sitter nemlig her og skal utsone en straf som jeg har ufortjent. Det var en saadane varm skjolskjinsdag, jeg stod utte paa lökka her og kulta sten saa svetten rant og saa kom jeg til og stelle mig under givakt med slegga paa skuldra en stund, for jeg hade lit vont i sia som du vet, jeg hade ikke anelse om nogen ting. Da jeg kom ind til frukost og hade spist blev jeg inkalt til Direktören for dovenskap [...] saa fik jeg 7 dager i kjellern og tobak og frukostfortabelse som vedvarer endnu. Jeg for ikke ha böker eller nogen ting, dem vilde nekte mig og skrive og men saa fik jeg da endlig laav sent i kveld. Nu har jeg vert pa straf [lenge] og Gud vet naar ti jeg blir ferdig, jeg er saa sulten om dagen saa tarma skriger. Jeg har vert nesten tre aar nede i Akershus men aldri vert strafet for en slik liten bakkedel. Jeg vet om dem som har nekta og arbe her, han slap straf, saa dem jør untagelser. Men jeg haaber jeg lever dem maana jeg har ijen vis jeg ikke sulter ijel.»

KOMBINASJON AV KONSEKVENSER

³⁵⁶ Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909), 7: Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 79.

³⁵⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁵⁸ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

I brevet forteller Friksen at han ikke bare ble anbrakt i straffecelle, men for en periode også ble berøvet for et måltid, i dette tilfellet frokost, og tobakk.³⁵⁹ Det er noe usikkert om dette faktisk skjedde, da det kun kommer frem i brevet og ikke i hverken refselse- eller forhørsprotokollen.³⁶⁰ Det er jo alltid en mulighet for at tvangsarbeideren overdrev for å, f. eks., få mer støtte og medlidenhet fra mottakeren av brevet. Omsted hadde i hvert fall anledning, om han ønsket det, til å anvende forskjellige refselsesformer, deriblant berøvelse av måltider og tobakk, samtidig. Han kunne også gi refselser i kombinasjon med enten en advarsel og/eller irettesettelse.³⁶¹ Tabell 4.4 inneholder en oversikt over hvor mange ganger de forskjellige refselsesformene på Opstad ble tildelt tvangsarbeiderne enten alene eller i kombinasjon med en advarsel, irettesettelse og/eller en eller flere andre refselser mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923.

Tabell 4.4: Antallet refselser tildelt enten alene eller i kombinasjon med advarsler, irettesettelser eller andre refselser³⁶²

Refselser	Antall ganger anvendt alene	Antall ganger anvendt i kombinasjon*
Nektelse av beskjeftigelse	10	7
Berøvelse av måltid	1	1**
Berøvelse av tobakk	19	5
Inndragning av arbeidspenger	10	11
Nedsettelse i en lavere klasse	2	14
Innsettelse i straffecelle	19	29
Innsettelse i enerom	1	34
Hardt natteleie	0	37
Kostinnskrenking til vann og brød	8	35
Mørk celle	3	21
Legemlig refselse	10	1
Totalt	83	195

* I denne tabellen kommer det frem at refselsen ble tildelt i kombinasjon med enten en advarsel, en irettesettelse og/eller en eller flere andre refselsesformer, men ikke konkret hva.

³⁵⁹ SAST/A-101535/O/Ob/L0110.

³⁶⁰ SAST/A-101535/O/Ob/L0110; SAST/ A-101535/O/Oa/L0081/0004; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁶¹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁶² SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

** Dersom en betrakter det Frikksen skrev som troverdig, var han én av tre tvangsarbeidere som ble berøvet for et måltid mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923. I tabell 4.3 på side 64 står det at dette kun skjedde i to tilfeller. Dette er som følge av tabellen kun er basert på refselsene nedskrevet i forhørsprotokollene. For øvrig utmerker berøvelse av måltid seg tydelig som den klart minste anvendte refselsesformen i perioden.

Omsted kunne, som nevnt, gi en advarsel og/eller irettesettelse i kombinasjon med en eller flere refselsers, men også enten alene eller med hverandre.³⁶³ Tabell 4.5 inneholder en oversikt over hvor mange ganger tvangsarbeiderne ble tildelt en advarsel eller en irettesettelse enten alene eller i kombinasjon med en annen advarsel eller irettesettelse og/eller en eller flere refselsers mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923.

Tabell 4.5: Antallet irettesettelser og advarsler tildelt enten alene eller i kombinasjon med en annen advarsel, irettesettelse og/eller en eller flere refselsers³⁶⁴

Irettesettelser, advarsler og refselsers	Antall ganger anvendt alene	Antall ganger anvendt i kombinasjon*
Advarsel	100	46
Irettesettelse	141	44
Totalt	241	90

* I denne tabellen kommer det frem om advarselen og irettesettelsen ble tildelt i kombinasjon med enten en advarsel, en irettesettelse og/eller en eller flere andre refselsesformer, men ikke konkret hva.

TOBAKK OG -BERØVELSE

Falsen mente at tobakken var en av Opstads fremste midler for å oppnå ro og orden, da den av de aller fleste tvangsarbeiderne ble ansett som en nødvendighetsartikkel på linje med mat og drikke. Det var, konstaterte han, umulig å drive tvangsarbeidshuset uten.³⁶⁵ Det er ingen grunn til å tro at det ikke også var gjeldende mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, når Omsted var direktør for Opstad tvangsarbeidshus. For tvangsarbeiderne må det å ha blitt berøvet for tobakk derfor ha vært hardt. Likevel var dette, som vist i tabell 4.3 på side 64, ganske vanlig. Mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923, refset Omsted tvangsarbeiderne med en periode uten tobakk hele 24 ganger. Refselsen ble, som vist i tabell 4.4, anvendt alene i 19 tilfeller og

³⁶³ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁶⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁶⁵ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 66-67.

er følgelig, sammen med anbringelse i straffecelle, den refselsesformen som oftest ble brukt slik.

Tvangsarbeiderne fikk ikke vanlig tobakk, men skråtobakk. Dette var som følge av en redsel for at en eller annen ikke skulle klare å motstå fristelsen til å bruke fyrtoyet til ildspåsettelse.³⁶⁶ Frykten var nok i enkelte tilfeller velbegrunnet. Eksempelvis forsøkte ikke tvangsarbeideren Greger Gregersen å slukke en brann som, av ukjente årsaker, oppstod i kjelleren under administrasjonsfløyen, men uttalte derimot, mens han lo hjertelig, at: «Bare let det brænde; jeg var tilfreds hele [om tvangsarbeidshuset] brændte». Etter å ha overhørt tvangsarbeiderens bemerkning, valgte Omsted umiddelbart å anbringe Gregersen, som for øvrig var kjent som et ondsinnet og brutalt individ som alltid forsøkte å få i stand bryderier og ubehageligheter ved å oppvige de andre, i enerom. Det var nemlig, som i tilfellet til Knutsen, en risiko for at han kunne påvirke andre tvangsarbeidere i negativ, muligens farlig, retning dersom han fikk mulighet til det i et fellesrom.³⁶⁷

En, antakelig ganske naturlig, følge av at tvangsarbeiderne var avhengige av tobakk, var at de som følte de hadde for lite av det, kunne bli fristet til å lage mer på egenhånd. Dette var tilfellet for Henrik Henriksen. Han ble anbrakt til Omsted etter å ha blitt funnet mens han forsøkte å male snus av aske med en seildukssko.³⁶⁸ I tvangsarbeidshuset ble tobakkstilvirkning betraktet som upassende oppførsel. Dette var en sekkebetegnelse for flere forskjellige uanstendige handlinger som ble ansett som forseelser på Opstad. Som vist i tabell 4.2 på side 61-62, var det ikke uvanlig at tvangsarbeiderne oppførte seg upassende mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923. Og Henriksen var ikke alene om å bedrive tobakkstilvirkning. I samme periode skjedde dette syv ganger. De som ble refset for det ble, muligens passende nok, berøvet for den dyrebare nødvendighetsartikkelen over kortere eller lengre tid.³⁶⁹ Dette gjaldt også Henriksen, da Omsted besluttet å berøve ham for tobakk i én måned.³⁷⁰

POLITUR

Det var ikke bare tobakk som ble forsøkt lagd på Opstad, men også rusfremkallende drikke. Dette ble, forståelig nok med tanke på at tobakkstilvirkning ble betraktet slik, ansett som

³⁶⁶ Olsen, *Til Jæderen for å trille tåke* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 66.

³⁶⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁶⁸ SAST/A-101535/O/Ob/L0113.

³⁶⁹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁷⁰ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

upassende oppførsel.³⁷¹ En av tvangsarbeiderne som med politur, dvs. poleringsvæske, forsøkte å lage rusfremkallende drikke, var Ingolf Ingolfsen.³⁷² Han fikk det imidlertid ikke i seg, da han ble oppdaget før han hadde fått laget det ferdig. Ingolfsen erkjent at det han hadde gjort var galt og ba om tilgivelse og Omsted lot ham, sannsynligvis derfor, slippe med en irrettesettelse. Like overbærende hadde han ikke vært med Jesper Jespersen. Han lagde, som Ingolfsen, rusfremkallende drikke av politur. Men i motsetning til ham, drakk Jespersen seg deretter full. For dette, besluttet Omsted ikke bare å anbringe ham i enerom, men også å innskrenke kostholdet hans til vann og brød i tre dager.³⁷³ Kostinnskrenkning til vann og brød, var, som vist i tabell 4.3 på side 64, den nest mest anvendte refselsen på Opstad mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923. Tvangsarbeiderne måtte aldri spise slik i mer enn 20 dager. Og det måtte gå minst 2 uker mellom hver gang. Når tvangsarbeiderne ble refset med kostinnskrenkning til vann og brød, fikk de daglig rent, friskt vann og 750 gram bløtt brød eller den halve vekt i hardt brød. Dersom Omsted ønsket det, hadde han anledning til å øke brødmengden.³⁷⁴

MORALSK PÅVIRKNING

SJELESORG

I den utstrekning som forholdene tilsa og tillot, skulle presten ved samtale med tvangsarbeiderne forsøke å forbedre dem moralsk ved å lære dem hvilke normer, verdier og holdninger som ble ansett som akseptable og forsøkt praktisert ikke bare av enkeltindivider, men av samfunnet som helhet.³⁷⁵ Gitzkie konstaterte at det ikke var like enkelt, heller overmåte vanskelig og omtrent fruktesløst, å påvirke tvangsarbeiderne positivt, som det var for dem å påvirke hverandre negativt.³⁷⁶ Han ble ofte møtt av enten en opposisjon eller en likegyldighet som det viste seg umulig å ha noen innflytelse på.³⁷⁷ For Gitzkie virket det som at de aller fleste tvangsarbeiderne på Opstad hadde tapt enhver evne til å forbedre seg moralsk.³⁷⁸

³⁷¹ SAST/SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁷² SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; *Ordnett*, s.v. «Politur». 20.10.2021. <https://www.ordnett.no/search?language=no&phrase=politur>.

³⁷³ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁷⁴ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁷⁵ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; *Store norske leksikon*, s.v. «Moral», av Mathea Slåttholm Sagdahl, 22.10.2021. <https://snl.no/moral>.

³⁷⁶ NOS 1920: 110, 19; NOS 1922: 135, 19.

³⁷⁷ NOS 1922: 135, 19.

³⁷⁸ NOS 1923: 173, 16.

Under samtalene med tvangsarbeiderne skulle presten også øve sjelesorg, dvs. la dem lette på følelsesmessig smerte og psykiske belastninger ved å la dem dele sine tanker, lengsler, fortvilelser og tvil.³⁷⁹

GUDSTJENESTE

På Opstad ble det holdt gudstjeneste hver søn- og helligdag.³⁸⁰ Frem til han gikk av i 1917, var det Skallerud som stod for disse, deretter Gitzkie.³⁸¹ Alle tvangsarbeiderne som tilhørte statskirken, var forpliktet til å delta. I kirken måtte de sette seg ned som anvist, og deretter stille og sømmelig overvære gudstjenesten.³⁸²

Både i 1917 til 1919 og i 1921 til 1923 bemerket Gitzkie at tvangsarbeiderne oppførte seg svært godt og ikke på noe tidspunkt opptrådte forstyrrende på noen måte.³⁸³ De aller fleste fulgte stort sett oppmerksomt med.³⁸⁴ En velgjørende stillhet hersket blant tvangsarbeiderne, påpekte Gitzkie, med unntak av når de sang med liv og lyst.³⁸⁵ Da mange var veldig glade i musikk, var det flere som var både fornøyde og takknemlige når de fikk anledning til å synge.³⁸⁶ At Gitzkie i 1920 ikke konstaterte at tvangsarbeiderne hadde oppført seg godt og ikke opptrådt forstyrrende, kan muligens være forårsaket av at Kjetil Kjetilsen ble anmeldt for å ha sagt ukvemsord under en gudstjeneste.³⁸⁷ Det å opptre forstyrrende under en gudstjeneste ble på Opstad betraktet som upassende oppførsel. Slik adferd var, som tilvirkning av både tobakk og rusfremkallende drikke, derimot sjeldent og mellom 15. april 1915 og 22. februar 1923 skjedde det bare fire ganger.³⁸⁸ En mulig forklaring på dette kan være at de aller fleste tvangsarbeiderne likte å gå i kirken.³⁸⁹ Stort sett var det få, om ingen, som ba seg fritatt for deltakelse i gudstjenesten.³⁹⁰ Da Omsted mistenkte Kjetilsen for å være mentalt tilbakestående, rådførte han seg med Olsen før han besluttet å anbringe tvangsarbeideren i enerom og beskjefte ham med sponarbeid der.³⁹¹ Dette var vanlig fremgangsmåte ved

³⁷⁹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; *Ordnett*, s.v. «Sjelesorg». 18.10.2021. <https://www.ordnett.no/search?language=no&phrase=SJELESORG>

³⁸⁰ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; NOS 1915: 134, 29; NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 28; NOS 1919: 79, 21; NOS 1920: 110, 18; NOS 1921: 132, 19; NOS 1922: 135, 18-19; NOS 1923: 173, 16.

³⁸¹ NOS 1917: 17, 18; RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁸² RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁸³ NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 28; NOS 1919: 79, 22; NOS 1921: 132, 19; NOS 1922: 135, 19; NOS 1923: 173, 16.

³⁸⁴ NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 28; NOS 1921: 132, 19; NOS 1922: 135, 19; NOS 1923: 173, 16.

³⁸⁵ NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 28; NOS 1919: 79, 22; NOS 1921: 132, 19; NOS 1922: 135, 19; NOS 1923: 173, 16.

³⁸⁶ NOS 1922: 135, 19.

³⁸⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁸⁸ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

³⁸⁹ NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 28

³⁹⁰ NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 28; NOS 1919: 79, 22

³⁹¹ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003; SAST/A-101535/O/Oa/L0078.

beslutning om refselse av en tvangsarbeider som en enten tenkte eller visste led av såkalte svekkede, mangelfullt utviklede eller sykelig forstyrrede sjelsevner.³⁹² På tilsvarende vis, kan årsaken til at Skallerud ikke kom med lignende bemerkninger som Gitzkie i perioden han fungerte som prest ved Opstad, muligens skyldes at først Ludvig Ludvigsen og Mikael Mikaelson og deretter Nils Nilsen ble tatt for å uroligheter under gudstjenesten.³⁹³ Fremstilt for Omsted, fortalt både Ludvigsen og Mikaelson at et omslag ved et uhell falt gulvet i forbindelse med at den ene lånte den andre en Bibel. Begge tvangsarbeiderne ble irettesatt og advart mot å opptre forstyrrende under gudstjenestene.³⁹⁴ Omsted tildelte også Nilsen en irettesettelse.³⁹⁵ Skallerud hadde anklaget ham for å prate med en annen under gudstjenesten.³⁹⁶ Etter å ha blitt anbrakt til Omsted, forklarte tvangsarbeideren at han ikke hørte så godt og derfor hadde henvendt seg til en de andre for å få vite hvilken sang de skulle synge.³⁹⁷

Hvis det var gunstig for tvangsarbeiderne, kunne det også holdes foredrag.³⁹⁸ Dette skjedde gjentatte ganger i regi av Omsted og Gitzkie, men også av tilreisende.³⁹⁹ Foredragene, som til tider var med lysbilder, var av religiøst innhold, andre av mer hverdagslig. Uavhengig av dette ble de stort sett omfattet med betydelig interesse.⁴⁰⁰ Derimot hadde foredragene, konstaterte Gitzkie, sannsynligvis blitt overvært av enda flere om ikke noen få tvangsarbeidere plaget de som deltok blant annet ved å håne dem og kalle dem for hyklere. Dette hadde ført til at enkelte sluttet å komme og andre ikke turte å møte opp i første omgang.⁴⁰¹ Det var også vært et par kirkekonserter av tilreisende sangerinner, mannskor og musikkorps. Omsted bemerket at musikken spesielt hadde betydd mye for flere av tvangsarbeiderne, men at de fleste uansett var takknemlige for enhver form for underholdning.⁴⁰² Det kviknet dem opp, fastslo han, og kastet et lite lysglimt inn i deres ellers ofte tunge og mørke sinnstilstand.⁴⁰³

SKOLE

³⁹² RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁹³ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁹⁴ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001.

³⁹⁵ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁹⁶ SAST/A-101535/O/Ob/L0110.

³⁹⁷ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002.

³⁹⁸ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

³⁹⁹ NOS 1919: 79, 21; NOS 1922: 135, 19; NOS 1923: 173, 16.

⁴⁰⁰ NOS 1919: 79, 21.

⁴⁰¹ NOS 1922: 135, 19.

⁴⁰² NOS 1919: 79, 21; NOS 1923: 173, 16.

⁴⁰³ NOS 1923: 173, 16.

Presten, som på Opstad tvangsarbeidshus også fungerte som lærer, skulle undervise tvangsarbeiderne i elementære skolefag, hovedsakelig engelsk, men til tider også norsk og matematikk, med flid og omhu dersom de ønsket det og Omsted samtykket.⁴⁰⁴ Gjennom undervisningen skulle de ikke bare tilegne seg kunnskaper som de kunne behøve, men også forbedres moralsk og få åndelige impulser.⁴⁰⁵ På Opstad hadde tvangsarbeiderne som oftest kveldsskole i en til tre timer ukentlig, da de var beskjeftiget med enten ute- eller innarbeid på dagtid.⁴⁰⁶ Dette var med unntak av i 1921 og 1922, da det, muligens som følge av at ingen ønsket å lære seg noe dette året, ikke ble holdt noen undervisning i det hele tatt for tvangsarbeiderne.⁴⁰⁷ Det var i perioden 15. april 1915 til 22. februar 1923 generelt ikke så mange som benyttet seg av muligheten til å få undervisning.⁴⁰⁸ Videre viste det seg ganske fort at en del av de som gjorde det nokså tidlig på kvelden ikke klarte å følge med, noe som ikke egentlig var spesielt overraskende. Etter en lang og strevsom arbeidsdag var det naturlig at tvangsarbeiderne var trette.⁴⁰⁹ Derimot var det flere som viste stor interesse, fulgte godt med i undervisningen og var flinke og iherdige i arbeidet med de forskjellige fagene.⁴¹⁰

På Opstad var det også et eget bibliotek. Det ble styrt først av Skallerud og deretter av Gitzkie.⁴¹¹ 30. juni 1915 omfattet biblioteket 839 bøker av både religiøs, belærende og underholdende innhold.⁴¹² Antallet økte stadig, og syv år senere, 30. juni 1922, var det på 1137.⁴¹³ Av boksamlingen kunne tvangsarbeiderne låne bøker til fritidslesing, dvs. mellom kl. 19 og 20.45.⁴¹⁴ Det var hovedsakelig de underholdende som ble valgt lest.⁴¹⁵ De som var bosatt i enerom, kunne gjøre dette en gang ukentlig, i motsetning til de bosatt i fellesrom, som kunne låne annenhver uke. Uavhengig av boforhold, var tvangsarbeiderne ansvarlig for bøkene de tok med seg inntil de var levert tilbake. De måtte behandle dem forsiktig og hverken rive dem i stykker, brette sidene, skrive og tegne i dem eller ødelegge dem på annen

⁴⁰⁴ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; NOS 1915: 134, 29; NOS 1916: 159, 20; NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 29; NOS 1919: 79, 22; NOS 1920: 110, 19; NOS 1923: 173, 17.

⁴⁰⁵ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴⁰⁶ NOS 1916: 159, 20; NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 29; NOS 1919: 79, 22; NOS 1920: 110, 19; NOS 1923: 173, 17.

⁴⁰⁷ NOS 1921: 132, 20; NOS 1922: 135, 20.

⁴⁰⁸ NOS 1915: 134, 29; NOS 1916: 159, 20; NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 29; NOS 1919: 79, 22; OS 1920: 110, 19; NOS 1923: 173, 17.

⁴⁰⁹ NOS 1917: 17, 20.

⁴¹⁰ NOS 1918: 30, 29; NOS 1919: 79, 22; NOS 1920: 110, 19; NOS 1923: 173, 17.

⁴¹¹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴¹² RA/S-1043/D/Db/L0164/0003; NOS 1915: 134, 29.

⁴¹³ NOS 1922: 135, 20.

⁴¹⁴ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴¹⁵ NOS 1922: 135, 20.

måte.⁴¹⁶ Tvangsarbeiderne benyttet biblioteket på Opstad flittig, og leselysten var stor.⁴¹⁷ Bøkene behandlet de gjennomgående upåklagelig.⁴¹⁸

Opprinnelig var tanken at tvangsarbeiderne på Opstad ikke skulle få lese aviser, med mindre de omhandlet velferdsanliggender, og i så fall bare etter særlig tillatelse av Omsted.⁴¹⁹ Det kan virke som at dette ikke ble godt mottatt. Tvangsarbeideren Ole Olsen skrev nemlig i et brev til Omsted at:

«Undertegnede tilater sig herved ærbødigst at anholde overfor Hr. Direktøren om at der kunde anskaffes et Tidsskrift der gjør os det muligt at følge begivenhetenes gang i denne kritiske Tid. Der er jo mange av os som intreserer sig for Verdenskrigen nu da vort Land blandt de mange övrige Lande [...] lider overlast. Vort Fædrelands ve og vel ligger ogsaa os meget paa hjerte, saa det føles bittert at holdes aldeles utenfor al kundskap om dagens Begivenheter. Der er oss fortalt at fangerne paa Akershus Landsfængsel for utlaant Allers Familiejournal med tillægget «Krig og Fred». Vi haaber Hr. Direktøren indrømmer os en lignende gunst.»

Omsted videresendte Skallerud forespørselen til betenkning. Etter kort tid ble saken henlagt.⁴²⁰ I 1916 bestemte derimot Fængselsstyrelsen seg for å utgi en avis for tvangsarbeidere og fanger i både lands-, krets-, hjelpe- og småfængsler. Hensikten var blant annet å gi disse en mulighet til å følge med på viktige hendelser rundt omkring i verden slik at de ikke var helt uvitende når de ble løslatt. Avisen ble kalt «Bladet». Det utkom først gang 4. mars 1917 og ble deretter utgitt annenhver uke. Tvangsarbeiderne på Opstad tvangsarbeidshus fikk anledning til å lese «Bladet» på søndager.⁴²¹

SAMMENFATNING

Ved sin ankomst til Opstad ble løsgjengerne og drukkenboltene i stod grad håndtert slik som straffangene ved bl. a. Akershus landsfængsel.⁴²² Det var registrering, utdeling av klær og nødvendig utstyr, legeundersøkelse og samtale om hvilke forventninger som ble stilt dem.

⁴¹⁶ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴¹⁷ NOS 1916: 159, 20; NOS 1917: 17, 20; NOS 1918: 30, 29; NOS 1919: 79, 22; NOS 1920: 110, 19; NOS 1921: 132, 20; NOS 1922: 135, 20.

⁴¹⁸ NOS 1920: 110, 19; NOS 1921: 132, 20; NOS 1922: 135, 20.

⁴¹⁹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴²⁰ SAST/A-101535/O/Ob/L0110.

⁴²¹ NOS 1917: 17, 1-2.

⁴²² Lov 12. desember 1903 om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide. https://www.stortinget.no/nn/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlingar/Lesevisning/?p=1903-04&paid=8&wid=a&psid=DIVL854&pgid=a_1383

Tvangsarbeiderne ble deretter plassert på fellesrom eller enerom.⁴²³ Fellesrommene var den største mangelen ved tvangsarbeidshuset.⁴²⁴ Dette var som følge av at der hvor tvangsarbeiderne kom sammen i fellesskap, ville det alltid være muligheter for en oppviger til å lage opptøyer.⁴²⁵

Døgnrytmen var strengt regulert, og bestod i hovedsak av arbeid og måltider.

Tvangsarbeiderne hadde i underkant av to timer egentid om kvelden, til å gå på skole eller drive med fritidssysler. Kostholdet på Opstad skulle først og fremst være næringsrikt, men med noe større rasjoner til de som hadde hardt fysisk arbeid eller spesielle behov.⁴²⁶ Enkelte var fornøyd med maten, mens andre påpekte at den var simpel og de gikk sultne.⁴²⁷

Arbeidsplikten var essensen i oppholdet på tvangsarbeidshus. Individene var i utgangspunktet ansett som arbeidsu villige og skulle lære seg at arbeid var tilværelsens innhold.⁴²⁸ Avhengig av helsetilstand ble individene satt til henholdsvis inne- eller utarbeid. Innearbeid var stort sett for de som var faglærte, eller ikke hadde helse til å arbeide ute, som var fysisk hardt og anstrengende. Tvangsarbeiderne ble stort sett organisert i arbeidstroppe r, men de fikk ikke lov å kommunisere med hverandre.⁴²⁹ Omsted fastslo at utarbeidet generelt virket å ha god effekt på tvangsarbeidernes helsetilstand.⁴³⁰

Disiplinen ved Opstad var streng, men tvangsarbeidere kunne gis tillit og dermed få mer ettertraktede arbeidsoppgaver som innebar at de kunne ferdes mer fritt.⁴³¹ De ble plassert i klasser fra 1. til 3. klasse, hvor 3. klasse var trinnet med mest fordeler som f.eks. hyppigere brevskrivning, besøk, bruk av tegnebøker spille instrument – og tobakk hver dag. Alle startet i 1. klasse og kunne flyttes oppover ved god oppførsel og opptjening av arbeidspenger. Arbeidspenger var eneste godtgjørelse for det utførte arbeidet, satsen var avhengig av klassen tvangsarbeiderne befant seg i. Det var Omsted som vurderte individene og styrte disse midlene.

⁴²³ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴²⁴ «Opstad værre end fængsel sier fangerne».

⁴²⁵ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 20-21.

⁴²⁶ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴²⁷ SAST/A-101535/O/Ob/L0114; SAST/A-101535/O/Ob/L0110; SAST/A-101535/O/Ob/L0113.

⁴²⁸ Petersen, *Tvangsarbeiderne på Opstad* (Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942), 22; Olsen, «Arbeid - Bare en velsignelse?», 86;

⁴²⁹ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴³⁰ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 93.

⁴³¹ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949), 98; Falsen, «Opstad tvangsarbeidshus», 186.

Forseelser begått av tvangsarbeiderne fikk forskjellige konsekvenser, avhengig av alvorlighetsgrad.⁴³² Forseelser kunne være alt fra fuskearbeid og dovenskap til rømningsforsøk og slagsmål. Den mildeste konsekvensen var ingen konsekvens, da etter samtale med Omsted hvor tvangsarbeideren innrømmet forholdet, ba om unnskyldning og forsikret om at det ikke ville skje igjen. Den hardeste konsekvensen var isolasjon i enerom eller straffecelle eller legemlig refselse, det vil si slag med rotting (spanskrør). Tvangsarbeideren kunne også få kombinasjon av konsekvenser, så som for eksempel innsettelse i enerom og berøvelse av skråtobakk.⁴³³

Moralsk påvirkning skjedde ved at presten hadde samtaler med tvangsarbeiderne, og gudstjeneste hver søn- og helligdag. Det var en plikt å delta, men de fleste likte å gå i kirken. Presten fungerte også som lærer, men undervisningen forekom mer sjeldent. Dette skyldtes antagelig fordi tvangsarbeiderne rett og slett var for slitne til å kunne konsentrere seg.⁴³⁴

⁴³² RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

⁴³³ SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0001; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0002; SAST/A-101535/O/Oa/L0081/0003.

⁴³⁴ RA/S-1043/D/Db/L0164/0003.

KAPITTEL 5: KONKLUSJON

Både løsgjengerne og drukkenboltene ble antatt å være arbeidsdyktige, men -uvillig individer som livnærte seg ved lovlydige handlinger. Følgelig ble de betraktet som et samfunnsproblem. De eksisterende sanksjonsmidlene ovenfor både løsgjengeri og drukkenskap ble ansett som utilstrekkelige. Dette var som følge av løsgjengerne og drukkenboltene, som egentlig burde beskjeftiges, i stor grad heller ble henvist til lediggang. Et nytt lovverk ble derfor utarbeidet. I henhold til «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap» skulle løsgjengerne og drukkenboltene anbringes i tvangsarbeidshus over en lengre periode. Der skulle de hovedsakelig forbedres gjennom fysisk hardt arbeid, men også regelmessige døgnrytme, streng disiplin og moralsk påvirkning. Opstad tvangsarbeidshus på Jæren ble opprettet som følge av mangelen på tvangsarbeidshus tilpasset bestemmelsene i den nye loven. Da tvangsarbeiderne mest av alt skulle beskjeftiges med utearbeid, hovedsakelig i form av opprydning- og dyrkningsarbeid, hadde nettopp de store mengdene dyrkningsjord, men også klimaet på dette stedet, som tillot slike arbeidsformer stort sett året rundt, vært avgjørende for at Opstad ble valgt som område.

Da Opstad åpnet 17. april 1915, hadde tvangsarbeidshuset plass til rundt 220 tvangsarbeidere. De aller fleste tvangsarbeiderne var drukkenbolter anbrakt til tvangsarbeidshuset i henhold til §§ 16 og 18 i «Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskap» som følge av at de hadde blitt bøtelagt gjentatte ganger for å ha opptrådt beruset på offentlig sted. Mange skulle tilbringe opptil tre år i anstalten. Og for de fleste var ikke dette deres første møte med tvangsarbeidsvesenet heller. Videre var de aller fleste tvangsarbeiderne på Opstad mellom 30 og 39 år og ugifte. Før de ble anbrakt til tvangsarbeidshuset, hadde de mest sannsynlig oppholdt seg i Kristiania, eller en annen by, til tross for at de ikke nødvendigvis hadde et fast bosted. Dette var en følge av at de der trolig hadde større muligheter for å få arbeid i et arbeideryrke til tross for sine middelmådige til gode folkekunnskaper.

På Opstad levde tvangsarbeiderne er svært rutinepreget liv med regelmessig døgnrytme. Fordi de til enhver tid var nødt til å følge dagsordenen fastsatt i tvangsarbeidshuset, hadde de lite bevegelsesfrihet og selvbestemmelsesrett. Livet deres var derfor stort sett gjennomregulert døgnet rundt. De aller fleste var, naturlig nok, beskjeftiget med opprydning- og dyrkningsarbeid. Dette var svært fysisk anstrengende og risikofyllt. Derimot hadde ikke noe valg. De måtte avfinne seg med dette. Det kunne nemlig få følger, i form av blant annet

fratakelse av opptjente goder, isolering eller legemlig refselse, om tvangsarbeiderne ikke gjorde som de skulle. Alt dette bidro til at mange følte seg urettferdig, brutalt og forferdelige behandlet. For andre var Opstad kanskje redningen fra en tøff tilværelse og omgivelser som ikke hadde gjort dem godt. Dette som følge av de ordnede forholdene og sikre tilgangen på mat og arbeid. Selv om tvangsarbeidshuset var en såkalt forbedringsanstalt med hard disiplin, var det også en måte for samfunnet å ivareta de aller svakeste.

KILDER

Besl. 0. nr. 4. (1913). Kristiania: Odelstinget, 1918. https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1918&paid=6&wid=b&psid=DIVL527&pgid=b_0029

Den ved kongelig Resolution af 14de Oktober 1885 nedsatte Straffelovkommission. *Udkast til Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskab samt om Tvangsarbeidshuse*. Kristiania: Den Steenske Bogtrykkeri, 1894.

«Direktør Arne Omsted». *Stavanger Aftenblad*. 26.11.1918.

<https://www.nb.no/items/3934a01df56a0485b9da2cf8aa95a9e8?page=5&searchText=Opstad%20tvangsarbeidsanstalt>

«En dag paa Opstad-feltet. Gunstige resultater av tvangsarbeidsanstaltens drift». *Iste Mai*. 08.06.1918.

<https://www.nb.no/items/2b61080167a03c04dcb9cbde2d36300f?page=0&searchText=Opstad%20tvangsarbeidsanstalt>

Indst. 0. XIX. *Indstilling fra komiteen for sociale spørsmål angaaende udfærdigelse af en lov om løsgjænger, betleri og drukkenskab*. Kristiania: Komiteen for sociale spørsmål, 1899. <https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1898-99&paid=6&wid=b&psid=DIVL900>

Indst. S. XXII B. (1904/1905). *Indstilling fra Justiskomiteen angaaende de den tilstillede dele af Justisbudgetet*. Kristiania: Justiskomiteen, 1904. <https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1904-05&paid=6&wid=a&psid=DIVL2594&s=True>

Indst. S. XXII B. (1912). *Indstilling fra justiskomiteen angaaende fængselsvæsenets og tvangsarbeidsvæsenets budget*. Kristiania: Justiskomiteen, 1912.

https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1912&paid=6&wid=a&psid=DIVL2937&pgid=a_1569

Indst. S. XXII B. (1913). *Indstilling fra justiskomite nr. 1 angaaende fængselsvæsenets og tvangsarbeidsvæsenets budget*. Kristiania: Justiskomite nr. 1, 1913.

https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1913&paid=6&wid=aII&psid=DIVL903&pgid=aII_0281

Indst. S. XXII B. (1914). *Indstilling fra justiskomite nr. 1 angaaende fængselsvæsenets og tvangsarbeidsvæsenets budget*. Kristiania: Justiskomite nr. 1, 1914.

https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1914&paid=6&wid=aII&psid=DIVL191&s=True&pgid=aII_0181

NOS 1901-1902: 83. *Fængselsstyrelsens Aarbog 1901-1902*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1904. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_086.pdf

NOS 1915: 134. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1915*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1918. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_134.pdf

NOS 1916: 159. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1916*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1919. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_159.pdf

NOS 1917: 17. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1917*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1921. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_017.pdf

NOS 1918: 30. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1918*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1921. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_030.pdf

NOS 1919: 79. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1919*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1923. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_079.pdf

NOS 1920: 110. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1920*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1924. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_110.pdf

NOS 1921: 132. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1921*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1924.
https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_132.pdf

NOS 1922: 135. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1922*. Kristiania: H. Aschehoug & Co, 1924.
https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_135.pdf

NOS 1923: 173. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1923*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 1925.
https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_173.pdf

NOS 1924: 46. *Fængselsstyrelsens Aarbok 1924*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 1927.
https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_viii_046.pdf

«Opstad=Anstalten». *Indlandsposten*. 16.04.1915.
<https://www.nb.no/items/ebbe675aaaea23dec707a627c482c742?page=0&searchText=Opstad%20tvangsarbeidsanstalt>

«Opstad værre end fængsel sier fangerne». *Bergens Tidende*. 03.10.1929.
<https://www.nb.no/items/3224a3083c1f2e0646376aa37cf36cec?page=0&searchText=opstad>

Ot. prp. nr. 2. (1898/1899). *Ang. Udfærdigelse af en Lov om Løsgjænger, Betleri og Drukkenskab*. Stockholm: Justis- og politidepartementet, 1898. https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1898-99&paid=3&wid=a&psid=DIVL91&pgid=a_0033&s=True

Ot. prp. nr. 14 (1914). *Om forandringer i løsgjængerloven*. Kristiania: Justis- og politidepartementet, 1914. <https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1914&paid=3&wid=a&psid=DIVL657&s=True>

Riksarkivet. S-1043 – Justisdepartementet, Fængselsstyret D, Del 2/D – Sakarkiv/Db – Sakarkiv ordnet alfabetisk etter emne/L0164/0003 – Reglement for tvangsarbeidshusene. 1913-1915.

«Statens Tvangsarbeideranstalt paa Jæderen overtræffer alle Forventninger». *Nordisk Tidende*. 26.08.1915.

<https://www.nb.no/items/4890cbc73812ec28e6567ff5523e69ce?page=3&searchText=Opstad%20tvangsarbeidsanstalt>

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0003 – Tvangsarbeidsrulle III. 1912-1914.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0004 – Tvangsarbeidsrulle IV. 1914-1916.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0005 – Tvangsarbeidsrulle V. 1916-1921.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0006 – Tvangsarbeidsrulle VI. 1921-1923.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0078 – Rådsprotokoller (Funksjonærrådet). 1915-1937.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0081 – Diverse/0001 – Forhørsprotokoll. 1914-1915.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0081 – Diverse/0002 – Forhørsprotokoll. 1915-1919.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0081 – Diverse/0003 – Forhørsprotokoll. 1919-1930.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Oa – Belegget/L0081 – Diverse/0004 – Refselsesprotokoll. 1901-1923.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Ob – Administrasjonen/L0110 – Korrespondanse. 1915-1916.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Ob – Administrasjonen/L0111 – Korrespondanse. 1916-1917.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Ob – Administrasjonen/L0112 – Korrespondanse. 1917-1918.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Ob – Administrasjonen/L0113 – Korrespondanse. 1918-1919.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Ob – Administrasjonen/L0114 – Korrespondanse. 1920-1921.

Statsarkivet i Stavanger. A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel/O – Avleveringsliste/Ob – Administrasjonen/L0115 – Korrespondanse. 1921-1924.

Stortingstidende (1912). *Forhandlinger i stortinget*. Kristiania: Stortinget, 1912.

https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1912&paid=7&wid=a&psid=DIVL655&pgid=a_0147&vt=a&did=DIVL877

St. prp. nr. 1. Hovedpost V. (1905/1906). *Angaaende fængselsvæsenet budget*. Kristiania:

Justis- og politidepartementet, 1905. https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1905-06&paid=1&wid=a&psid=DIVL2308&pgid=a_1549&s=True

St. prp. nr. 103 (1906/1907). *Ang. indkjøb af eiendom til anlæg af en tvangsarbeidsanstalt*.

Kristiania: Justis- og politidepartementet, 1907. https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1906-07&paid=2&wid=b&psid=DIVL112&pgid=b_0035&s=True

Tillæg til indst. S. XXII B. (1910). *Indstilling fra justiskomiteen angaaende byggeplanen for tvangsarbeidsanstalten paa Opstad*. Kristiania: Justiskomiteén, 1910.

<https://stortinget.no/no/Saker-og->

publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1910&paid=6&wid=a2&psid=DIVL871&pgid=a2_0281&vt=a2&did=DIVL875&s=True

Tillæg 2 til indst. S. XXII B. (1909). *Indstilling fra justiskomiteen angaaende forskjellige forføininger vedkommende tvangsarbeidsanstalten paa Opstad*. Kristiania: Justiskomiteén, 1909. https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1909&paid=6&wid=a2&psid=DIVL782&pgid=a2_0141&s=True&tab=True.

«25 aar i fængselsvæsenets tjeneste». *Stavanger Aftenblad*. 13.11.1923.
<https://www.nb.no/items/496816fc574c414fbb732a45c285105d?page=7&searchText=Opstad%20tvangsarbeidsanstalt>

LITTERATUR

Arkivportalen. «A-101535 – Kriminalomsorgen Åna fengsel». 09.11.21.
<https://www.arkivportalen.no/entity/no-a1450-06000000030194?ins=SAST>

Christie, Nils. *Tvangsarbeid og alkoholbruk*. Oslo: Universitetsforlaget, 1960.

Bratholm, Anders. «En sosial-statistisk analyse av klientelet på Opstad tvangsarbeidshus». I *Indstilling fra Straffelovrådet om endringer i de strafferettslige regler om drukkenskapsforseelser og alkoholmisbruk*, redigert av Straffelovrådet, 61-109. Oslo: Stortinget, 1964.

Falsen, Conrad. «Opstad tvangsarbeidshus: 17. april 1915 til 17. april 1938». I *Hå: Nærbø-Varhaug 1837-1937: Og ymse tilfang til ei bygdebok for Hå prestegjeld*, redigert av Tobias Obrestad og Lars M. Reistad, 168-187. Stavanger: Dreyers Grafiske Anstalt, 1939.

Hartmann, Carl. *Lov om løsgjænger, betleri og drukkenskap av 31 mai 1900: Utgit med utdrag av forarbeiderne, anmerkning og henvisninger samt et tillæg*. Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag, 1908.

Hartmann, Carl. *Løsgjengerloven med kommentar*. Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag, 1934.

Hauge, Ragnar. «... og alskens elendighet». *Rus og avhengighet*, 4 (2000): 18-21.
https://www-idunn-no.ezproxy.uio.no/file/ci/2824624/og_alskens_elendighet.pdf

Hille, Karoline Henne. *Kvinner dømt til tvangsarbeid: En studie av kvinner dømt etter løsgjengerloven i Norge*. Masteroppgave. Universitetet i Bergen. 2013.

Hofstad, Marius Bjørnson. «Tiggere og løsgjengere i Kristiania». *Tobias* 18, 2 (2009): 56-62.
https://www.oslo.kommune.no/OBA/tobias/tobiasartikler/pdf_arkiv/Tobias%202009%20for%20nett.pdf.

Midré, Georges. *Bot, bedring eller brød?: Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.

Myrvang, Christine «Forbudet mot brennevin i Norge», *Norges historie*
<https://www.norghistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/1639-forbudet-mot-brennevin-i-norge.html>.

Obrestad, Tobias og Reistad, Lars M. (red.). *Hå: Nærbø-Varhaug 1837-1937: Og ymse tilfang til ei bygdebok for Hå prestegjeld*. Stavanger: Dreyers Grafiske Anstalt, 1939.

Olsen, Ståle. *Til Jæderen for å trille tåke: Historien om Opstad tvangsarbeidshus*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010.

Olsen, Ståle. «Arbeid: Bare en velsignelse?». I *Virker straff?* redigert av Ståle Olsen, 85-100. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2012.

Omsted, Arne. *Fra Mangelsgården til Sing Sing: Iakttagelser og erfaringer hjemme og ute*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 1949.

Petersen, Kaare. *Tvangsarbeiderne på Opstad: En Sosialstatistisk analyse*. Oslo: Landsrådet for edruelighetsundervisning, 1942.

Scandinavian Academic Press, «Ståle Olsen». 14.11.21.

<https://scandinavianacademicpress.no/forfattere/stale-olsen>

Toft, Maren og Flemmen, Magne. «Var klassesamfunnet noen gang på hell?». *Norsk sosiologisk tidsskrift* 3, 2 (2019): 137-155.

https://www.idunn.no/norsk_sosiologisk_tidsskrift/2019/02/var_klassesamfunnet_noen_gang_paa_hell.

Ulvund, Frode. «Tippe Tue, «Småfylla» Oline og «Tvungen» i Bergen: Amalie Skrams portrett av tvangsarbeid i Hellemysrfsolket». I *Bergens historiske forening*, redigert av Jo Gjerstad, 45-74. Bergen: 2012.

Universitetet i Bergen. «Frode Ulvund.» 08.11.2021.

<https://www.uib.no/personer/Frode.Ulvund>

Vogt, Ragnar. *Samfundssygdome: Forelæsninger for jurister*. Kristiania: Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag, 1906.